

ҚАРАҚАЛПАҚ ФОЛЬКЛОРЫ

10-том

МӘСПАТША

Қайыпназар жыраў Қәлимбетов
варианты

Жазып алған: *A. Алиев*
(1960-жыл)

I бап

Эйем еткен заманында, кенегес деген рұда, қаракалпак халқында, тоғыз тулик мал баккан, байлықтан аты алемге шыккан, аш-арықтың кеүлін тапкан, талабы алдына шапкан, сакыйлықтан аты шыккан Эбдикерим бай деген бай бар еди. Дүньядан кемиссиз еди, бир тыңиққа зар еди, бирак перзенті жок еди.

Әне, жасы елиү жаска келгенде бай ойланды.

— Ийесиз дүньяны жыйнап нетейин, етек-женимди кесип календер болып кетейин, кудадан перзент талап етейин, — деп, дүнья-малларынан кешип, етек женин кесип, ойлаған ойын шешип, бир перзенттің дағынан шыкты бай елине асып, ақылынан сасып, басын касып. Жол-жобай әүлийе коймай аралап, бир акшам зияратлап түнеп, масайыкларға жылап, корасанға кой айтып, масайыкка тай айтып, жер жүзінде, күн көзіндегі әүлийелерди коймай түнеп кеше береди. Ақшам жатып бир әүлийеде түс көреди. Түсінде кудайтаала бир уыл береди.

— Өзи ер жүрек, кайтпас, халқы, ели ушын туғылған батыр болсын, — деди. — Атқаның оғыннесін, айқасқаның күши жетпесін, оны душпан женбесін, мен-мен деген батырлар карсы алдынан отпесін. Кудадан әжел келмесе, бендеден әжел келмесин, — деди.

Бай бул не гүбірли деп оянса, туси екен, бираз үзакты турды, еси өзине киргенте шекем. Бай не болғанын билмеди, орынан ырғып турды. Кийиктей мойнын бұрды. Таң намазын оқып, кудаға шукирина қылды. Бай катты куәнды, тилеги кабыл болды. Бай халқына кайтты. Жети дүркін мал садака айты. Халықтың кеүліне жетти, колдан келсе кайыр етти, арадан көп күнлер етти. Ҳаялы Карапаш пенен ышқылы дәўурان етти. Куәншылы күнлер жетти, кешікпей-ак ҳаялы Карапаштың бойына ҳамиле пітти. Күнлерден күн, айлардан ай етти. Тоғыз ай, тоғыз күн де арадан етип кетти. Кабыргасы камшайды, курсаклары томпайды. Сәрсенбі күни сәхәрде Карапаш катты толғатты. Ақ жарылқап күн тұды, ат басындау үл түүді. Қиндигін сайлаң кестірди, бойларын сылаң естирди, ели-халқын жыйырды, мал семизин сойдырды, аш-арықты тойырды. Қырық күн тамаша той болды. Тойға жыйналған халық, көпшилік мәсләхәтлесіп, Эбдикерим байдын баласынын атын Мәспатша деп койды дейди.

Әне, Мәспатша бирден еки жасына келди, алты-таптып жүрди, балалық қызығын көрди. Екіден үшке де келди, торттен беске де келди. Алты жасына келгенде тұтып мектепке оқыуға берди. Он жыл медреседе оқып тәлім алды, сауатлы болды. Он алты жасына толды, Мәспатша атағына ийе болды. Кимнин душпан, кимнин досын аңлап. Мәспатшаның пикирин бай да сезди, байқады. Малын алты болип, бир бөлімнің бағышынан баласына арнады. Мәңжұн деген тұлпарды теблесине байлады, усталарды жыйырып бедеүдин ер-турманын сайлады. Ерге керек бес сауытты алдырды, ер-жарактарын шаптырты.

II бап

Әне, Мәспатша он жети жасына толды, мәўжирип жигит болды, мұрнына самал енди, қыз-жауанлар түсіне кирди, жаксыны-жаманды айырып билди, жаксынын кадирин билди. Мәңжұн тулпарын миши, бала атын жеддірди, дос болғанды құлдиді, карсы болсан бұлдиді, қаст еткенди өлтириди, жаңған отын сөндиді, хәмирине қөндиді, өнбекен дауды өндиді. Карагай наиза өнгерди, ели-халқын менгерди. Толтырды он сегиз жасты, жигер-куши тасты. Адамгершилиги, жаксылығы да күн-күннен асты. Душпанды айбаты басты, көзи түскен жырақ кашты. Нар киби күшине толды, он менен солды таныды. Жигитлик күмары тутты, ярдын ышқына түсти. Сұлық қыз деп күйин-жанды, тұрып тақаты, отырып берекети болмады. Қыз-жауанлар түсіне кирип, уйқылай алмады, атыра алмады таңды. Сол ҳалда Мәспатша хайран болып бир сұлыұдын дәртінен иши толды дәртке, басын коса алмай бир мартке. Кеше-күндіз тақат таттай, руу-руу қаракалпактан бойына ылайықты қыз таптай, мен-мен деген сұлыұды жүзлериңе қараттай, Мәспатша ел аралап сергиздан болды дейди.

Узак жолдан бедеү атын шаппады,
Кийип жауға, тилла қалкан жаппады,
Алты ай тамам аралады өз халқын,
Өз бойына ылайық қыз таппады.

Ара шөлде минниң бедеү белине,
Бир яр ушын отлар салды тәнине.

Алты ай тамам аралады өз халқын,
Сонда келли көп таманың елине.

Астында бедеүге қамшы сермеди,
Кайсаңлықтан жол шамасын билмеди,
Алты ай тамам аралады өз халқын,
Өз бойына ылайық қыз таппады.

Минген бедеў дағыстанда желеди,
Сагы менен жол танабы ёнеди,
Алты ай тамам аралап жүрип Мәспатша,
Тян-Шань, Жамур, Памирин таўын көреди.

Бедеўі шомылыш таза терлерге,
Майданда бәс бар ма шапкан ерлерге,

Әне, Мәспатша пайда болған ағын сүйдан өте алмай, ары қараң кете алмай, бабага жақын көлип салем береди. Пайғамбар жасына барған, сакалы буұрыл болған, коқандоз бенен жер сүй атып түрган бабаны көрип, бабадан жердин атын, лакабын, данқын сорап, бир зат айтып тусайды:

— Эзелди бузады пәлектиң шарқы,
Сөзлерин ысықдур, жүзлерин жарқын,
Фары баба, бир сезим бар, сорайман,
Маканыңыз кандай патшаның халкы?

Бул тынық суў кайсы дәръя тарамы,
Кайсы халық, кайсы диннин ураны,
Танысайық, жеринизден хабар бер,
Түрган жерин кайсы ханның сорамы?

Суў тиймеген шелистанлар сахара,
Ким дейтуғын елиниздин сәрлары,
Сөзлериме жуўап берин, бабажан,
Бул үлкелер кайсы ханға пухара?

Адастым, каранғы алдың хәм артым,
Тымсал етип тыңла сезимнин паркын.
Бир-бireўден жан сораспақ мийнетти,
Не дейди, бабажан, жериннин данқын?

Мына сезди еситип баба жуўап береди:
— Күн шығарың ойлы-бәлент, көп аспа,
Аржағын билмеймен, душпан ба, дос па,
Жерлеримниң атын менин сорасан,
Түрган жерин сенин Дәрбенти ақса.

Жерлеримнин көп жерлери дағыстан,
Түріне карасам, келген алыстан,
Жерлеримнин атын менин сорасан,
Кубла бетим халыққа мәлим Файыстан.

Әне, Мәспатша бабаның сезин еситип, жер хәдди менен танысты. Бир-бирине кем-кемнен; қынласып барысты. Мәспатша кейнине жарагандай мәрт сұлықтыңызда табалмай ел гезип жүргөз баянлап, бабадан сұлықтың дәрегин сорап сез алысты:

— Әрман менен ат кекилин тарайман,
Тилли садағымды белгे орайман,
Көргенсиз деп айып көрме, жан ата,
Максетим, әрманым сизден сорайман.

Байлаган беллерге тилла көмарым,
Бир яр ушын жоқты тәнді карапым,
Елдерине келген мийман боламан,
Жаксы қыздын айт маган, баба, хабарын.

Каратайын кабагында кар бар ма,
Жигитликте намыс пенен ар бар ма,

Тама жұрты алты айшылық жол еди,
Келди дейди Мәспатша усы жерлерге.

Күлпі дөнген жерлери бар лалазар,
Пайда болды бир ағын сүй бойылар,
Лар астына нәзәр салып караса,
Дийханшылық етип жүрген баба бар.

Таұларымның көпти бәленти-пәсти,
Бизде бардур нешише жаўлардың қасп
Арқам шуршыт, батыс бетим көп калм
Кубла бетим Тахтаханың кол асты.

Дәрьямның лакабы дейдилер Қармак,
Қыйындурул залымның елине бармак,
Инсанларын менин, балам, сорасан,
Бир жағым қытайдур, бир жағым калм

Жазында сыралы, қысында жуты,
Тауында көп нарды жутар бүркити,
Лакабын сорасан Геүир дейдилер,
Арка бетим есабы жок шуршытты.

Арка бети күс ушалмас шөл-далан,
Жантасканға салалы кайтпай талан,
Балам, сенин түрган жерин шегара,
Калмактың патшасы дейди Бабахан.

Кубла бетим дин мұсылман орамы,
Бул кара суў қарлы булак тарамы,
Жеримнин лакабы дейди Гуржистан,
Мәканымыз Тахтаханың сорамы.

Нәсиятим, арка бетке сер салма,
Айтып болдым, балам, жолынан калма,
Бизин елат Тахтаханға пухара,
Урыұымыз қыпшак, ағын хәм тама.

Жаксы қыздын хабарын айт, жан баба,
Елинизде бизге ылайық яр бар ма?

Шапса шыкты бул атынан таза тер,
Уллы пирсен, кеүлинде жок хийле, кир,
Елатында жаксы қыздан, жан баба,
Бири-бирим айтып маган хабар бер.

Қаҳәр менен зар кекилин тарады,
Әзи кайсар, мүшкіл иске жарады,
Жаксы қыздын хабарын айт баба, — деп,
Жаксы қызды ол сүүпидан сорады.

Әне, сонда суұпы ийшан султаны Мәспатшага не деп жуғап берип турған усайды дейди:

— Қаҳар менен зар кекилин тарама,
Ашыў етил, балам, жүзге қарама,
Кыздын жөнин мен билмеймен, жан балам,
Кыздын жөнин, балам, менин сорама.

Бәхәр күни бағдан гүлдер тергемен,
Несип айдал жамалыңды көргемен,
Кыздын жөнин мен билмеймен, жан балам,
Үш жыл болды, пирге коллар бергенмен.

Бедеў миннип ара шөлде гезгендисиз,
Несип айдал бул жүртларға келгендисиз,

Сол ўакта Мәспатша:

— Хәй, баба! Сулықтың дәретини айт маған, өмириңе жетерлик алтын берейин саған, қыяметлик перзентин болайын, хызметинди қылайын. Қәне, еңдең маған жақсы қызды қарастыр, — деди.

Әне, Карабай суұпы, «алтын көрсө periште жолдан шығады» деген, әүел айтпаса да, айтыға енди ҳауаланды, алтыңды сеитип баба катты куўанды. Елинде Айпарша деген аты арыў сулықтың бар еди, соны Мәспатшага түр түсин, келбетин, хызметин тәрийипләп береди:

— Аты шықкан Файыстанда Лабакбай,
Байлығына келмес хешким тайма-тай,
Еркелеп өсирген жалғыз қызы бар,
Сулыұлықта Злихана сайма сай.

Мойны толы хинжи-маржан тағынған,
Түрін көрген итләм болып сағынған,
Бадам кабак, оймақ аўыз қызы бар,
Жолдас болған өмир бойы бағынған.

Аилап турман, саған арнап пишкендей,
Бетин сүйген канар химай ишкендей,

— Әне, балам сол қызы көзин менен көрсөн, хә деп күшагыңды көрсөн. Жұзи қызыл айдай, томагалы күмайдай, Сырдәрьядан суу ишкен ак кийиктін таңындей, күннен-күнте күбылған, жазы туры сағымдай. Қардай ети, нардай бети, хеш қызға мегзәмес ол қызын келбети. Жасы он бес жасына толған, хактың нұры жүзинен пәлекленип тамған, жүзин көрген жигитлер жолынан адасып қалған. Мен-мен деген жигитлер дийдарына берилген, нар текедей керилген, жүрерине еринген, бадам кабак, аппак тамак, ишкен асы тамагынан көринген. Қандай қыз дейсен балам! Шашбаұлары шашаклы, өнири толы моншаклы, юбқалан шашбаұл додаклы, узын бойлы, кен күшаклы, хал қаракас, мемир көз, азары жок, шириң сөз, толысан бойы өскен гез, ап-аппак, юпқа додак, жүзиннің ағынан қызылы басымырак. Әне, балам, сондай сулық бизин елде Айпарша деген арыў қыз бар, — деди.

Сонда султаны Мәспатша бабага қарап не деди:

— Бәхәр болса бағда гүлдер терсейин,
Айтқанына бәрхә, баба, көнейин,
Маған алып берсөн, баба, шул қызы,
Өмириңе жетер дүнья берейин.

Белеўте тақтайман полаттан таға,
Саўытка тутқайман алтын бек жага,
Маған алып берсөн арыў шул қызы,
Мың алтын сорасан берейин, баба.

— деп Мәспатша бабага қарап бир коржын тилла берди.

— Ал, мына қомиян қалтадағы тилланы ҳәм ал, — деди. Сол қызы көрген де өзин, хабарын берген де өзин, енди менин кыяметлик атамсан, сыйынар жигер санамсан, сол қызға мени коссан, белгилі

Картайған суұптыдан қызды сорайсыз,
Қандай ердин баласы един көргенсиз!?

Бәхәр болмай бағдан гүлдер тере ме,
Жаным балам, хаслын қурбан төре ме,
Кыздын жөнин мен билмеймен, жан балам,
Кыздын жөнин, балам, менин сорама.

Атты шаұып келдин онлы-солымнан,
Зиярат әйледин, алдың қолымнан,
Кыздын жөнин, балам, менин сорама,
Кете бер, егленбе, қалма жолыннан.

Данкы мәлим халықка жалғыз қызы бар,
Яр болғанлар шириң жаннан кешкендей.

Дүньяда айрықша ушқыр бийдайық,
Сулыұлық бийкеси хәммеге лайық,
Атасы Лабакбай, урыўы тама,
Бир қызы бар батырларға ылайық.

Кисинин көзине көринбес онша,
Жолына мал берсөн безенбес канша,
Жүзин көрсөн, мысал он төртлик айдай,
Жасы он бесинде, аты Айпарша.

Бәлент таұдан атты айдал өтейин,
Не тилемесен максетине жетейин,
Маған алып берсөн, баба, сол қызы,
Егисине өзім көмек стейин.

Нәсиятыңды айткан еске алайын,
Мұтажидиң бәрхә тайын қылайын,
Маған алып берсөн, баба, сол қызы,
Иймәннің мың қысым болсын илайым,

мәнзил ханамсан. Мына берген кызылдан керегинше алғайсан. Сырын билген елатын, мен билгелі канатың, гайратыңды салғайсан. Дабылымды, данкымды түсіндіріп жайлайсан. Хабарымды бе баба, – деп Мәспатша суұты ишшана жалынды.

Сонда суұпы баба:

– Жарымаған бийлерден суу алып едим, ери байлап алады, тарым курып қалады, тарымны етальып салсаң, бала-шагам аштан қалады. Бирак, балам, усы алтынларды бересен, бори де жай-жайында болды, – деп алтынды алып, Мәспатшага құнлик шапанларын берип, Мәңжұн атын селеүге жиберип, өз пайыў-пияда Лабакбайдың аўылына жол тартты.

Әне, Кағрабай суұпы сол кетистен кетеди. Небир салта, жырадан күйдай ушын өтеди. Намахығе үағынша, әйне мезгил шағында Лабакбай байдын аўылына жетеди. Ұзын бойлы сұлингир, герде мысал көзи үнгир, түр-турпараты сықылсыз, келбетсиз, бети пишимсиз, төрт тулиғи сай еди. Иисік қары жылтыр бег, боз ордада шалжандал Лабакбай жатыр еди. Кағрабай суұпы кирип барды. Бай жұд хөккі адам еди. Сөлемин бунын алмады, анықладап нәзер салмады, усынса, колын бермелі, кайшаш жүрсөн демеди, мийман деп көзге илмеди. Суұпы жапсарда отыра берди. Бир мәхәлдерде байдын хаялы жол болсын сорады.

– Усы әтираңларда, Қармактын бойында дийхаништық етип, майданда шаңға зұнап, геудем күрәп, бозда жатырган мұсәпір ғарры едим. «Жарлының бир тойғаны шала байығаны» деген, байдын үйине барып конак асы жеп, қарнымды сылан, бир тойын қайтайын деп келип едим, – деди.

Оны еситип байдын катыны катлама писирип, бир ғабак катық пешен суұпнынын алдына койды. Суұны жеп тамагы тойды.

Ақшамы менен жаталмай, мақсетли ғәпин айтадмай, қәдді бойы қалтырап, айбатынан баталмай, суұты ишшан азаңда орнынан турды. Арман-берман жүрди, гә шықты, гә киради. Ақырсында келген жолы менен азаңда қайтты, кеүілдин дәртін молайты. Агадай жерге барғанда суұпы турып ойланып, –

– Ат кекилин тарайын, буннан тегин қайшайын, ийни келип турыпты, мен тилимди тартпайын, Мәспатшадай батырга бул сырымды айтпайын. «Жаудан жаралы қайт» деген, бул занғарға жарасқандай бир ылайық дағыллай айтайын. «Бас кеспек бар, тил кеспек жок» деген, жаңымды алмас, бир тымсағабар. Бул азабы ядтан қалмас, я корлышын, я зорлышын, я ерлігін көрип қайтайын.

Зығырданы қайнап, тәүекелге бел байлап, деңесин ашыу жайлап, байдын есигинин алдында Мейтебе деген тобе бар еди, сол төбенин бұсына шыбып, танап ярым жерде турып Лабакбайдын үйине карап сүреп салып, суұны бир зат айтып турған усайды:

– Есиктиң алды Май тебе,
Тұрман келип басында,
Менменсіп көзге илмедин,
Отырғанда касында.
Улken bir иске келип-ем,
Хөккө екенсөн басылма,
Айталмай кеткен сезим бар,
Тынла, Лабакбай, айтайын,
Кеүіллөр биргे косылса.
Аралап келдім кыялаш,
Ақмай ма көзден селли жас,
Шық, Лабакбай, үйиннен,
Менин менен хабарлас.
Таұларды гезген таұшыман,
Кусымды салған аўшыман,
Үйинде жалғыз қызыңды,
Айттырып келген жаўшыман.
Сизлер темір мен көмир,
Еритпеге келгенмен,
Кейинде қалған кодыбын,
Телитпеге келгенмен.
Көз ойнаған бек саұыт,
Сеплемеге келгенмен,
Еки мұсәпір ғәпини,
Еплемеге келгенмен.
Ойласан, дүнья ятранды,

Айралық құнлар салғанды,
Арада жаўшы жүрмеклик,
Бигзлерден емес, бай баба,
Бурынғылардан қалғанды.
Ашылған бағда гүл-гүмша,
Данкы түскен қызынын,
Қызының аты Айпарша,
Кенегестин батыры,
Айпаршанын хабарын,
Еситкен екен Мәспатша,
Айпарша атты қызыны,
Мәспатшага бересен,
Гә бересен, гә бермейсен,
Ендигисин визин билесен.
Биздер келген аткан оқ,
Аткан оқта қайтпак жок,
Арада жүрген елшиге,
Елини менен жаўшыга,
Бурынған сонғы гүйнен жок,
Деп суұпы ишшан айтажак,
Сөзин тамам қылады,
Төбеден төмен құлады,
Жолға рәүән болады.

Сол үақлары Лабакбай,
Керилеп жайдан туралы,

Сыртын колға алаңы,
Саллени беккем орады,
Күүш жетсе изинен,
Атана налет сүүпү деп,
Жеткен жерде урады.
Сүүпинин соры кайнады,
Хөр каялды ойлады,
Жеткен жерде ол сырый,
Көк желкеде ойнады.
Сүүпинин халы қыйынды,
Кол берген пирге сыйынды,
Захэр болғыр катлама,
Бирдем жерге жыйылды,
Бирдем жерден бурниkti.
Такыр жерге сүрниkti,
Захэр болғыр катлама деп,
Сүүпү ийшан урды зыррыкты.
Бели жайдай бүгилди,
Кезинен жасы төгилди,
Ашыу менен сүүпү ийшан,
Шыкты диннен, согинди.
Азанда жеген катлама,
Сөсөкеге пайда етеди,
Түске де пайда етеди,
Песин ўакта сап болды,
Сейис минген жүйриктей,
Сүүпин жолға тап болды.
Араны ашып кетеди,

Тауды сарсан етеди,
Лабакбай атын урады,
Камшы катты ётеди,
— Алайын ба басынды,
Ағызып канлы жасынды,
Гүржи менен көпекке,
Тарттырайын ба лашынды.
Сүүпү ийшанин кейининен,
Намаззыгер ўактында,
Лабакбай күүп жетеди,
Зұлымлытын асырды,
Файратын каран, тастырды,
Өкшесин атка бастырды,
Жеткен жерде топалан,
Болды ала-пасырлы,
Жеткен жерде сүүпини,
Айналдырып сабалы,
Зинкілдетип пияда,
Үйнине күүш барады,
Суұлы пакыр таяктан,
Зар сирип жылды,
Көз жасына кол болып,
Етек жени толады,
Күштікка келген сүүпинин,
Сондай халы болады,
Байдың хөккілігі соншелли,
Келе үйин сабады.

Сол ўакта байдын хаялы Карапаш илахийда ақыллы дана хаяллардын бири еди. Лабакбайга жаңын келди. Лабакбай дем алтып сүүпини және урмакшы болып еди, хаялы Карапаш араға тусти.

— Хаў, жарылғаным-аў, кой буны, қызынды ерге бермесе? Айттырып келтен шамды урып жибересең бе? Кой, келген мийманнын зейнине тийме. Қызынды жуда бергін келмесе, калын маңды көп айт, — деди.

Сонда бай хаялына карап:

— Ха, зангардың баласы, шашын узын, ақылын келте катын, насиятлап кайтарасан адамнын патин, билесең бе бул жөгі суүпинин хасыл затын, менин теним усы сүүпү болды ма? Соган да адам көнер мә? Халек қылып аузынды, соган да адам сөйлер мә?

Сонда байдын хаялы:

— Хаў, шабазым! Өй деме, утылар сөзді сөйлеме, езиннен басканы кем деме, езинди ер билесен басканы шер бил, адам адамнан кем болмайды, тек сыбагасы артық болады, тартылбай келген адамнын бир нышанасы болалы. «Минар урлаган адам минар түрлү жер қазады» деген, сыр-сипеттін билимеген адамды бай ма, бек пе, жарлы ма, хан ба, кайеринен танып болады? Сөзи хасыл, жузи қызыл, бир нышан бар. Тилимди ал, сыйла, конак асын бер, парызынды орынла, тыңдал кара сезин, — деди.

Сонда бай сейледи:

— Сөзин тыңда дей бересең, ол бир көтергенинине алтын аркалап жүрген деппедин, себеп пенен тамаңын бир бир тойғызбакдағы, аркалап жүргени күнгік шапаны менен онсері ярым басалай тақнадағы, — деди бай.

Сонда сүүпү түрүп байға:

— Бай аға, асқынлай бермен, аркалап жүргеним қызыл болса не қылар единиз? — деди.

Сонда Лабакбай:

— Сеннен қызыл түүе, бир тойғандай зат табылса, қызымды мутка бердим. Калғаш өмиримди жолища жумсай, кулын болдым, — деди.

Сонда сүүпү орнынан ушып түрүп:

— Колынды бер, — деди.

Бай колын берди.

— Айткан сезинде турдын ба? — деди.

— Турдым, — деди Лабакбай.

Суұпты турып:

— Үстем болғанлар утылсын, үәлден тайғанды қудай урсын, кайталаганин пири душпаны бсын,— деп, Мәспатшадан алған бир түмен қызылды төрге төгип жиберди. Оны көріп Лабактилин тислеп, дәлилден женилип, айткан шәртке тутылып, суұптыдан утылып, суұптаға еркін бер Суұптың тәнір саламын беріп:

— Жаздым, жаңылым, таяқ силтеп, тил тийгиздім, еткен гұналарымды кешириң,— деп, күшаксып, кол алысты.

Боз ордага киризип мийман қылып, мал сойып, алдына гелле койып:

— Қолдан келсе сенин менен куда болды, сүұпты иишан, өкпе-гийнени тасла, мазалы сез болса басла, улың сенин неше жаста, аўыл кайда, ел кайда, мәкан еттін кайсы жайда, кандай сез менен болдын бул жерге пайда? — деп Лабакбай отырып тұрлы.

Суұптың онғарылғанлығын биліп, мыйығын тартып күлип, байдан қайтыға рухсат соралады. Айшынан көрініп, мыйығын тартып күлип, байдан қайтыға рухсат соралады. Бай жүйәп берди. Суұпты жол журді, исти піткеріп елдің шетінде шатыр құрып жатырган Мәспатшадан шаға Айпаршаның хабарын тәрийплеп берди.

III бап

Әне, сол күннен баслан Мәспатша Айпаршаны көрмеге, Айпарша Мәспатшаны көрмеге интиз болды. Ашықтық шоғы жүргегине толды, арадан күн өтти. Бир күни Айпарша бир кеса тилда шаралып, Айхан Гүлхан деген женгелери бар еди, Айпарша жақын женгелерине келди.

— Кенегестин батыры сұлтаны Мәспатшаның сынап көрин,— деди, сейтін женгелерине тил алтын кеса менен шарапты берди.

— Егер де сол Мәспатшаның жақсы жақларын жамандап, жаман жақларын жақсылап келетүн болсан, екеуін де өлемдарсыз,— деди.

Тапсырманы тапсырды, катты Айпарша қызы деген көтерди атты. Әне, Айпаршаның женгелерінің Мәспатшаның сынау ушын жолға рәюана болды. Мәспатша жатырган шатырға жетти. Тилда кеса менен бир кеса шарапты қолына алып Мәспатшага қарап тутып турып сейледи:

— Бедеў минип ара шөлден йошсын деп,
Несип болса нәзик белден күшесүн деп,
Бийбим саған базарлық деп шараң берди.
Ярым кардар болса, алып ишсін деп.

Жаппар игам кайғы дәртке саллышты,
Жамалыңыз көріп акым алдырды,
Апарып беріүге мәдар жетпейди,
Алтын кәса нәзик қолды талдырды.

Бул жоллардан жазық көрүән өтпейди,
Сен келмесен, менин кеүлим пітлейди,
Жамалыңыз көріп акым алдырды,
Апарып берерге мәдар жетпейди.

Соналар гарк болар шәшме қолинен,
Сорған бенде мәс болады тилинен,

Сол ўақытта Айпаршаның женгелери айтканына уялып, менини бийәдеплик болған екен деп тиля кәса менен бир кәса шарапты Мәспатшаның ләбине жақын тақап, ишиүге ми्रет етип, косы айттып турған усайды:

— Сағаш күни ойнар минген тарланын,
Алла деп душпанга наиза салғанын,
Алтын кәса мен ләбине кояйын,
Көсилген аяғың жыйма сұлтанным.

Сағаш күни ойнар минген тарлан көк,
Душпаның аз, болса егер достың көп,

— деп женгелери кәсаны берди.

Алтын кәса нәзик қолды талдырды,
Турың бегим, кәсаны алын колымнан.

Сонда Мәспатша сейледи:

— Садағыма санап салым сөксан оқ,
Даүлетим бар, яратқаннан кеүлим ток,
Жигит турып қызы колынан кәса алған,
Дәстүр емес бизин елде, сирә жок.

Ушырган көлдердин кубалар газы,
Фош жигит қолында тилладан сазы,
Яры турып, өзи хызмет қыла ма,
Бийақыл екен-аў таманың қызы.

Әнирине таккан маржан сәдепти,
Сени көргенлердин баұры қәбапты,
Турып барып мен кәсаны алмайман,
Милләтли келтирме маған шарапты.

Алтын кәса мен ләбине кояйын,
Елимизде дәстүр еди, көрмे шеп.

Мәрт жигитлер майдан ишинде сайлансын,
Сизге каст еткеннин қолы байлансын,
Алтын кәса мен ләбине кояйын,
Жамалыңнан мәндөй женгөң айлансын,

Мәспатша шарапты алып, мазалылығы соншелли, мирәт еттестен ишип салды. Кесе бос қалды, бос кесеге толтырып тиіла салды. «Күйеўлер табакка тенге салады» деген кәде соннан қалды. Хошласып женгелери изине кайтты. Бийкеши Айпаршага келип көргөн билгенин айтты.

— Ал, бийкеш, мен сол Мәспатшаны тәрийплесем, сен өзинди керегеге беккем байлап отырмасан, жуурып кете бересен, — деди.

Әнс, Мәспатшаның тәрийпин айтып женгеси бийкешине қарап сейледи:

— Китаптан мәни екен сөздери,
Ақ қараздан балки пәрен жүзлери,
Сол жигитти көрсөн тамаша етесен,
Тотыра мегзеген еки көзлери.

Мәрт болғанлар минген атын тусаған,
Алғыс алған адам узак жасаған,
Сол жигитти көрсөн хайран қаласан,
Кимди жаксы десен соган усаған.

Таза тарлан талпынбай ма уяда,
Хеш бир адам сарғаймасын қыяды,

Сол жигитти көрсөн тамаша етесен,
Кимди жаксы десен соннан зыяда.

Алма-әнар кайсы бағда екилген,
Тиіла кекили бар хәр ян төкілген,
Сол жигитти көрсөн тамаша етесен,
Кирпиги қашжардан онын шекилген.

Ашылмаған бәхәр бағда лалады,
Айдай жүзин көргөн хайран қалады,
Ашылмаған таза гүллөр ашылып,
Баланын жүзинен бәхәр алады.

Әнс, Айпарша кенегестин батыры Мәспатшаның тәрийпин еситти. Көзи менен көрмегенне отырып табы-такаты қалмады. Әнс, Айпарша еки женгесин-капталына алып,

Мен көрейин кенегестин батырын,
Күндик жерге курған екен шатырын,
Женгеси менен косылып,
Келе береди акырын.

Әнс, Мәспатша жатырган жерге жетти.

— Кызы алын келдік, — деп женгелери Мәспатшага хабар етти.

Әнс, султаны Мәспатша ярын сағынып отыр еди. Женгелерине:

— Бийкешинди алып келегой, — деди.

Әнс, Айпарша қал қойып ай жүзине, ара берип өзине, сүрме сұртп қөзине, хинжи сұртп тисине, қыя басып таұланып, айтар сөзин ойланып, сәлдана басып, мәрдана кешип келе берди. Үстине кийгени жасылды, артқы етеги басылды, әйнә жатар болғанда мәрт жатырган шатырга Айпарша келип асылды.

Әнс, Айпарша женгелерине қарап:

— Ал, женгейлер, кәде-көүметлеринди өзим беремен, қайта берингер, — деп ўәде етти.

Айпарша қыял етти:

— Мәспатшаны сынап көрейин, есикти ашып үйге кирейин, — деди. — Бузбай қозғалмай отыра берсе, туұры ишке кирейин, өзи арыслан шер шығар, егер қозғалан тапса, бир кара жер шығар, — деди.

Айпарша есикти ашты, босағаны ярым басты. Айпарша қарап төрге бакты. Сол ўакытта султаны Мәспатша Айпаршаның айдай жүзин көріп, қозғалаң тапты.

Әнс, Айпарша есикти ярым басып тұра берди. Ишкери кирмеди, сол ўакта султаны Мәспатша хайран болып қыял етти. Мийманлығымды айтсам ишкериге кирмеспекен, деди.

— Зия зулпын сая салар жұз әлұан,
Тиіла кекиллерин сениң зарапшан,
Ыңжылтпа, аўыртпа келген мийманды,
Куда тәрепинен келген биз мийман.

Кимлер кетип: ким келмеген бул жайга,
Бенде болсаң шұқир әйлейгөр кудаға,
Куда тәрепинен келген мийманбыз,
Бир акшам мийман ал кешки сарайға.

Такқан тумарын мойнына,
Ашығың тан қалсын ойнына,
Алсан мийманды койнына,
Койның жаллад сарайылдуру.

Сорсам ләбиннин қантыны,
Күшсам сийненнин бәнтини,
Көтер жүзиннен пердени,
Жүзин айдай жилұалылдуру.

Сонда Айпарша сулы Мәспатшага қарап не жууап айтып турған усайды:

— Аскар таўдай беккем бегим жүргегин,
Көс наизаға палғанба екен билегин,
Күп келдин мийманым, сапа келипсөн,
Кеше-күндиз хактан мийман тилегим.

Он алтымда гәүхар туған бол бир ай,
Бөрше аламды абырай еткей бир қудай,
Хош келдин мийманым, сапа келипсөн,
Мийман болсан ҳәзир тағам, ҳәзир жай.

Әне, бол сөзди айтып Айпарша шалқайып тұра берди. Ишкериғе кирмеди. Мәспатша хайран болды, қыял етти. Бир еки аұыз хошеметлесем кире ғоймас па екен, деп, бир-еки аұыз ярына хошеметті дейди:

— Есик аштын, терге бактын,
Ярым көрдім жамалыңды,
Аш койныңды гәzzал яр,
Койнын жәллад шамалыңды.

Кал қойыпсан ак жүзине,
Ара берипсөн өзине,
Басымды қондыр дизине,
Өзин жәллад хауайыңды.

Бедеү минип бағда жеддим,
Несип айдал мында келдим,
Мәспатша дер, капында өлдим,
Капын жәллад сарайыңды.

Әне, сол ўакта Айпарша жаксы сезе балқып, ярын көрпі шалқып, кеүли тасып, Мәспатшаны каршыгадай қақты, дейди.

Әне, еки ашық косылды, жиілек шашбау есилди, хәүірлери басылды, ойнай-ойнай төсслеген тесек көзгене болып тесиди. Қырынлатты кулатты, сынсылатты жылдатты.

— Жайлау, бегим, уятты, жауырныма шашбауым бийжай батты. Он жети жыл сақладым, алдын, ярым, аманатты.

Әне, булас жаслықтын қызығын татты. Сол ақшам биргө жатты. Айпарша Мәспатшадан рухат алып, жазылып үйине кайтты. Үйине келди, женгелерин көрді, көримлігін берди. «Шаш сыйпар», «төсек салар», «кол услатар», тағы басқа да қаделерин деп екеүине еки кеса тиңла берди, қадени молайты. Женгесине айтты:

— Ал, женгелер! Сизлер әкеме барып айтын. Мени сол кенегестин батыры Мәспатшага беріп ушын тезірек той қылсын. Карғабай суұны менен куда болсын, — деди. — Соларды айтта, тез кайтың, — деди.

Әне, женгелери Айпаршаның әкесине той тууралы хабар етти, сейтіп женгелери Лабакбайдын жайынан шығып кетти. Әкеси Лабакбай той тууралы хәммеге хабар етти. Кудасы Карғабай суұны да боз ордага миrot етти. Мәспатшаны алдырыды. Боз орданы тиккизип Мәспатшаны боз ордага киригиди. Айпарша хызметтінде турды. Кудасы Карғабай суұны да келди. Елдин жасы үлкен көткүдарын да жыйды. Қырық күн тамам той қылды.

Лабакбай қызынын калын малына он ак кара бас кой, он ак кара бас сыйыр, он ак кара бас жылды, он ак карабас түйе салды. Суұны Карғабай қынналы-қынналы буны макул алды. Есалласып, калын малға алтын берди, бай ырза болды, кеүли толды. Карғабайды сыйлады, моллаларды жайнады. Әне, сол жерде көпшилік мolla отырып Айпаршаны Мәспатшага неке қыялды. Котерип қол жайды.

Әне, Мәспатша Айпарша менен боз ордада бир неште күн дәүран сүрди. Бир күни ели, ата-анасы, жора жолласы, досы есінен кирди. Еліне кайтпақшы болды.

Мәспатша Айпаршаны изине ертіп, Айпаршаның ата анасына келип, ийилип салем берди. Алдын етип, аталары Лабакбай менен Карғабай, анасы Карашашлардан рухат соралды. Кетиүге белбүүш рухат алды.

Атлар шапсан жолдын балент-пастине,
Не жигитсен жан алмактың қастында,
Хош келдин мийманым, сапа келипсөн,
Жүрген қадемлерин сийнем үстине.

Жасым он алтыда әйнен шактыма,
Ыңбалым шет болмагай нашар бахтыма,
Хош келдин мийманым, сапа келипсөн,
Жүрген қадемлерин сийнем таҳтыма,

Пашшайы жеде, ак жеде,
Жүзлериң гүл-гүл жанады,
Нәмәрт пенен жоллас болсан,
Журмедин деп танады.

Хәр жүзинин поса берсен,
Ярынның мири канады,
Шийүадан кара каслы,
Әүпәти ярым кел бери.

Ашық болдым жамалына,
Күп келипсөн камалына,
Жети дәрден ерир,
Желліп өткен самалына,
Шийүайы кара каслы,
Аүпәти ярым кел бери.

Өнс, Мәспатша Карғабай сүүпүгө өмириң жетерли дүнья берди. Сүүпү бай болып калды. Айпарша қыз ата-анасынан рухсат сорады. Мәспатша менен кетиүгө. Атасы Лабакбай Айпаршага Сандал деген тулпар атты мингизди. Ерге керек бек саўыт шеп ийнинен кийгизди. Найза, қылыш, бес курад, бәрін де берди Лабакбай аман есен елте жетиүгө. Өнс, қызы Айпаршаны күйеу баласы Мәспатша косып, атасы Лабакбай не деп турған кусайды:

— Ашылар ма бәхәр бағда бир гүлим,
Бағымда сайраган шәмән бұлбилим,
Буннан кетер болдын узак жолларға,
Еки бирдей хабар алыш тур кулыным.

Жаз болса мәўжирип аккан булагым,
Гәұхарымсан, сенсөн менин шырагым,
Хош аман бол кайтып және көргенше,
Жигербентим, еки бирдей карагым.

Узакта бар жоллар мезгилден жырак,
Сен кетсөн калармыз биғілер зар жылап,

Тири таслап бүйерлерге кеткеннен,
Колларыннан шаўып кетсөн якшырап.

Карқарам бар бул басымда шоктан-шок,
Өз халқымда сүрдім дәўран аздан көп,
Кетер болдын кенегестин ҳалқына,
Кетсөн балқим енди бизге көрмек жок.

Мен жылайман айралықта зар-зар,
Хәр ие қылса күдіретимнин еркі бар,
Кетер болдын кенегестин ҳалқына,
Мийирбаным, ул, қызыым, хош аллияр.

Энс, сол үакта шешеси Қараашаш жайдай бели бүгилди, көзинен жасы төгиди, қызының үстине қарал жылыды, қызын құшаклад, көзден жасы моншактап, зар-зар наубәхәр жылап, қызына қарал толтап:

— Айналайын аңдызым,
Бастенемдеги құндызым,
Ак үйимнин арысланы,
Боз үйимнин бостаны,

Өз үйимнин гулистаны,
Ак жүзимнин ажары,
Боз үйимнин базары,
Қызым, сенниң айырылым,

— деп жылай берди құшаклад. Сол үакта Айпаршаның кейди бузылдып, көзине жасы маржандай дисалин, шешесине қарал не жуұап айтып турған усайды толтап:

— Алма көзди наз бедеүлер сүзилер,
Тыйык тийсе тәннен жантар үзілдер,
Жылай бермен еки бирдей кариялар,
Жыласанлар арыслан құшим бөлинер.

Ашылмаған бәхәр бағда гүллерим,
Жакты болғай бәрхә менин түнлерим,
Кетер болдық буннан узак жолларға,
Хош аман бол, көрискенше инилерим.

Бәхәр болса бағда гүллер терилер,
Жылай берсен тәнде бауырым езілдер,
Жылай бермен еки бирдей кариялар,
Өлмегенлер ақыры бир күн көрілтер.

Өнириме таққан тиілда тенгелер.
Гәп мысалын билмейді екен өңгелер,
Кетер болдық кенегестин ҳалқына,
Хош аллияр, ойнап ескен женгелер.

Жылай бермен жолдын қарал дүзине,
Жылай берсен сепкіл түсер жүзине,
Жалғыздын панаы халық еткен пана,
Тарыксан сыйынғыл хактын өзине.

Байлаған беллерге камар поталар,
Бул жүректен кеткей кайы-капалар,
Кетер болдық кенегестин ҳалқына,
Хош аллияр, ойнап ескен апалар.

Дал мойнына таққан тиілда сәдепти,
Жаслықтан үйрәндім илім-адепти,
Жылай бермен еки бирдей кариялар,
Ак пәтия бер де жибер жуұапты.

Мен жылайман айралықта зар-зар,
Нашарлықтан зэрре кейдім бийкаар,
Жыламайын, ак пәтиянды бериндер,
Ак дәрбентте анлат жаткан дүшпан бар.

Гузар жолдан минген бедеү жорғалар,
Кулагыма салған алтын сырғалар,
Хош аман бол және қайтып көргенше,
Жыламайын пәтиянды бер кариялар.

Бедеү минсө ара шөдле желер деп,
Фаза жетсе, колға түссе олар деп,
Ак дәрбентти анлат жатыр көп дүшпан,
Айпаршаны бир күн алыш келер деп.

Бедеүтә қағылған полат тағалар,
Саўытка туылған алтын жағалар,
Кетер болдық кенегестин ҳалқына,
Хош аллияр, ойнап ескен ағалар.

Таққан дал мойнына тиілда сәдепти,
Я хәсиретте тәнде бауырым қәбапты,
Ак пәтиянды берин маған елатым,
Жыламайын, ҳалқым берин жуұапты.

Эне, сонда слаты, жети жасар баласы, жетпес жасар кәріясы, аға, ини, женгеси, аласы менен си, жасы үлкен баршеси жыйналып:

— Жортканда жолын болсын, Сулайманның баҳтын берсін, жолдасын Қызыр Ильяс саласын, кенегестін халқына сау-саламат, аман-есен жетін, — деп жыйналған көпшилік халық ақысын берди. Халық буларды бир-бирине миясар көрди. Эне, Айпарша менен Мәспатша кенеге халқына жол тартыуға

Тұлпарларын салады,
Мәспатша менен Айпарша,
Астындағы бедеуди,
Жаланашылап жел берди,
Дорбаны сайлап жем берди,
Ботекеден берликлеп,
Ушығадан терликлеп,
Күйисканын келтертип,
Аттын ерлі көтерип,
Ат үстине салады.
Аттын каппы айылды,
Ат белине танады,
Мотиреге суу күйып,
Ер басына орады.
Үзентисин узайтып,
Күйисканын келтертип,
Шам айылып бек тартты,
Атты зәртән-зәбертен,
Мәңжүн атты ертледи.
Бийик таұлар келгенде,
Басыма күндер туғанда,
Душпан көплеп күттанды,
Ери кейин кетер деп,
Жалғызбан, сарсан етер деп,
Көс сийнемен салады,
Душпанга абай болсын деп,
Сийнементтін бәнгине,
Губбалап алтын орады.
Бийектен төмен түскенде,
Ери алдына кетер деп,
Жалғызбан, сарсан етер деп,
Жуп күйискан салады,
Күйисканын бәнгине,
Губбалап алтын орады.
Бадана көзли бек саұыт,
Оң ийинин кийеди,
Бәнт-бәнтинен иледи,
Карагай найза ком байлан,
Ол патихум миналда,-деп,
Секирип атқа минеди.
Минди бедеү белине,
Шымкы қызыр шолине,

Эне, Айпаршага қарап сұлтана Мәспатша бир сейледи:

— Енен сырры, атан жилли, атанин бес бетер жилли екенсөн, зангардың кызы! Жети күмнін аржары саган тойлық болсын, зангардың кызы, — деди.

Эне, сол сезге Айпарша ашыу етти. Сия шашын беркитти. Нашар басын ериккетти, астындағы бедеүде шүү деп камши урып, алға қарап шаўып кетти.

Дали кеүли тасады,
Майданда кайнап йошады,

Ярын срттп кейинине,
Мәспатша кайтты елине.
Жети күн жатып дем берди,
Астындағы бедеүте,
Кишишиштән сайлап жем берди,
Өз халқына Мәспатша,
Атынын басын өнгерди.
Дали кеүли тасады,
Майданда кайнап йошады,
Айпарша минген Сандал ат,
Таұларда алып қашады,
Жаздырмайды Айпарша,
Жаздырмай суұлық басады,
Файы шедде мәкәнды,
Файы келде мәкәнды,
Кыял етти Айпарша,
Жұптан камши бир урсам,
Ак бултқа ушар мәкәнды,
Ат шапты жолдын пәстине,
Ким шыдар қыздын дәстине,
Шаўып келип Айпарша,
Келди Мәспатшанын касына,
Айпарша турын сейледи:
— Аллардың жалын брейик,
Әрмансыз дәүран сүрәйик,
Жарысын бар ма биз бенен,
Ат шаұысып көрәйик.
Ат шапсан майдан дүз бенен,
Халқына кайттын сұлтанным,
Және келген из бенен,
Ат жарыссан, кел бегим,
Жарысын бар ма биз бенен?
Жауға тиімей батырлар,
Тилтадан қалқан жабылmas,
Той болмай жүйрік шабылmas,
Ат табылар жигитке,
Бундай майдан табылmas.
Минген бедеү ойнайды,
Астында минген тарланын,
Душпанга найза саланын,
Ат жарыссан, кел бегим,
Жарысын бар ма, палұаным?

Каршырадай канатлан,
Нашар минген Сандал ат,

Бийик таўлардан асады.
 Еки тулпар жарысты,
 Табан жолға тарысты,
 Зәнгиге зәнги қағысты,
 Зәнгиден шықкан отларга,
 Faýdanлы көллөр алысты.
 Бириңен бири ётпеди,
 Узип таслас жетпеди,
 Таласып жолға бедеўлер,
 Бермеди қолдан намысты,
 Бес күнге дейин шабысты,
 Бийик-бийик нуралан,
 Сүйлар аккан жырадан,
 Толықсып бедеў жөнеди.
 Бес күн ётти арадан,
 Арадан бес күн ёткенде,
 Айпарша минген Сандал ат,
 Полаттан дойнай қызыды,
 Жибер деп суұлық сүзеди,
 Мәспатшадан озады,
 Арасын ашты, узады.
 Кийди саўыт дизинен,
 Гәүхары кептей жүзинен,
 Айпарша атлы ярынын,
 Мәспатша құйды изинен.
 Сол ўаклары Мәспатша,
 Астыңдагы Мәңжүнгі,
 Шүү деп камшы урады.
 Камшы тийген шағында,
 Батыр минген Мәңжүн ат,
 Ҳаўлығып жайды қос канат.
 Ҳаўлықканы бедеўдин,
 Тер қыстауы болады,
 Кулакка терлер алады.
 Күйрығын сыртқа салады,
 Ат дүзелип шабады,
 Файы-файы таўларга,
 Farғадай файып қонады,
 Бийик таўға шыкқанда,
 Кайда кетти ярым деп,
 Алдына серлеп карады.

Қырағы көзин салады,
 Я карасын көрмейди,
 Күмлардан изин алады.
 Шабыскалы батырлар,
 Алты күн жүзи толғанда,
 Эйне сәске болғанда,
 Керин бедеў шабысын,
 Аллаға қылып налысын,
 Мәспатша атлы ол батыр,
 Еситеди ярынын,
 Таўларда алла салған даўысын.
 Ести даўыл онынан,
 Эйне сәске болғанда,
 Куұып жетти сонынан.
 Далидей кеўли тасады,
 Майданда кайнап йошады,
 Кейнинен жаў жеткенди,
 Қылар иси мынау, ярым, деп,
 Ол етинге тийдирмей,
 Саўыттың түйреп шашады.
 Кыз ашыўы келеди,
 Мәспатша атлы ярынын,
 Кәмарына қол салады,
 Көтеріп аттан алады,
 Гә алдына келтири,
 Гә алдына миндири,
 Сол ўаклары Мәспатша,
 Аларып шала көзлери,
 Кубарып акша жүзлери,
 Буркиттей пәнже урады.
 Гә алдына келтири,
 Гә алдына миндири,
 Гә аўдарып мәрт алса,
 Гә аўдарып қыз алды,
 Аўдарыспак ойнады.
 Шомылып бедеў терлерге,
 Сыйынып уллы пирлерге,
 Бәс бармекен майданда,
 Кайтпай шапкан шерлерге,
 Келди дейди Мәспатша менен Айпарша,
 Шығар таў деген жерлерге.

IV бап

Бәхәр болмай бағдан гүлдер термеди,
 Айпарша қыз жол шамасын билмеди,
 Ат ҳаўлығып, сонда бедеў жүрмеди,
 Мойнын созып сонда бедеў киснеди.
 Оқыранып, ишин тартып пыснады,
 Шүү-шүүлесе Сандал аты жүрмейди,
 Шыныс таўға карап бедеў киснеди,
 Бәхәр күни бағдан гүлдер терилди,
 Шаптай Сандал аты таска сүринди,
 Сандал аттын ҳаўлықканы сол екен,

Шағыр тауда илжал кара көринді.
 – Ҳалық әйлеген салды басқа тарлыкты,
 Душпан қылар иси пейли тарлыкты,
 Зэрре еглен, қияметлик Султаным,
 Уш күн болды, бизин бедеў ҳаўлыкты.
 Эй, кудай-а, мениң баҳтам ашылғай,
 Дуз несийбем слатына шашылғай,
 Атым жетсин, сен мен биргө жүрсейин,
 Бизин аттың ҳаўлықканы басылғай.

Әне, сол ўакларында Айпарша ярының касына келди. Ярын көпесте көрди. Гүлдей жүзлери запырандай солып, яры ката болып, шағыр таўға телмиrepid көз салып киятырғанлығын көрди. Айпарша сол ўакта, бегим жаным, не жерлерин аўырды деп хал сорап турды:

— Мәрт болғанлар көтермей ме добидди,
Нашарлыктан көрмегеймен жәбири,
Гүлдей жұзин запырандай сарғайып,
Жаным бегим, не жерлерин аўырды.

Бизлер шыктық шикар естип ат салып,
Ойнамадын шәмен байлап, гүл терип,
Бегим, жаным, не жерлерин аўырды,
Гүлдей жұзин запырандай сарғайып.

Бедеў минген ара шөлден жслмей ме,
Қылышынан қырық мың душпан өлмей ме,
Телмиресен, шағыр таўға карайсан,
Көргенинді айтсан, бегим, болмай ма?

Ярынын сөзин еситип, Мәспатша ярына карап көрген-бүлгенин айтып, не дейди:

— Ашылмаған бәхәр бағда гүл-гүмша,
Такатым жок есен елге барғанша,
Шағыр таўда илжал кара көринди,
Қырағы болсан, хабар бергіл Айпарша.

Бәхәр болмай бағдан гүлдер терилди,
Шаптай әреби атлар таска сүринди,
Пери екенин, кус екенин билмедим,
Шағыр таўда жалғыз кара көринди.

Атлар шапкан бәлентпекен, пәспекен,
Бул көринген душпанбекен, доспекен,
Көзинин қырағы болса бер хабар,
Адамызатпекен, ушкан күспекен.

Аттыннанды шарайнаннын қыяғы,
Таш какса сөгілдер бедеў үзғы,

Сол юклары Айпарша ат үстинде қәддин тиктеп турады.

Ат үстинде қәддин тиктеп Айпарша,
Козин таслап шағыр таўға карады,
Шағыр таўға карап нашар Айпарша,
— Бахтым кара болды,-деди, жылдалы.

— Айыл шалсан Мәнжүн аттың белине,
Ак киреүке кийсен саўыт тәнине,
Сол каранын тәкбирин баян ойлар-ем,
Нашар дерсен, инанбассан тилеме.

Бүннан аман барадастыз елинс.
Сол каранын бар колында жәндеси,
Ийнинде бар хазирети камар меллеси,
Сол наймыттын сакаллары ак екен,
Бар екен басында актан сәллеси.

Ашылмаған бәхәр бағдын лаласы,
Себіл болсын Бабаханның қаласы,
Байталларын өрге карап айдаған,
Дууа менен әл хаұаны жайлаган,
Сол отырган калмактын жадиў бабасы,
Үш мезгиллік жол ма деймен арасы.

Бәхәр күни бағынан гүл терейин,
Несип болса халқында доўран сүрәйин,
Көргенинин, бегим, маған бер хабар,
Сен көрген жакларды мен ҳам көреин.

Кийтеп сарнай ҳәм жарасқан дизиме,
Хәк санаасын берген айдай жүзиме,
Телмиресен, шағыр таўға карайсан,
Шағыр таўда не көринди көзине?

Кийгенде саўытын жетер дизлерге,
Ай караны, көрингейди көзлерге,
Телмиресен, шағыр таўға карайсан,
Көргенинді баян әйле бизлерге.

Бизлерден қырағы болсан Айпарша,
Неге мегзер сол каранын сыйы.

Шапса шыкты бул атынан таза тер,
Мен кеўлимнен кетиргеймен күле-кир,
Көзинин қырағы болса Айпарша,
Сол карадан, сен егленбе, хабар бер.

Дал мойнына таққан түпла саденти,
Жаслыктан үйрәндик илим-әденти,
Көзинин қырағы болса Айпарша,
Сол карадан егленбей бер жуўалты.

Мәртліктен буғанман белгे камарды,
Палұанлыктан алдын қолға шеберди,
Көзинин қырағы болса Айпарша,
Сол карадан етденбей бер хабарды.

Бәхәр болмай бағдан гүлдер термесин,
Бендесине тири айралық бермесин,
Абырай барда кайрыл жолдан султаним,
Наймыт өлгір залым баба көрмесин,

Залым баба көрсе акыр заманды,
Айырмас басынан кара думанды,
Абырай барда кайрыл жолдан султаним,
Егер көрсе халқыны көрмек гүманды.

Ашылмаган бәхәр бағда гүл-гүмша,
Көтерге жарасқан жүк пенен арша,
Наймыт өлгір залым баба көрмесин,
Абырай барда жолдан шыккыл Мәспатша.

Талаута түспегей дүньялар малым,
Сизге пиш болсын шириин бул жаным,
Наймыт өлгір залым баба көрмесин,
Абырай барда жолдан шыккыл султаним.

Ашылмаган бәхәр бағдын лаласы,
Себіл болар сендей ердин қаласы,
Тилимди алсан, абырай барда сен кайрыл,
Ол көринген калмактын хайяр бабасы.

Сол ўакларында Мәспатша ярына ашыў етти. Бир адам зәхәр болғанда не келеди колынан? деп, үстине карай ат шаўып кетти. Үстинен тасып отти. Баба кублаға қарап жығылып, тәспин санап бүгилеп, намаз оқып ийилип тұра берди жолында, алдамактың қастында. Эне, булар кайрылмады, кайрылмаган соң буларды алладап, қызыл тилин жалдаған, не жуўап айтып турған қусайды толғап. Энс балатта қарап сөйлемеди:

— Мени көріп сен бермедин бир салем,
Сени көрмей такатым жок десмме-дем,
Мәрт болғандар пирге сәлем бермей ме,
Хәк салемин бермедин неге, жан балам?

Ашылмаган бәхәр бағларда гүлини,
Бағлардан сайраган шәмен будбилини,
Мәрт болғандар пирге сәлем бермей ме,
Хәк салемин бермедин неге күлінім?

Басқа түскен жалғаншының гүлпетин,
Бенде болған көрер куда күдиретин,
Мени көріп неге салем бермедин,
Хәк салемин бермедин неге перзентим?

Энс Мәспатша сонда бабага қарап:

— Жанылдым, жаздым, хатыға кеттім жанылдым, тоубе еттім, — деп бабаның аяғына жығылып тоубе етти. Сол ўакта Айпарша ярының нағанлығына бармагын тислеп, басын шайқап, ярының нағанлығына жылап, бабаның хаслы затын айтып Мәспатшага қарап жуўап айтып турған қусайды:

— Инанбағыл бул бабаның сөзине,
Корғасын құйылсын еки көзине,
Пириң емес, бул қалмактың бабасы,
Жантак шыксын бул наймыттың жүзине.

Ашылмаган бәхәр байдын лаласы,
Себіл болсын Бабаханның қаласы,
Инанбағыл бунын айткан сөзине,
Пириң емес, бул қалмактың бабасы.

Эне, сол ўаклары Мәспатша, бул бабадан қашкан күтүлар, турған тутылар, деп атының басын бурды. Баба жайынан турды. Зар-зар нәўбәхәр жылап, Мәспатша менен Айпаршаның хаслы затын толғап, баба не жуўап айтып турған үсайды жылап:

— Таза ашылған бәхәр бағдың гүли един,
Динин бархак Мухамметтін дини един,
Қалмақ дедин, катты кейілім қабарды,
Қалмақ болсам буны кайдан билемен?
Кенегестен Әбдікерім байдын улы един.

Узак жолдан белеў атты шаппадын,
Жаўға тийсен тілда қалқан жаппадын,
Алты ай тамам арападың халқынды,
Өз бойына ылайық қызы таппалын.

Атаныз келгенде сол елиў жаска,
Хеш нышан көрмеген бир сеннен басқа,
Барлық малын куда жолы тәрк еттіп,
Әүлие коймай алды күдадан тилен.

Той берди, халық қойды атын Мәспатша.
Қалмақ болсам буны кайдан билемен,

Казан урып бағда ашылған гулинаи,
Мәгар адастын ба жүрген жолыны,
Не жерлерде кейін қалды, жан балам.
Зияратлап неге алмадын колымды?

Мен жүриппен алып жолдың жырагын,
Гәүхарымсан сизлер көзде қырагын,
Тауды ғезген пириң сеннен айлансын,
Аманбысыз еки бирдей шырагын.

Әли емеспен, жүрмен бәрхә, тиримен,
Есапта бар қырық шилтердин биримен,
Аттан түсип, балам, көлдан алмадын,
Тарықканды коллайтуғын пириңмен.

Таланға түспегей дүньялар малым,
Алдында өлсем тасадық болсын буд жаным,
Пириң дейип алма бунын колынан,
Абырай барда тез атланын сұлтанным.

Салма кулак бул бабаның сөзине,
Кийген сауытлары жетер дизине,
Пириң емес, бул қалмактың бабасы,
Абырай барда тез атланын сұлтанным.

Келдің быйыл әйне он тоғыз жаска,
Балам, инана бер, коллар пириңмен.
Айтсаң сөзлер кеппесин бийкарға, босқа,
Жасы үлкенди сыйла балам, атткан түс,
Жигитшилик етпе, асқынлап таспа,

Айпаршага қарап не деп баба сөйлемеди:
— Питкерген тилладан зерли саз един,
Айттырғанда сен бермеген назы един,
Қалмақ дедин, катты кейілім қабарды,
Қалмақ болсам буны не деп билемен?
Кеп тамада Лабакбайдын қызы един.

Узак жолдан шоукеримди шапканман,
Сенин ушын жанды отка жакканман,
Алты ай аўырып кәсте болып жатканда,
Уш күн жатып үш жанлық пенен какканман.

Кийген тонлар жетер кара дизимнен,
Мен пириңмен ерип жүрген изиниң,
Калмақ болсам буны кайдан билемен?
Шыпа таұып жазылғансаң өзимнен.

Ашылмаган бәхәр бағда гүл-түмші,
Қатерге жарасқан жүк пenen арша,

Әне, Айпарша алты ай аўырып қөсте болып жатып еди. Бул баба Айпаршага өлемен ашық еді Айпаршаны көрмек ушын тәүіп сүретинде, тәүілпен деп келип еди. Үш күн жатып, үш жаңын пenen қағып емдел еди. Айпарша соннан шыпа таұып жазылып еди. Сол ядина түсти.

- Ата, жазым, жаңылым, хатаға кеттим, тәубе еттим, — деди.
- Кыяметлик пирим екенсен, гүнамды кешир, — деди.

Баба сонда:

— Әне, балам, бар сапарға гүнанды кеширмесем сениң мүрийл болmas, меннен пир болmas, бар балам, куда кеширсе, мен кеширдим, — деди.

Зиярат етип колынан алды, бабадан жол салығын сорады.

- Балам, жолдың игрисинен силтейин бе, туұрысынан силтейин бе? — деди баба.
- Жолдың туұрысынан силте, — деди.

Әне, таұдан таұға, кыдан кыяға жол силтеди. Әне, булар жолға түсти. Баба жерден бир қысым топырақты алды, бир «ағсун» оқыды, булардың кейнинен шашты. Тан атпады, күн шықлады, ат кулағын көре алмады, алды тастай каранғылық болды. Әне, жети күнге дейин адастып, бабаның үстіне келди. Келип бабаның аяғына жығылды:

— Сениң бәддиұана қалдық, караңғышылықка ушырадық, жол табалмалық. Өзин енди жол бас-лап жүрмесен, халымыз кыйын болды. Жол баслап жүрессен, — деди.

Әне, баба Мәспатша менен Айпаршаны таудан таұға, кыдан кыяға ертип, кейнине алып, изине ертип кетти.

Әне, киятырса, алды ашыла берди ағарып. Алдынан бир кулан қашты. Мәспатша куланды қуұып жетти. Айпарша анламай тур еди, туұ сыртынан келип күшаклад, еки бетинен поса алды. Әне, сол үақта Мәспатша да келип қалды. Айпарша Мәспатшага қарап бабаны тәріппел, не дейди:

- Кийген сарпай хәм жарасқан дизиме,
Хәк санасын берген айдай жүзиме,
Шап та өлтири кыяметлик пиринди,
Сен кеткен сон кол узатты өзиме.

Кийип мелле әрман менен шайлайды,
Пириңмен деп басқа сәлле байлайды,
Шап та өлтири кыяметлик пиринди,
Сен кеткенде кол узатып ойнайды.

Сел қылыш жағаға көзинин жасын,
Төнинен кесип ол бабаның басын,

Бул сөзлерди Мәспатшаның ашыуы қатты келеди. Қаҳәрленип қынаптан қылыш суұырды. Сол гаррының пайманасын күйірды. Шабайын деп сонда Мәспатша барды. Баба гарқылдан күлди.

- Мен сени өлтирейин деп атсам, сен неге күлесен? — деди.
- Ҳәй, балам, нағанлығына күлип атырман сенин.

Мәспатшаның қәхәри кайтып қалды. Қылышын қынабына салды. Сол үақта Мәспатшаның баба рас наған екенин билип алды. Баба жүрегин басты. Қуанғанынан жүргеги ёсип, шайрышылық пenen бир сөз курап, Мәспатшага қарап не жуұап айтып тұрган қусайды:

- Он алтыда сен салғансаң салтанат,
Ата-енен косқанды маған аманат,
Биреүң улымсан, биреүң кызым,
Кызым дейип етип едим зиярат,
Аманатка пир етер ме кынат.

Кыяметлик пиринди калмақ деп турсан,
Бул гүнанды калай өтемен Айпарша?

Инанбадың мениң айткан сөзиме,
Калмақ дедин, не деп айттың өзиме,
Кыяметлик пиринди калмақ деп турсан,
Жантак шыксын сениң айдай жүзине.

Сен кеткенде кол узатты өзиме,
Таұларға таслай ғөр бабаның лашын.

Бедеүінді шапсан жолдың пәсіне,
Кайсарлықтың кимлер шыдар дәстине,
Шап та өлтири наймыг өлгір бабаны,
Ғарға-кузбың консын оның лашына.

Өлтири бул бабаның өзин,
Ойып ал бабаның еки козин,
Жарып ал бабаның етін,
Тасла лашын қыйыр шагыр тасына,
Ғарға, кузбыңа жем қылыш етін.

Такқаның бедеүге алтын сәдепти,
Кәэба барып, хаж әйледім саұлтты,
Бириң улым болсан, бириң кызымсан,
Кызым дейип етип едим таұапты.

Он алтында толысканды нарадай күш,
Пирге хызмет қылсан тайрды бейиш,
Бириң улым болсан, бириң қызымсан,
Пир болғанға айыппекен бундай ис.

Колыма алып см, оқыдым көлам,
Мен бабана еки дүнья бир кәдем,
Қыметтік мен пириңмен сизлердин,
Жаман иске кеүил берме, жан балам.

Ак жұзине жарасқанды тулымын,
Көрмегейсеп душпанлардын зулымын,
Қызым дейип етіп едім таўапты,
Не себептен ашылғандын, құлыным?

Әне, сол үаклары бул сез Мәспатшаның жети жүйресинен өтти, етін қырқып, сүйегине жетти.
Уилеп катты қысынып кетти.

— Менини бийәделгілік болған екен, бул бабага қылыш үрсам, кайтып еліміе барадаспаң, ата-анамды қөралмаспаң, бар, каныңды кештім баба, не қылсан да, — деді.

Әне, баба жол баслады, думан арылды, әлем минаубар болды. Кем-кемнен баба узай берди. Мәрт адьына караса, ак туў-жасыл туў көтерип жүрген есапсыз қалмакларды қорди. Енди бул бабаның қалмак екенини анық билди. Енди буны хийлелік пенен колға түсірип өлтириў ушын, бабага қарап не деп турған усайды:

— Гүлдей болған басында тәрзің бар,
Бир кудаң бес үак намаз қарызың бар,
Зарре еглен, жол баслаган сәрдар пир,
Мурийдинин саған арзы бар.

Шапса шыкты бул атынан таза тер,
Пирмен дедін кеүлімде жок хийле-кир,
Перзентинин айттар саған арзы бар,
Зарре еглен, жол баслаган сәрдар лир.

Бәхәр болмай бағдан гүлдер терилиди,
Зарре жерде абырай қолдан берилди,
Пирим болсан әмбет бергіл бүгінді,
Бул алдымнан жасыл бас туў көринди.

Сонда баба Мәспатшага қарап, қашып баратырып сөйлеп баратыр:

— Ашылмаған бәхәр бағдын лаласы,
Себіл болар сендей ердин қаласы,
Калмактың бабасы сени колламас,
Пириң смес, биз қалмактың бабасы.

Жүргиннен кетпес қайғы-кирине,
Келдін жана колға түсер жерине,
Калмактың бабасы сени колламас,
Сыйына бер өз күдайына, пириңе.

Узак жолдан шәўкеримди шапканман,
Айпарша деп жанды отка жакканман,
Енди өлсем өрманым жок бул жерде,
Айпаршаның ак бетинен өлкенмен.

Ылғаллы күн ат қуйрығын түйгінмен,
Басқа салде, ийинге мелле кийгінмен,

Болмағай күн-күннен бетер бул дәртін,
Артнагай басынан, балам, мийнетин,
Бунша ашылғанып неге умтылдын,
Қайт райдан, тәубеге кел, перзентім.

Сенлер ушын жанды пидалар еттім,
Сенлер ушын бәрхә көзден жас тәқтім,
Пир болғанға айыппекен сондай ис,
Қызым дейип хәр бетинен бир өптім.

Бәхәрде ашылар бағда қызыл түл,
Хызметтіне тәнха өлгенше бизлер күл,
Қызым дейип хәр бетинен бир өптім,
Ендигисин, надан улым, өзин бил.

Бәхәр болса бағда гия бертер ме,
Араб атлар камшы урмай жортар ма,
Зәрре еглен, жол баслаган сәрдар пир,
Пир болғандар мурийдин жаўға ертер ме.

Үйрек ойнап, газлар жүзген көлимде,
Мәдәт әйле, ашың жүрер жолымды,
Лалауласкан қалмак шыкты алдымнан,
Пир болсаныз, коллар күнин бүгінди.

Үәде берген един көрмеген жайда,
Дәрбент деген жаўлы келдік биз жайға,
Пир болсаныз, коллар үактыныз келди,
Шағыр тауда айткан шәртиниз кайда?

Енди өлсем өрманым жок бул жерде,
Айпаршаның ак бетинен сүйгінмен.

Кираймадым Айпаршаның қойнына,
Ойнап-ойнап қанбадым онын ойнына,
Енди өлсем өрманым жок бул жерде,
Қолды салдым Айпаршаның мойнына.

Бул сөзді айтып ол баба,
Астындағы байталға,
Камшы урып қашады,
Дәлідей кеүіл тасады,
Шаўып жетип ол баба,
Жығынға араласады.
Кийип саўыт дизинен,
Қәхәри кетип жүзінен,
Найза салып келеди,

Сол ўақлары Мәспатша,
Ол бабаның изинен.
Шалты, балта кетилди,
Шарға тутты, жетилди,
Батыр минген ол тушиар,
Сол бабаның кейинин,
Күүп Мәспатша жетилди.
Енди жеттим дегенде,
Алдында кашқан ол баба,
Өскерге келип күтүлдү.
Түүры ханға барады,
Барып ханға арзы етти.
Шардене баба келди,
Келе сөйлей береди:
— Бәлент таўларда барды пәс,
Акпакай көзден сели жас,
Бабахан ханым бар болсан,
Шыгып майданга хабарлас.

Әне, Бабахан патша өскерлерине Айпаршаны өлтиримей тутын деп буйрық берди. Әне, қалмактын жүйрик атлы тош жигиттери наиза салым Айпаршага жакын келди. Әне, алдында киятыранына ғыжалат берип бир сөйлемди:

— Бедеуди мингенсен таўдан асырып,
Сен жургенсен көп қалмакка бас урып,
Жаўдан кашпак нәмәртлердин сөниди,
Кашпа, бегим, душпан кеўлиң өсирип.

Кийген саұыт жеткен кара лизине,
Ай караның көрингейди көзине,
Жаўдан кашпак нәмәртлердин сөниди,
Бир доланып қайтарып тасла изине.

Атлар шаптық кула майдан таўларда,
Бегим, шүкір әйләйгөр гелле саўларда,
Жаўдан кашпак нәмәртлердин сөниди,
Мәрт болғандар кашамекен жаўлардан.

Әне сол ўақлары Султаны Мәспатша Айпаршага карап бир сөйлемди:

— Бухаранын хаслын сорсан кыятты,
Дәүлестиниз бәрше адамнан зиятты,
Душпан менен өзим саўаш әйләйин,
Ери турып, яры жаўға шапқаны,
Биле билсөн, ол ерине уятты.

Мәспатша жуғап берди Айпаршага. Айпарша жаўға келди.

Бедене көзли бек саұыт,
Он ийнинен кийеди,
Бәнт-бәңтиңен иледи,
Зия шашын ол орап,
Дәл тәбебеге түйеди,
Сия шашын беркитти,
Нашар басын ерик етти,
Астындағы Сандалдың,
Ерин алды, зұннады,

Талауға түспес дүнья-мал,
Тасалдық болсын шийрин жан,
Ашығың келди үстине,
Тезирек атлан Бабахан.

Есиктиң алды байтерек,
Туби лапис, бели бек,
Ашығың келди үстине,
Атлан, атлан тезирек.

Бек саұытын кийдирме,
Ат қүйрығын түйдирме,
Он төрт күн ҳалек болыппан,
Енбегимди күйдирме.

Такканым маржан садепти,
Хәсиретте бауырым қәбапты,
Лепеининен кешеен Бабахан,
Әзиме берин жуўапты.

Казан урса тули баелардын солар,
Әжел жетсе, гезек пайманан толар,
Жаўдан кашпак нәмәртлердин сөниди,
Каша берсөн душпан кеўли шал болар.

Таккан дал мойныма тиіла садепти,
Жаслыкган үйреним илим-әдепти,
Әзин корксан, қыяметлик сұлтаным,
Мениңдегин ярына бер жуўапты.

Бек саұытты он ийнинен кийермен,
Сия шашым дәл тәбебеге түйермен,
Әзин корксан, бер ярына жуўапты,
Бундай жаўға Алла салып тиіермен.

Айпарша леди:

— Бухаранын хаслын сорсан кыятты,
Дәүлестиниз бәрше адамнан зиятты,
Ери турып, яры жаўға шапқаны,
Биле билсөн, ол ерине муратты,
Мәспатша Султаным бергіл жуўапты.

Жүйенин алды, куұннады,
Таўға питкен жуғасанды,
Гүргилдепти шайннады,
Жаланашлап жел берди,
Дорбаны қалып жем берди,
Алтын срди салады,
Гудары айыл шалады,
Күйысканың келтертти,
Үзенгисин узайтты,

Шам айылын бек тариты,
 Аллахум миналла-деп,
 Минил бедеў белине,
 Шығып майдан жерине,
 Айпарша минди гүрөнди,
 Алла деп салды сүренди,
 Аш жолбарыстай шабынып.
 Купаны калкан жамылып,
 Оттай баўыры камылып,
 Сандал атын ойнатып,
 Суулыкты гажыр шайнатып,
 Карагай найза калтырап,
 Дуўлығасы жалтырап,
 Балдағы алтын ақ алмас,
 Силтегенде жан калмас,
 Белегинде жарқырап,
 Иефаханы сары жай,
 Садактың аўзы шап-шактай,
 Садакқа салған оклары.
 Алмастай кескир пышактай.
 Алла, алла, алла деп,
 Бийбипатма колда деп,
 Нашарлығымды билмейин,
 Бир исти өзим баслап-ем,
 Шерменде қылма куда деп,
 Алдым бийик, артым жар,
 Айланар болсам, жерим тар,
 Бийбипатма мәдәт бер,
 Он еки ийман, төрт Шәръяр,
 Халымнан болгай хабардар.
 Айпарша сонда келеди,
 Оргада сүрен салады,
 Келиң калмак жекке-жекке,
 Жанын пыксын пәлеккес,
 Сенлер көпти, мен жекке,
 Келин, калмак, сауашлайык.
 Сол ўаклары Бабахан,
 Тұм-тусына ат койыс,
 Сол ўаклары Айпарша,
 Жайын алтып колына,
 Он келгенин он атты,
 Шеп келгенин шеп атты,
 Кара туұын кыйратты,
 Жасыл туұын жайратты.
 Калмакты койдай шүүләтты.
 Дағы кеүли тасады,
 Майланаң кайнап йошады,
 Калмакка араласады,
 Аты қуўып жеткенде,
 Бес-бестен гөзлөп шанишады,
 Найза тийген жарадарлар,
 Сайы-сайга қашады.
 Омма турған көп болды,
 Қөрмегенге лап болды,
 Сай-сайга қашып жок болды.
 Шардене баба келеди,

Калмакка шаўкым береди,
 Қашпа, қашпа, калмаклар,
 Мәспатшасы өлипти,
 Сәўер ярым Айпарша,
 Өзимди излеп келипти,
 Нашарлығын соннан бил,
 Ақ наизасын шеп жағына алыпты.
 Астындағы әреби ат,
 Шингир-шингир киснепти.
 Басындағы калканын,
 Жасыл менен тысланты,
 Нашарлығын соннан бил,
 Ақ наизаны колына,
 Шеп жағынан усланты.
 Кашып жүрген калмактан,
 Бес мыны келди бир жақтан,
 Он мын келди хәр жақтан,
 Алдың қырдым дегенде,
 Кейни ғаўдан толады,
 Кейнин қырдым дегенде,
 Алдың ғаўдан толады.
 Пилгे минген палуанын,
 Пил үстинен көтерип,
 Қеккес атып жиберди,
 Мартликке беллер байлады,
 Тайынбады Айпарша,
 Тайынбайын жаўлардан,
 Канжарпазлық өйледи.
 Тұм-тусын курман алады,
 Оргада нашар қалады,
 Шығып қашар есік жок,
 Сығаларға тесик жок,
 Оргада нашар қалады.
 Сол ўаклары Айпарша,
 Султаным деп Мәспатша,
 Ботадай бозлап жылады,
 Оргада нашар қалады,
 Калмаклар курман алады,
 Оргада тұрып Айпарша,
 Өлерин анық андалды.
 Мәрт болсан сүйегинди ал, — деп,
 Айпарша сонда жылады:

— Казан урса ғуди бағдың солмай ма,
 Қылышыннан қырық мын калмак өлмей ме,
 Мәрт болғанлар ярын жаўға бере ме,
 Мәрт болсан ярынды алсан болмай ма?

Талауға түсіп тур дүньялар малым,
 Алдында өлем тасаддық болсын буд жаным,
 Нашарлығым билмей бир ис баслап-ем,
 Мәрт болсан жаўдан ал, ярым, султаным.

Узакта жоллар бар мезгилден жырак,
 Биз оргада тұрмыз, ярым, зар жылан,
 Бул ярына келиң көмек бермессен,
 Бул ортадан шығыўым мениң қыйынырак.

Аланлайман, жортаман,
Көрмеген урыс олқаман,
Келип комек бермесен,
Қыяметлик султаным,
Шығалмайман оргадан.
Әтирапымда көп душпан,
Шықлағым менин бул гүман,
Алдында өлсем султаным,
Тасаңдық болсын шийрин жан.
Ярынды койма ортада,
Келип жәрдем бер маган,
Бағдан да ғуллер терер ме,
Ақыллы сөзге ерер ме,
Батыр болған, халайық,
Өзи өлмей ярын жаўға берер ме.
Сол ўаклары Мәспатша,
Мәңжұн атты ерледи,
Бек сауытын кийеди,
Мәрт қабағын үйеди,
Фуббалы қалкан жамылып,
Алла деп жаўға тиіеди.
Бала минген ғуренди,
Алла деп салды сүренди,
Әйне песин болғанда,
Ат жортадмай.

Әне, султаны Мәспатша дәrbent жолға келди. Хәр жағында он бес мерген анып жатыр еди.

Бедеў миннип ара шелден желер деп,
Казасы жетсе, колға түссе, елер деп,
Ак дәrbентti анып жатыр еди мергенлер,
Айпаршаны ақыры алып келер деп.

Әне, султаны Мәспатша атты айдады. Түйнілірмастан мергенлерден өтти. Айпаршага наўбет жетти. Аты үркінкиреп кетти, бул нашарлық етти, хәр жағында жатқан он бес мерген урраласып түрш атты. Мылтықтын даўысын еситип Мәспатша кейнине карады. Жети жерден оқ өткен екен. Айпаршадан ықтыяр кетти, кан қусып жығылды.

Әне, Мәспатша, өлимиңди де душпанға бермеймен деп, Айпаршаны алып кетти. Әне, өнгерип алып сәскеге дейин жол жүрди, бир қос шынарды көрди. Сол шынардың түбинен ағып тұрған булақты көрди. Мәспатша түсти, ярынын аўхалын сорады. Яры хабарласпады, куры устыхан, денеси болған қызыл кан, қоқирегинде бар елпилшеген тек шықлаған жан. Мәспатша болды хайран. Ярынын басын тизине койдырыды, жұзине телмирди, кеүли бузылды, бауыры сезилди, көзинин жасы маржандай дизилди. Қапесте болып, шапнатын дастанып бийтакат болып жығылды.

Әне, Айпарша сол күни жатты, ертенине таң атты. Намаз парыз ўактында Айпарша көзин ашты. Караса, султаны Мәспатша ярының бийтакат болып жатырганын көрди. Ярына Айпарша жақын сибеклеп келди, ярын үйкисынан ояты. Әне, Айпаршаның тили аўзына тығылдып, жайдай болып бүгилеп, мәдети кетип мегден, таңлайы кеүин шөллеп ярына қарап сөйле:

— Бәхәр күни бағдан ғуллер тересен,
Хәр сөздин мәнисин өзиң билесен,
Мен жатырган жарадарман, мүтәжбан,
Бир уртлам суў алып бер, хызмет демесен.

Сел болған жағама көзимнен жасым,
Саудаға түспегей нашар бул басым,
Мен жатырган жарадарман, мүтәжбан,
Бир уртлам суў әнер, хызмет болмасын.

Өликке бедеў сүринди.
Келди жығынлар үстине,
Жамғыр төгер кар үстине,
Хәдди болса гарға келсин,
Дағда сункар үстине.
Онын гөзлөп, бесин шашып,
Бала барды яр үстине,
Кайсар еди Мәспатша,
Таймады, қылыш ол ғайрат,
Айпарша атты ярыны,
Шығарды саңыў саламат.
Мәңжұн аттын желеди,
Ерлерден аскан ер еди,
Әйне жатар үағында,
Ярын ертіп Мәспатша,
Дәrbent жолға келеди.
Дәrbent детен жаман жол,
Даўлетлиге аман жол,
Мәспатша аман өтеди.
Қарап турын, халайық,
Айпаршага наўбет жетеди.
Айпарша буннан өтерде,
Аты үркіп кетеди.

Кулак салып есит, бегим, сөзимди,
Мәлек қарайтпасын акша жүзимди,
Көмбіл пириң келетуғын ўақ болды,
Турың бегим, шала ашқыл көзинди.

Талаўға түспегей бүгин дүнья-мал,
Алдында өлсем тасаңдық болсын шийрин жан,
Қыяметлик пириң келер ўақ болды,
Турын бегим, бедеўлерден хабар ал.

Урып казан өмиirim гүли солмасын,
Жаббар игам тәннен жаным алмасын,
Кыяметлик пириң келер ўак болды,
Тур жайыннан, кыяметлик жолдасым.

Камшы урсан ойлаганды тарланын,
Алла деп душпанга найза салғанын,
Мен жатырган жарадарман, мүтөжбан,
Сүйүк баар жокты мениң дәрманым,
Бир уртлам суү әпер бизге султаным.

Әне, көзин ашып Мәспатша ярын көрди. Ярынын сейлегенине күбәнүп кетти. Еки колын бир колы менен тутты, еки аяғын бир колы менен тутты. Апарып басын булакка тыкты. Айпарша хаплып барып суү жутты, мири канғанша ишти, мантығып-хашығып ишкен сүйдүң пәти менен жети жерден тийген оқ, жетеүи де тусти. Әне, Айпарша ярының наданлығына ашыуы келип Мәспатшага карап не сөз айтып тур:

— Кийин саўыт әрман менен сайдар ма,
Мәрт болғанлар қылар исин ойлар ма,
Батыр анқаў, ер бир ладан болмасан,
Жарадарын суудан сарсан әйлер ме?

Мәрт болғанлар белгес кәмар буўар ма,
Батыр болған мүншә ладан туўар ма,
Батыр анқаў ер бир ладан болмасан,
Жарадарын сууда сарсан қылар ма?

Талауға түспегей дүньялар малым,
Бир тасадық тәнде шийрин бул жаным,
Айып бедеў, айып сымбат, айып тон,
Сымбатына усы исин ылайық па, султаным?

Мәспатша кыял етти:

— Енегардың баласы, макул сөзлер айтады, ойлап көрсем, тап кейлимелди. Ҳаял дегенинин бир айтканы келмесе, бир айтканы келер. Егер айтканы келегойса, бағана айтпаңым ба деп изимнен қалмас, кулак койып салсан ес, шынында айтканы рас, мениң бул жатканым расында да болмас, жаў жарадымды тақтап, бедеўлерли суұлап, тезлен атланбаганда да болмас, — деп сұлтаны Мәспатша тобениң басына шыкты. Жан-жакка караса, Шардене баба жасырынып келип, шынарға қыстырып койған сарыжайдың гирисин кесип, жана қашпаға колайланғанын көрди.

Мәспатшаның буган катты қәхәри келип, түклери тик шаншылып, кайрылыға пурсат жок, Мәнжунге карғып минил, ак найзаны колға алып, сени өлтирмесем, я өзим өлмесем, достым душпаным болсын, — деп бабаны қуұады.

Беллерге кәмар буўады,
Бабана күнлер туўады,
Фазап етти Мәспатша,
Фазап етип күйады.
Астындағы Мәнжунге,
Шүү деп камшы урады,
Камшы санын тарапы,
Бедеў қүнте жарады,
Наймыт елгир бабага,
Найза салым барады.
Кийин саўыт дизинен,
Мәрт күйады изинен,
Енди шаныштым дегенде,
Ясийин оқып ол наймыт,
Файып болды көзинен.
Кеткенин кайда билмеди,
Гә карасын көрмедин,
Астындағы бедеўге,
Шүү деп камшы сермеди.
Астындағы Мәнжүн ат,

Шуғылдын сезине инанып тасар ма,
Қылған исин сирә ныркка асар ма,
Ладан ярым, сондай анқаў болмасан,
Жарадалыны суўық саўға басар ма?

Мени көргенлердин болар аклы лал,
Өлсе батыр, талан болар дүнья-мал,
Кыяметлик пириң келер ўак болды,
Түргіл ярым, бедеўлерден хабар ал.

Мен қарап жыладым жолдын дүзинен,
Әрман менен кан акпасын көзимнен,
Нәсиятим, тур жайыннан, тез атлан,
Залым калмак күйіп келмесин изинен.

Камшы тийген шағында,
Хаўлығып жайды кос қанат,
Кулакка терлер алады,
Күйрығын сыртқа салады,
Файы, файы таўларға,
Фарғадай гайып конады,
Бийик таўларға шыкканды,
Көзлер салып қаралы.
Гә карасын көрмейди,
Күмлардан изин алады,
Адыр-адыр таў асты,
Бектергили күм асты,
Ақша жұзди шаң басты,
Тоғыз күн жұзи толғанда,
Айпарша түсти ялына,
Ярының халы не кешти,
Сол бабаны туталмай,
Мәспатша кайтты изине.
Шомылып бедеў терлерге,
Тарыкканды сыйынып,

Улыг кәмбіл пирлерге,
Арадан тоғыз күн өткенде,
Келди дейди Мәспатша,
Айпарша жаткан жерлерге.

Узактан бедеў шаппады,
Мәртке сапар жакпады,
Айпарша қалған жерлерден,
Айпаршаны таппады.

Әне, Мәспатша бабаны күүп кеткенде патша Бабахан қырық мың өскери менен Айпаршаның кеткен екен. Әне, султаны Мәспатша катты қапа болып турады.

Жайдай бели бугилип,
Жасы көзден төгилип,
Мәңжүн атты қушаклад,
Көзинен жасы моншаклад,
Ярынан айырылып зар жылан,
Көлкө илаж еталмай,

Ярын тасласап кеталмай,
Көп айдынна баталмай,
Мәспатша сонда ойланды,
Жеккелик басына келеди,
Мәңжүн атқа карап,
Не жуўап айтып турғаны,

Толтай-толтай ат касына келеди, қушаклад Мәңжүнді жылай береди:

— Мен атландым бул каланың шебинен,
Жүтиргендे калмак коркар деминнен,
Тулпар един қөзгененен Мәңжүн ат,
Мени жеткер Айпаршаның кейнинен.

Мен окыйман, пешененде барды хат,
Ярым болған жаў колында биймурат,
Мени жеткер Айпаршаның кейнинен,
Бир тамхорлық эйле маган Мәңжүн ат.

Бәхәр болмай бағдан гүлдер тере ме,
Бенде болған хак ҳәмириrine көне ме,
Айналайын, тулиар един Мәңжүн ат.
Тулпар болған жолдасын жаўға бере ме?

Толтай-толтай ат касына келеди,
Жылайды, алтын ерге көллар салады,
Олшатихум-миналла, — деп Мәспатша,
Секирип атка минеди.

Яр ушын басын пай тигип,
Ағызып көзинин жасын,
Ат шаўып шығып таўлардын басын,
Дөгерекке карады,
Хеш бир нышан хеш таппай барады.
Көп сүлдерди көрели,
Сүрдөй менен жүреди,
Мәңжүн атты камшылап,
Аш жолбарыстай шабынып,
Оттай баўыры камылып,
Фуббалы калкан жамылып,
Ат шанты жолдын пәснине,
Ким шыдар мәрттин дәснине,
Шауып шыкты Мәспатша,
Бәлент таудын үстине.
Бағдан гүлдер терилди,

Абырай көлкө берилли,
Калмактын жасыл туулары,
Мәрт көзине көринди.
Бек саўытын кийели,
Кабагын катты үйеди,
Ат күйрыйн түйеди,
Алла деди Мәспатша,
Жалғызылығын ойламан,
Бир шетинен тиједи.
Бала минди гуренди,
Алла деп салды суренди,
Өликке бедеў суринди.
Кира туүн кыйратты,
Жасыл туүн жайратты,
Яры ушын Мәспатша,
Тайынбай етти ғайратты.
Он келгенин он атты,
Шеп келтенин шеп атты,
Не баҳадыр палұанын,
Бир оғында кулатты.
Тағып жайға гиристи,
Алла онғарсын ҳәр исти,
Кынабынан суұрыды,
Алмастан кескир қылышты,
Яры ушын Мәспатша,
Тайынбай етти урысты.
Узактан бедеў шаппады,
Мәртке сапар жакпады,
Каншелли урыс қылса да,
Сәүер яры Айпаршаны,
Хеш жерден издел таппады.
Минген бедеўи жемеди,
Куда абырай бермеди,
Сәүер яры Айпарша,
Буган дуушар келмеди.

Әне, султаны Мәспатша яр ушын басын пай тигип, яры Айпаршаны таўып алып шыгайын, я жолында өлейин деп кайттай урысын тур еди. Буны Бабахан патша дүрмийн менен көрп тур еди.

— Бул урыстан Мәспатша адам коймас, қалага аман барыўға адам болмас, Айпаршаны дарга ас, ту сыртынан тес, журегин суұрып алып суұық суұға бас, — деди. — Сонда оны көрп Мәспатшаның журеги кайтар, — деди.

— Жаллад, — деди патша Бабахан. Айпаршаны дарға асыға буйрык етти. Айпаршаны дарлын жетінә алым барды. Колын байлалды, көзин таңды, дарға аспакшы болды. Айпарша зар-зар нәүбәхәр жылап, пашшапларға қарап не жуўап айтып турған күсайды:

— Келмей думан бул басыма жаұды кар,
Бийбипатма пийірим болғай мәдаткар,
Султаным менен ырзаласып қалайын,
Бир заман мәүләт бер маган жәллатлар.

Кемлилек пенен сия шашты өрейин,
Хактын салған саудасына көннейин,
Бир заман мәүләт бер маган пашшаплар,
Султаным менен ырзаласып өлейин.

Әне, Айпаршага жәллатлар бир майдан мәүләт береди, көзинен танышшарын алады. Көзи ашылды. Сонда нашар Айпарша көзлер тасласа дөгерекке қарады. Тау басында турған мәртін көреди. Файбана мәрті менен ырзаласып Айпарша сонда өксип-өксип жылай береди:

— Талаға бул түскен дүньялар малым,
Алдыңда өлсем тасаддық болсын жаңым,
Айнанайын, ыразыман өзине,
Сен хәм ыразы бол бизге, султаным.

Ушып бұлбіл, гарға конған көлиме,
Буннан аман барадмалық елине,
Айналайын, ыразыман өзине,
Сен хәм ыразы бол, бегим, өзиме.

Сен турғансон Манжұн аттын белинде.
Айралыктын тыйығы тур тәнимдес.
Айналайын, ыразы бол, султаным,
Еди көрісермиз мәхшер күнинде.

Баҳәр болмай бағдан гүлдер термеди,
Аман барып халқында дәўран сүрмеди,
Әрман болды, бул сийнеме дәрт болды,
Елатынды барып, бегим, көрмеди.

Ашылмаган баҳәр бағда лала ма,
Душпан ойран салған кеүіл қалама,

Азанты юқыт еди, шырлап Айпаршанын айткан дауыслары кулағына келди, ярынын өлтүрүнгілігін билди.

— Таудан өнгериліп қашсам, қалмаклар мени коркты деп пәхім етпеспекен, ярым Айпаршаны тири алым кетпеспекен. Ялғаншы пәний дүньяда тири жүрсе, Айпарша өзиме несип етпеспекен, — деди. Мәспатша таудан өнгериліп қашты. Патша Бабахан дурмийин менен көзин айырмай қарап тұрғып еди. Мәспатшанын қашқанлығыны корди. Айпаршага ашық еди.

— Айпаршанын тәнинде жаны болса, өлтирмен. Мәспатша қашты. Токсан кабат қоршап ортага алым жүре берин, — деди.

Әне, әскер көшип кетти. Мәспатша кейнинен ат салды. Қопшилик халық сонын арасында қалага кирип қалды. Дәрүазаны илди. Ишкериден мәккем еттіп көмди. Атаннын улынан, ағаның инисинен, баҳадыр палұаннан дәрүазаман қойды.

Әне патша Бабахан:

— Бул қызы ашық болым, көп урыс қылым, қанша әскер қырдым. Зорға қолға туисирдим. Ким атадан, ким баладан айрылды. Ким агадан, ким иниден айрылды. Сол мийнетлөрим күйген бе, я тийген бе? Патшалықта туұры қарамақ та лазы姆 емес. Айпаршаны көрсейин, — деп кезинин қызытын салды. Айпаршага көзи түсти. Айпаршанын айдай жүзин көринг, патшаның аны ушты, патшалығы әдінан шығып кетти.

Мендей нашар жалғаншыға келмесин,
Мендей болса ол анадан туұмасын,
Бир заман мәүләт бер маган жәллатлар,
Улы-қызын болса, мендей болмасын.

Жәллатлар еситин мениң сөзимди,
Мәлек сарғайтқанды ақша жұзинди,
Султаным менен ырзаласып қалайын,
Шешин, жәллат, танған ски көзимди.

Барсан буннан дуўайы-дуўайы салем айт,
Барсан салем дейгөр қайин анама.

Байлаган белиме кәмар пота ма,
Нашарлықтан көрген жәбир-жапа ма,
Муннаң барсан дуўай-дуўай көп салем,
Барсан салем дейгөр қайин атама.

Бедесуге тағылған полат таға ма,
Саұытқа тағылған алтын жаға ма,
Барсан мениң дуўай-дуўай көп салем,
Барсан салем дейгөр қайин ағаға.

Зерде кәмар жарасқанды белине,
Бул әжелдин тыйығы тииди белиме,
Айнанайын, мен ырзаман өзине,
Буннан барсан салем дейгөр қайин иниме.

Мен жылайман айралықка зар-зар,
Хәр не қылса құдиретимнин ерки бар,
Бир-бірсүйі мәхшер күни көргеймиз,
Қыяметлик мөртим жуўап, аллаяр.

— Айпарша ярым, сабры қарапым, сенсөн мениң интизарым, — деп Айпаршага көшеде кол тасла ойнап коя берди.

Айпаршаның қатты қәхәри келди. Патшаның қолы тәнине тийтгендеге тәнине шенгел тиіген менен барабар болды. Шәріятқа муұапық етил қағып жиберди. Және Айпарша ойланып, өзін-өзі тәселе берди.

— Патшаны алдап, қызыл тишин жалдап, жаңының қаларын ойлап, жақсы сезини айтып, патшаны алдай берсено, — деди өзине өзи.

— Солдыргайман бағда ашылған гүлінди,
Миясар көргеймен саған өлемди,
Тажыларсан, лазымбекен бул исин,
Ак сийнемнен тартын, патша, қолынди.

Уллы патша, халықты өдил сорайсан,
Патшаман деп белге көмар байлайсан,
Тажыларсан, лазымбекен бул исин,
Кул-кутандай сен көшеде ойнайсан?

Казан ургай бағда ашылған гүлінди,
Аласлай тапкайман келген жолымды,
Алып барып себил қалған шәхәрине,
Мурат әйле, қырық күн бергіл тойымды.

Кыз алғанын тамам халықка билдирип,
Мәс әйле, ярынман, сарпай кийдирип,

Сол ўакытта патша Бабахан Айпаршага қарап не дейди:

— Айпарша ярым, сенсөн сабру-қарапым, не керегін болса тайяр қытайын, назлы ярым, — деди.
Патша Бабахан:

— Айпаршага жақсы ат берин, жақсы тон берин, жақсы атка миндириң. Шәүкетли сарнай кийдириң, иззетлеп-хүрметлеп алып жүрин, бурынғыдай көрмен, Айпарша мениң ярым болды, — деди.

Айпаршаны алып жүре берди, атка мингизди, жақсы сарпай кийгизди. Патшаның шәхәрине алып келди. Тәнха өзин бир отағта салды, қырық ойын берди, қырық күн тойын берди. Арадан сексен ети. Қыздың айтқан шәрті пітті. Сексен күннен кейин Мәспатша бир жерден шығар летен бир қылыш бар еди. Мәспатшадан хеш нышан болмады. Шаўқым шыкты, Айпарша жайынан турды, жабыкты түрди, ылак ойнап жүрген қалмактын жас жигитлерин көрди. Бизин жұртыйызда тойын сәншылак болатуын еди. Бүгін тойдың соны екен, сексен күннин толған күни екен. Бүгін патша касыма келсе, тәні тәніміне тиисе, ертең Мәспатша келди не, қаланы жығып алды не? Патша келмestен бурын күтүларды ойлап, патшаны алдап, қызыл тиілди жалдап, атымды, жарагымды сорап, патшаның арзы етейин, деп Айпарша жайынан турды.

Салланған басып, мөрдана көшип, қалмактын ат шаўып, ылак ойнап жүрген жас жигитлерин изине ғүлдетип ертіп, кыя басып таўланып, айтар сезин ойланып, арзы етпеге патшага келе берди салланып. Ҳасылдан сарпай кийинип, оттая бауыры күйинип, сәлем берди патшага үш мәртебе ийилип.

Сонда Айпарша патшага қарап не жуўап айтып турған усайды:

— Багларға жарасқан қатарлы нәрүан,
Ашықтың бийпаян, ойласан жалған,
Мендей ярдың айттар сизге арзы бар,
Арзымды есит таҳ үстінде Бабахан.

Байлаган беллерге тилла көмарың,
Латма-лат яр болсын қадир илайым,
Мендей ярың айттар сизге арзы бар,
Есит арзым, таҳ үстінде патшайым.

Таза ашылған бәхәр бағда гүлімди,
Кулак салып есит патша сезимди,

Алып барып себил қалған шәхәрине,
Алып бизди ҳақ искелер қыйдырып.

Мен жыладым айралыққа зар-зар,
Мәртим деймен, зәрре кеүлім бийкарап,
Ердин өзи өлемей колға түсер ме,
Мерген аткан нәзик тәнде жарам бар.

Узак жолға бедеү атлар шаптырып,
Қырық күн тойлар берин дәбіл қактырып,
Мерген аткан нәзик тәнде жарам бар,
Алып бизди тәүіп таўып, жаракатым бактырып
Бедеү минген ара шөлде жемлей ме,
Қалған кайсар ат салса бир күн келмей ме,
Сен бийнеке кол узатып ойнайсан,
Бул жарадар, бул Айпарша өлмей ме?

Сендей улығ патша сайлап қыз алса,
Той соңында ойнамай ма ойынды?

Казан урса гули бағдын солмай ма,
Арлы жигит намыс пенен өлмей ме,
Сендей улығ патша сайлап қыз алғанда,
Тойларының тамашасы болмай ма?

Он колымса салған тилла жүзигим,
Хәр гап айтса қылар исин бузығын,
Сендей улығ патша сайлап қыз алғанда,
Тойларының халық көрмей ме қызығын?

Сол ўакта патша Бабахан:

— Айпарша ярым, сабыры-каарым, сенсөн мениң интизарым, той деген, тамаша деген болып атыру, опалы ярым, — деди. — Ат шаўылып атыр, дәп қағылып атыр, жырау-баксы айтылып атыр, сыйзығы, сырнай тартылып атыр, қызыктан-қызық артып атыр. Эне, буннан артық тамаша бола ма, назы ярым? — деди.

Айпарша турып сол ўакта патшага қарап сөйледи:

— Тойың тамашалы той болды. Тойының бир кемиси бар. Сениндей патшаның алған зайдыбы астына жаксы жүйрик ат минетуғын еди. Устине бек саұыт кийетутын еди. Шар айна, дубылға, қалкан, ер жарагы жаулы куни кереги. Сениндей ханның алған зайдыбы соларды асынып ат минетуғын еди, касына қырық қызынан, мәтердин қызынан, бәлки сендей ханның сайларап алған ярының өзиндей, сөйлегенде сези сөзиндей, караганда көзи көзиндей болатуғын еди. Сол қыздардың жасы он бесте болатуғын еди. Оннан асып кетсе, бууыны қатып кеткен, ойнай алмайты. Кобага мұрынты болса да болмайды, отырыспада мәлел береди. Қырық қызға да жау-жарак бересен, жаксы ат бересен, шар айна, дубылға, бек саұыт, мылтық бересен. Эне, сендей ханның сайларап алған зайдыбы ойынга шығады сол қыздар менен. Қырық қызы кашады, сениндей ханның сайларап алған зайдыбы күәді. Изине жетегойса, етинге тиидирмей саұытын түйреп шашады. Гә сендей ханның сайларап алған зайдыбы қашады, қырық қызы күәдалы, орамалын алтып қашады. Бул ойын артықмаш тамаша ойын болады, — деди.

Сонда патша Бабахан:

— Биздің жүргітта ондай иресим жок, астына ат берсек, ийнине тон берсек, жау-жарак берсек, касына қырық қызы берсек, ойнарсан ба өзин? — деди.

Айпарша:

— Қырық қызға ойын үйрететуғын едим, өз халқымда ойынға устаман, — деди.

Сол ўакта патша Бабахан «Жәллад» деди. Уш жұз алиыс жәллад келди.

— Айпаршага кескир қылыш, дәнгир мылтық, жүйрик ат, касына қырық қызы бер. Қырық қызға да сондай карыу жарак бер. Айпаршага дәнгир мылтық, кескир қылыш, ярым ойынға шығады, — деди.

«Айтышы ақыл болса, тыңлашы дана». Патшаның касындағы алтыс еки ҳәммеллар, отыз еки меҳірдар, токсан токкыз төре бий, бәри мәсләхат етти:

— Айпаршага жаксы ат берсек, ҳәммени қырып кетер, ҳәммени қарап стер, атылмайтуғын мылтық, кеспейтуғын қылыш, он урганда бир жортпайтуғын қазакы ябы, ашама ер, кендир айыл, жип күйис-қан берейик, қашса да тутып алармыз, — деди.

Ән, буларды курастырып Айпаршага берди. Аттың белине минди, қаланың иреүине келди, каралы, ери қырық гез, бийиги қырық гез орды көрди, аттың қажетине жарамасын билди. Ушкан күс болмаса, адам өте алмастай кала еди. Айпарша патшаның алдына келди. Патшаның аллына аттың кеселетин, кендир айыл, жип күйисканларын патшага көрсетип, патшага ашыу стип, патшага арзы стип турып бир сез айтады:

— Ат басында барды менде сом жүрек,
Айта берсем меннен саган гәп керек,
Бир-еки аўыз хан деп арзым айттар-ем,
Гәп мысалын анлармысандың қызыл бас?

Ат сүринген таў ишинде қыядаш,
Мәртим деп жылайман, акты қөден жақ,
Бир-еки аўыз хан деп арзым айттайын,
Гәп мысалын анлармысандың қызыл бас?

Кім болады бул қаланың найыбы,
Арбашы екен берген ябың айыбы,
Бир-еки аўыз хан деп арзым айттайын,
Арбашы атка минемекен сендей ханның алғаны?

Қазан урса гули бағдың солмай ма,
Қалған кайсар ат салса бир күн алмай ма,
Қырық қызы бенен ойын ойнап жургенде,
Бул ябың шан астында қалмай ма?

Мендей айың шан астында қалғанда,
Сендей патша намыс пенен өлмей ме,
Калмак екен, билдим ҳаслы-затыңды,
Оқып билдим пешененде ҳатыңды,
Қызлар менен ойын ойнап келгенше,
Өзиме бер жолдасты Сандал атымды.

Бедеў атка салған алтын мұйатты,
Ер калпеси ҳәзирети Даўытты,
Қызлар менен ойын ойнап келгенше,
Бер өзиме кийген алтын саўытты.

Мәспатша султандур, көзде қырағым,
Оннан өзге жоқты халдан сорарым,
Қызлар менен ойын ойнап келгенше,
Өзиме бер кескир қылыш жарагым.

Таза ашылған бәхәр бағда гүлимди,
Аласпай тапқайман журген жолымды,
Қызлар менен ойын ойнап келгенше,
Өзиме бер кийген ҳасыл тонымды.

Өне, сонда патша Бабахан «жәллад» деди. Уш жұз алпыс жәллад келди.

— Айпаршаның өзинин атын, жарагын, сауытын берин, өзине бер, — деди.

Сол ўақытта Айпаршаның жарагын, атын әкелип берди. Айпарша бек сауытын кийди, атын көзин үўкалап, арқа мойын сыйпалап, жаланашлап жел берип, дорбаны қарып жем берип, атын зартеп зәберден, мустаккам тенбे-тен ертлеп, зәңгите аяқ койды. Сол ўақытта баяғы Шардене баба алған жанды күйди, күйип-писип өртенип, ишкери кирди. Бабаханды көрди, «әжели жеткен Бабахан, касы засы жеткен Бабахан» деп коя берди:

— Талауға тусер дүнья-мал,
Тасаддық сеннен шийрин жан,
Айпарша минди Сандалды,
Агар майданда қызыл қан,
Минилти Айпарша Сандалын,
Әжели жеткен Бабахан.
Айпарша минсе Сандалды,
Хаўада ойын ойнайды,
Тартып колынды байлайды,
Бул отырган бәрганды,
Түйсілер қылып айдайды,
Казасы жеткен Бабахан,

Келтирип кал ийманды,
Айпарша минсе Сандалды,
Салар акыр заманды,
Күтылмағын гүманды,
Айырылмас басынан думанды,
Казасы жеткен Бабахан,
Келтирип кал ийманды.
Күрған үстин шатырлар,
Айпарша қыз батырлар,
Минилти Айпарша Сандалын,
Келтирип калың ийманды,
Казасы жеткен калмаклар.

Сонда Бабахан дарғазап болды, Шардене бабаға катты кейиди:

— Хәй, Шардене баба! Қош десен коштим, киң десен кондым, не айтканың менен болым. Алты айдан бери бир калаға хәким еттім. Я салық легенниң жок, я зәкат легенниң жок. Өзин хан, өзин шарияр болып жатырсан. Ярым Айпаршаның үстинен бундай сүйүк хабарды табасан, инанбайман сөзине, жантак шықсын жүзине, ярым Айпарша өзиме өлемен ашық, не деп айттын бундай сөзді өзиме. Айпарша ярым маган ашық болмағанда, сексен күннен бери бир өзи бир отауда жатыр, асылып өлсө де өлер еди. Ылагып кетсе де кетер еди, бир илажын өтер еди. Тур, жок бол, көрине көзиме, — деди.

— Кашканға раҳмет, калғанға нәлест, құйысканға берекет, бул калада калғанның атасына жұмын наел! — деп каладан асырылып Шардене баба кетти.

Өне, Айпарша атының белине минди, қаланың иреүине келди. Сол қырық гез қаланы көрди. Ушқан күс болмаса, жууырган кийик, адамийзат өте билмейтуғын қаланы көрди. Каладан өте алмаслығын билди. Сандалды қушаклап, көзлен жасы моншаклап, өүел куда, жети пир деп жылап, Айпарша не жуұп айтып турған усадын толғап:

— Катыра суұдан халық әйлеген илайым,
Шар бендеңмен, ашқыл бүтін талайым,
Менлей ғариплерге бүтін пана бер,
Бәршени халық еткен кәдір күдайым.

Ат шапканның пири едін Жәбирайыл,
Аршы үстінде он еки мын мухардер,
Жұз жигирма төрт мын откен пайғамбар,
Мендей ғариплерге бүтін пана бер.
Мағріпти-машырыкты ғезген ереңлер.

Кеше-күндиз бир куда деп сейилмен,
Кел жети пир, мәдат берсөң таярман,
Бул калмакка тири бенде болғанин,
Тәннен аманатты алсан кайылман.

Там-там шубар бул сауырында қалың бар,
Жарасыққа ҳәм қүйрығын, жалың бар,

Бабасы жылқышы ата тайынтан келди, аттың тилинен мөхирди көтерди, Алла зибан берди, хай-уан сейледи:

Мен тартаман бул қаланың басына,
Сандал шубар, кай шамалық халың бар?

Пешененде жазылғылы барды хат,
Ярымнан айырылып болым биймурат,
Мен тартаман бул қаланың басына,
Ырырымысан, атам берген Сандал ат.

Тағылған мойнына тиілла кош тумар,
Мәртим деймен зэрре кеүлім бийкарап,
Мен тартаман бул қаланың басына,
Бир костарлық айле маган жәниұар.

Жағасы сел болды көздин жасына,
Хак рәхим әйлепти буның исине,
Хак парман әйледи, өлилер келди,
Жетти тайып ҳүрәйін келди касына.

— Қалмак салған бул басына думанды,
Бул қаладан күтілмағын гуманды,
Есит арзым, сырласым болған Айпарша,
Халық әйлөтен берди бүгін зибанды.

Ашылмаған бәхәр бағда ғұл гумша,
Сен жыларсан бул қалада өлгенине,
Халық әйлөтен берди бүгін зибанды,
Есит арзым, сырласым болған Айпарша.

Жаған сел болғанды көздің жасына,
Қайыл болып хактын еткен исине,
Таслар қағып, қызгай полат тұяғым,
Ойнасан шаба бер тастың басына.

Исенбеймен сулық кара жалыма,
От салайын төнде шийрин жаныма,

Бул сөзди айтқаннан кейин аттын мөри таңдайына батты. Айпарша оны еситип, аман күтіларын билди. Қатты қуұнды, денесине ғайраты сыймай тасқынлаш кетти. Сандалаға ийиліп тәүбе етти. Аламға сездірмей ат ойнатып Бабахан патшага баратырганда бир-биринен зияда, өскен янты бир уда, атка миннип катар турған қырық қызы алдынан болды пайда. Барлығы тегис бир жаста, дәрдінен нешшелер кәсте, ойынга хәүесте, «Айпарша қызы, ойыныңды басла» деп турған қызларды көрди.

Мартлукке белдер байлады,
Кыз сумыкты ойлады,
Күйін мени қызлар деп,
Қызларға ишарат әйледи.
Белди тартып буўалы,
Кейнинен қырық қыз қуұалы,
Нашар минген Сандал ат,
Хаұлығып жайды кос канат.
Хаұлыкканы бедеўдин,
Тер қыстауы болады,
Кулакка терлер алады,
Күйрығын сиртқа салады,
Полаттан лойназ қызды,
Жибер деп сүүлық сүзеди.
Ат қызғанын биледи,
Атының басын бурады,
Кейниндеғи қырық қызға,
Алла деп наиза урады,
Дәли кеүли тасады,
Майданда кайнап йошады,
Найза тийген жарадар қыз,
Тауларда ўай-ұайласады.
Минди бедеў, желдирди,
Кайсағын билдириди,
Кейнинен келген қырық қыздын,
Биреүин коймай өлтириди.
Қыз ойыны қызықты,
Көп ойнаса бузыкты,
Ярымның ойыны қызды деп,
Бабахан патша сол ўакта,
Айпаршаны көрмете,
Майданға шығып турыпты.
Бир ойнайық ярым деп,
Көмарына кол салады.
Көтерип атка салады.

Сол калаға тартар ўакта Айпарша.
Жұз қамшыны санап үрғыл саныма.

Узак жоллар бар мезгилден жырак,
Мәспатша турғанды келер деп карап,
Сизлер жетим, бизлер олжа болғаннан,
Орларға жынысып өлсек жақсырак.

Кийсең саўыт әрман менен шайларсан,
Ғәзеп етсөн душпан қолын байларсан,
Сәскеге дейин ойын ойнап келе бер,
Сәскеден соң бир тәүекел әйлерсен.

Алтыннанды шар айнанның қыяғы,
Ал ашылғай сенлей қыздың шырағы.
Ойнасан шаба бер тастың басына,
Таслар қағып қызгай полат тұяғы.

Далидег кеүли тасады,
Майданда кайнап йошалы,
Бабахандай патшаны,
Өнгерип ала қашады.
Шомылып бедеў терлерге,
Сыйынып улығ пирлерге,
Келди лейди Айпарша,
Бабаханды өнгерип.
Ат пенен жыласып келген жерлерге.
Батырлықтан қыз бектерген дәбиди,
Нашарлықтан көрмегейлер жәбириди.
Бул нашарлық етіп тартар жылаўым деп,
Кем-кем сонда бедеў кейин шегинди.
Қәтентейин сонда аўызын ашады,
Омыраудан белли көбик шашады.
Бул нашарлық етіп тартар жылаўым деп,
Кем-кем сонда бедеў кейин бөседи.
Мойын созып сонда бедеў еснейди,
Оқыранып ишин тартып пыснайды,
Бул нашарлық етіп тартар жылаўым деп,
Ол сүүлықты беккем бедеў тислейди.
Шамырканы, шамланды,
Ақша жұзи сарғайды,
Бедеў кейин шегингенде,
Айпаршаның зэрре жаны калмады.
Жәбирайып деп жылады,
Жылқышы ата бабасы,
Бул дағайыптан келеди,
Жетти ғайын хурейи,
Ат жылаўға кол салды,
Жетти пирден көрамат,
Пирлерден етіп шарапат,
Ханды өнгерип Айпарша,
Шыкты сағыў-саламат,
Миннип бедеў ара шөлден дизледи.

Мәртим деди, кеше-күндиз боллады,
Ханды өнгерин шығып сағыұ-саламат,
Тауда қалған Мәспатшаны изледи.
Мәспатшаны излеп журсе Айпарша,
Такымында Бабахан наймыт сөйледи:
— Ярым курысын сенин еткен ойынын,
Маган несип болмады ма койынын,
Жур Айпарша, енди елте кайтайык,
Уш күн ойнап канбалы ма ойынын,
Я болмаса усы жерге таслаң кет,
Жаным шықты, үзилди мениң мойыным.
Ашылмаған баҳар бағда лалана,

Әне, Айпарша узын бойлы, терен ойлы қыз еди. Бабаханының басы төмен, аяны жокары, такымын түсип ели дейди. Аттың ырып шықкан күйәншы менен тақымында нениң бары, нениң жоғиядымын шығып кетип ели. Тақымында сөйлеп кияттырган Бабаханды корди, аяғынан алтын айлаңдырып-айландырып, төбeden жерге урды. Жаны жаһәннесігे кетти. Әне, қыз қылға еtti. Каладан аттың ырығыттым, Бабаханды өлтиридім десем, инанбас сөзиме, карамас жұзиме хәм, инанғандай, сағатқа болғандай неси бар екен деп кези түсип турды. Басында үлпі тажысы бар екен. Енкейін ат үстінен тажысын алды. Бабаханды өлтирип, бедеуді минип тишиди, түркесін жолын тоғледи. Ханды өнгерин сол каладан шығып сағыұ-саламат, тауда қалған Мәспатшаны изледи.

Күнде Мәспатша дәрәззәң келеди екен, бир өзи көп илажсталмай, ярын таслаң кеталмай, көптеген айданына баталмай, акшам болса жаталмай, ишкысталық пенен Мәспатша келип-кетип жүреді екен. Сол күни яры Айпаршаны көренин, көре алмасам ярымның жолында өлейін, каладан киреїн деп, тыжалатка минип, ишпен дәрәззәң көпәрайын деп кияттыр екен, яры алдынан шықты.

Әне, яры менен көрисип, ҳал-аўхат сорасып, еки ашық табысты, ҳаүирлери басылды. Әбдикеров байдын жұртына, кенестегін халқынан минип бедеү белине, шығып қызыр шөлине, Мәспатша кайты дейди ярын ертіп сіліне.

V бап

Алабуркан шан шықты,
Залым баба келеди,
Пириңмен деп ол наймыт,
Пириңмен деп тураң.
Болмагай бетер бул дәртін,
Артпагай жапа мийнетин,

Бир алдаған адам екінши алдай алтын атыр ма, сонда Мәспатша:

Испаханы сары жай,
Шекими катты полаттай,
Садаққа салған оқлары,
Алмастан кескир пышақтай.
Таза пәрлы оғынан,
Еки оғын алды суұрды,
Окты гезге толтырды,
Атпакшы болып бабаны,
Сары жайын колға алы.
Курра таслаң ол наймыт,
Мәспатшаның атарын билди,
Кашып барып ол наймыт,
Ок жетпестей жерде турды.
Мәспатша султан ер еди,
Есепли ердин бири еди,
Еретискен душпанды,
Бөридей үзіп жер еди.
Астындағы Мәңжунғе,

Кімметлик пириңмен,
Зиярат қылсаң, перзентим.
Ашылған бағда бир гүлім,
Бағымда сайрап бұлғылым,
Кімметлик пириңмен деп,
Ұзактан сурен сашы.

Шүү деп қамшы урады,
Белерге кәмар буұады,
Бабина күнілер туғады,
Ол кейнинен куұады,
Батыр минген Мәңжун ат,
Ат танауы тартылды,
Шабысы кемнен артылды,
Анишедли бедеү жугирил,
Жер танабын куұырды,
Сары бас күлдай сарқалы,
Күп үйректей қалқалы,
Бедеудін жалын тараңы,
Ғайы-ғайы таұларға,
Батыр минген Мәңжун ат,
Фарғадай ғайып конады,
Фаррының минген байталы,
Өз-өзинен урынды,
Қыялар тасқа суринді.

Муғаллақ атып жығылды,
Айдаса да жүрмеди,
Камшы урса дәрпенбеди.
Ақылдан бабан сасады,
Байтальын тасласа сол баба,
Таұларға қарап қашады.
Қуўып жетти Мәспатша,
Бабанды басып байлады,
Шийрин жаңын қыйнады,
Сол үаклары Айпарша,
Зығырданы қайнады,
Денесин ашыу жайлады,
Айпарша турып сөйледи:

— Танда туўар тәрези,
Қыяметлик пирини,
Болмасын саған наразы,
Жазасын берип өлтириң,
Әрўағы болсын ыразы.
Тартып қолын байланыз,
Шийрин жаңын қыйнаныз,
Қыяметлик пириңди,
Ылаклар қылып ойнайык.
Еки аятын қызы алды,
Еки қолын мәрт алды,
Шийрин жаңын қыйнады,
Ылаклар қылып ойнады.

Бағда гүлин солдырыды,
Кеүлине ғамлар толтырыды,
Қыяметлик бабасын,
Хәр мүшесин бабаның,
Мезгиллик жолда калдырыды.
Тартысып жүріп Мәспатша,
Қыяметлик пириңин,
Он колын алды суұрыды,
Пайманасын күүрды,
Әжелдин майын ишириң,
Кепин тонын пишириң,
Бағларда гүлин солдырыды,
Пайманасын толтырыды.
Тогыз күн жұзи толғанда,
Екеуи минген бедеўлер,
Екеуи теннен болдырыды,
Қыяметлик бабасын,
Әрманлық пенен өлтириң.
Жайлай беллер бүгилди,
Қанлы жас көзден төзиши,
Қыялар таска сүринди,
Екеуи бирден болдырыды,
Муғаллақ атып бедеўлер,
Оқыраға жығылды,
Айдаса бедеу жүрмеди,
Камшы урса дәрпенбеди.

Айтын басын тизине қондырыды, кеүли бұзылды. Ах дарийх, калды шөлде сүйегим деп, көзинен жасы маржандай төгили.

Әнс, Мәспатша қана болып, шашшын дастаның жатты. Ақшам тұс көрді. Түсінде бир гарры баба келди:

— Балам, тур жайыннан. Алдынан бир бағ салып қойыпшан. Эңжир, әнар, не мийеу керек болса, сол бағда таяр. Бейиште не гүл бағ, шакасы минаубар, мийүелер писип турған, томпылдаң жерге түсип турған. Ат отысы хәм тайын, ат жемеге кайым жонышқалар дізге келип турған, балам. Сол бағда он бес күн жатсан, ат тай-ғунаңдағы қәдінине жетер, зият жатсан, билмедим, балам, — деди.

Әнс, бул тұсти көрді. Жайыннан турды. Атты жүрген жерде жетелеп, жүрмеген жерде ийтеп, түсінде қорғен бағка келди. Жалаңашлап атларды айдал жиберди. Сәрхәйіздің бойына келди. Сәрхәйіздің бойында, шар сыпшының үстіндегі он бес күн сайы-сәүбет етти. Он бес күн десе, арадан он сезіз күн етти, түсіндегі көргеннен үш күн зият кетти. Он сезізинши күни акшамда Айпарша тұс көрді. Көрген түсінин тәкбириң айтып, зар-зар нәубаҳар жылап, ботадай бозлап, не жуўап айтып турған усайды:

— Баһар күни бағдан сайлап гүл тердім,
Сенни менен бес күн ойнадым, құлдым,
Кулақ салып арзымы есит, сұлтаным,
Бүгін сәхәр ўакта бийжай тұс көрдім.

Ат басында болып мениң әрманым,
Бул тұсти көрил-ем, кетти ләрманым,
Бүгін сәхәр ўакта бийжай тұс көрдім,
Кулақ салып есит арзыым, сұлтаным.

Әрман менен бүйін кәмар белиңе,
Бүннан аман бараптаспзыз еліне,
Сол түсімнің тәкбириң баян айлейін,
Нашар дейсен, инанбайсан тилеме.

Ертеден сарғайып таңлар атқанда,
Халық әйлеген баҳтыма кара шатқанда,
Қырық мың атты жаўлар келди кейниннен,
Бир алатты зағым қалмак атқанды.
Хәзирети нурдың тауында,

Жети жыл сүйегин тауда жатқанды.

Аскар таұдай беккем, бегим, жүргегин,
Ақ наизага палұан питкен билегин,
Егер көрген түсім шайтан болмаса,
Жети жыл таұларда калды сүйегин.

Таллап сия шашым үштен өргенмен,
Мәртим деп нешше жыл жылап жүргенмен,
Егер көрген түсім шайтан болмаса,
Жети жыл көшеден тезек тергенмен.

Калмак кара салың журген жолыма,
Көлпел калмак түсти онсы-солыма,
Егер көрген түсім шайтан болмаса,
Бенде болып түстім калмак колына.

Сол юкта султана Мәспатша Айпаршага қарап, түс тұлкинин бояған, шайтана түс той, дели. Эне, атларды алды келши. Хәйизге жуўып, атларды тарап, ертлеп, қуысканын көлтирип, шайлын бек тартып, атларынын белине миңди, байдың иреүніне кирди. Белбесүлкітен қағылған күнде, бир сүрлеуді көрді. Сүрдеудін изин күйіп ат шанты. Сүрдеуді күйілап жүріп есапсыз көп катмағанын кейнинен жетти, канталап өтти. Бир күн ат шапқанда ушына жете билмеди. Бул калмактардың ертеп елге барғаннан, еңкейтеп гарылардың нахак канына калғаннан, бек сауыт кийсін, ат күнде түйейин, өлемесем боларман, өлмесем бул арымды аларман. Я жаратқы Алла деп, исим болғай салла деп, шерменде қылма куда деп,

Алдым бийик артым жар.
Айланыұға жерим тар,
Шахимардан, мөлөт бер.
Орта белден тиібеди,
Болып алды калмакты,
Көплиги калмак соншелди,
Хабар таптай алды кете береди.
Таяп жайға гиристи,
Алла онғарғай бул исти,
Калмак пenen Мәспатша,
Майданда қылды урысты.
Келди жығын дәсте-дәсте,
Жасау жекті балент-пасте,
Атылды мылтық шәпиресте,
Күн туылды, думан болды,
Топаланнан тамам болды,
Гөяң акыр заман болды.
Бедеу минген таудан асар,
Әріп кеүли болмай нарапар,
Үр дегенде наморт қашар,
Мәрт турды майдан ишинде.
Келди қылыш алап-жалаң,
Кеүли мәрттін ислеп талаң,
Алтын кәсә гүлгым шарап,
Ишилди майдан ишинде.
Аұзы қаның әширет дүпен,
Атылды майдан ишинде,
Хош жигиттиң шийрин жаны,
Сатылды майдан ишинде,
Кез ойнаган бек саұыт,
Сетилди майдан ишинде.
Ат мойнына тұмар такты,
Ер жолласы қадир хакты,
Алды бети калмактын,
Еки күнде хабар тапты.
Шаўкым бул-бул лалады,
Батыр алиа салады,
Бас аяғы жыйналып,
Баланы көплем алалы,
Алдын қырдым дегендеге,
Кейни басып барады,
Исфаханы сары жай,
Салактың аұзы шап-шактай,
Еки оғын алды сүүрлі,

Кеше-күнлиз мен жылайман кудаға,
Алдыңда өлсем жалғыз жаным салаға,
Егер көрген түсім шайтан болмаса,
Таны түстім бенде болып калаға.

Бир оғын лобине қымды,
Бир оғын гириске илдириди,
Кериліп жайды тартқанда,
Ат шапқан жоллар қазылы,
Бабаның кескен гириси,
Уш жеринен үзиди.
Калмактар көплем алалы,
Орталда батыр қалады,
Сия шашын беркитип,
Айпарша атты салады,
Мәспатшага жақын барып,
Айпарша сәйлеп береди:

— Жетти катлан жайға таксан гиристи,
Аллатада хош көрмей тур бул исти,
Сен отауда үш күн мийман болғанда,
Тарықканда жолда дәрқар болар деп,
Коржынына салып едим жетти катлан тиристі.

Буннан бир жыл бурын сотем алғанман,
Бабаханың ислерине қалғанман,
Батыр жигит ол душпансыз болмас деп,
Коржынына гирис етеп салғанман.

Бақарде ашылар баеларда әнар.
Кен дүнән көрінді бүтін саған тар,
Хаулықпағыл, берман кара Мәспатша,
Коржыныңда таллап есекен гирис бар.

Залым душпан ақылымды алар деп,
Қыйын жерде бир нәзерин салар деп,
Көпшілгіне гирис есип салып-см,
Қыйынлықта ерге дәрқар болар деп.

Кыямет сүргини басыма түсти,
Халайық хош көргенбекен бул исти,
Сен жайына гирисинди таққанша,
Мен стейин калмак пenen урысты.

Сол сөзлерди айтқан сон,
Айпарша минип Сандалаға,
Жаўға атлар кояды,
Есабы жоқ көп калмак,
Аныра-тогыр болады,
Мәспатша барып корғанға,

Жайна гирис тағады,
Мәспатша яры келгенше,
Айпарша урыс салады.
Такты жайға гиристи,
Алла онғарды бул исти,
Рустем янлы Мәспатша,
Мәспатша менен Айпарша,
Душпанға қылды урысты.
Пилге мингін палғанлар,
Буган қарсы келеди,
Пили менен көтерип,
Атып кекке жиберди.
Кара туұын қыйратты,
Жасыл туұын жайратты,
Душпанды қандай шүйләтті,
Тайынбай салды ғайратты.
Батырлар минген ғүрәнди,
Алла деп салды суренди,

Намаз ўак тийип еди,
Әйне сәске болғанша,
Ат жорталмай майданда,
Өликке бедеү сүринди.
Сайлар өлжикке толды,
Жыралар қанға толды,
Қалмаклардың өлисинен,
Тас көпір янлы жол болды.
Омма турған көп болды,
Көрметенге лап болды.
Аншетли душпан жок болды,
Қырылды майдан ишинде.
Карагай наиза табады,
Айралық аты жаманды,
Көрді ақыр заманды,
Қанып барып қалмаклар,
Бийнік таўларға камалды.

Әне, қалмаклар баскы тапты. Отыз күн арадан өтти. Султаны Мәспатша менменлик етип атының белине минди. Ат шаўып дәрәзаның алдына келди, корғанның аузын бузып ишкери кирди. Султана Мәспатша урыс етти. Бул қалмакларды күймасам Мәспатша болғайман деп нийет етти. Әне, қалмаклар Кансарлы кара бәтше деген дәүді хат жиберии алдырган екен. Бабаханның орнына Оразалы күсбеги дегенді хан көтерген екен. Ағанын инисинен, атасын үелінан қырық әскер кол алған екен. Сөйтіп қалмаклар мәслөхат қылған екен.

— Адасканды жол тапкан, канияда сөз тапкан ақылғой бабамыз еди, бул хәм өлди. Сол арымызды Мәспатшадан аламыз, жолда изинен жетип тұтып аламыз. Әне, жете алмасак, журтyna барамыз, — өлди. Сөйтіп жыналып келден екен қалмаклар. Кансарлы дәүге хабар етти Мәспатша келли деп. Кансарлы дәү атын ертледи, атының белине минди.

Аттар шапкан бәлент таудын пәсінен.
Көрғен кайыл қалар қадди-пәсінен,
Даглар гүмбірлесип, жерлер ларзам береди,
Тау ишинде бир-біреудің дойнап урган сөстінен.

Бир қалмақ келеди арыслан айбатлы,
Көзине қоринди рустем сыпатты,
Көз тұтып караса сұлтан Мәспатша,
Келе берди түсінді Айпарша көрген ала атты.

Сол ала атты жақынлайды келеди, арыслан айбатлы, рустем сыпатты, қадди минардай, колы шынардай, геллеси гүмбези даүардай, сол бәхайбаттын салтанатын өзинен зиятырак көріп Мәспатша, кашлағын ар билип, ер таламан курып, алдында тұра берди. Кансарлы дәү Мәспатшаны көрді. Кауырсын түйип қатлаган,

Талак жүни өспеген,
Аузының сарысы кетпеген,
Бир жас баланы көрді.
Әне, Кансарлы балаға қараш лап урды:
— Кайсы бағдын ғулисен?
Кай шөмениннің бүлбилисен?
Кайсы байлың ұлышан?
Кай тәнірдің құлышан?
Атынды айт та, жөнинди айт,
Сұлли ерли боласан?
Сенниң маған душпан болмас,
Пилле пешіне жаў болмас,
Сени алтырген мәрт болмас,
Өлтирген нәмәрт болмас.
Не дининен дөн деди,
Бизин динге ен деди,
Латмаманат лал ура,
Дарриұ сәждे қыл деди.

Отыз бегим, қырық төрөм бар,
Ортасында жас бала,
Арак-шаран сен бер де,
Кәсадар бол да жур деди.

Сонда бала сейледи:
— Олай деме, ей деме,
Намакул гәпти сойлеме,
Бағ ишинде қызыл ғұл,
Сөйлер шешен шайыр тіл,
Буншама лапты урасан,
Лап ура берме бийзат күл,
Хәмеліне мухит бол.

Сонда дәүин сейледи:
— Жап-жас ғана баласан,
Жаныңды отка саласан,
Бир оғымда енегар,

Бул дүньяның жұзине,
Келмегендей боласан,
Әрманлы кетпе сенегар,
Хийлең болса қыл деди.
— Ашылған бағда ғұл деди,
Гұл жұзимде нур деди,
Нәубетти бермек дәүлерге,
Батырлан қалған жол деди.
— Эжел болар бала, деп,
Болмағай исин шала деп,
Бир аманат беремен,
Анламай қылдым демейсен,
Иға болғыр бала деп,
Алтын ердин басы деп,
Жүргицииң тусы деп,
Жан шығарын усы деп,
Керіле берип жай тартты,
Гиристен шығып оқ кетти.
Сарлан оқлар келгенде,
Бек сауытты шешеди,
Шийриң жаңнан кешеди,
Аришынлап төсін ашады,
Окка қалқан тутады.
Оқ етпеди қалқаннан,
Дәүлер аткан оқларды,
Бала карман услады,
Аманатын мине деп,
Өзине кайтып атады.
Дәүлер ҳайран қалады,
Келип найза урады.
Тиіди сауыттың пайдасы,
Кармақ болып қайысты,
Урған дәүдинң найзасы,
Сенин жарак болмас деп,
Ылактырып таслады.
Қансарлы сонда лап урды:
— Мениң атым Қансарлы палұан,
Әлемде жок мендей султан,
Бир амут урсам.
Боласан жерге жексен.
Тәнинде болса он мың жан,
Биреүин коймаспан аман,
Тут ғалбиди тийине.
Ата-енен бар болса,
Елеп тапса сүйегинди,
Тотыя қылсын көзине.
Амут қарағын,
Алды қолға пәраұан,
Дәү айланып келгенше,
Қайсар туған Мәспатша,
Төбеге көтерди қалкан.
Гә қалканин шыққан от,
Гә гүрсіден шыққан от,
Тымсалы шакмак шакқандай,
Ат шашаудан гарк болды,
Тымсалы казық каккандай.
Төбеге тұтқан қалканнын,
Торт жүйеси сөгилди,

Ғаұлды мийи төгілди,
Дәү зарпына шыдамай,
Мәңжұн атты қушақлап,
Кушақлай берип жығылды.
Ким шыдар дәүдин дәстине,
Жасында емген сүтлери,
Ларзам берди тисине,
Адам қарап болмады,
Мәспатшаның тусине.
— Болғаның ба ногайым?
Бир таяққа шыдамай,
Өлтенин бе ногайым?

Дәү сырымды алар деп,
Қалдин тиклеп туралы,
Үш гезек өтти дәүлерден,
Балаға наұбет қарады.
Дуұры келер аткан оқ,
Ҳақ сақласа бөле жок,
Бизлер бунда саламат,
Наұбетин өтти бәхайбат,
Наұбетимди бер деди,
Мениң де ойным көр деди.
Балаға наұбет береди,
Испаханы сары жай,
Шекими катты полаттай,
Садактың аўзы шап-шактай,
Садакқа салған оқлары,
Алмaston кескир пышактай,
Таза пәрли оғынан,
Еки оғын алды суұрды,
Бир оғын ләбине қымлы,
Бир оғын гиристеке илдирди,
Окты гезге толтырды,
Бийе сауын молтырды,
Балентте турған бәхайбаттын,
Әділ байлап жүргегин,
Түрнин еки билегин,
Керілип жайды тартқанда,
Жайдың басын ийеди,
Отлеседи сары жай,
Бир-бирине тийеди,
Ер күшине шыдамай,
Астындағы Мәңжұн ат.
Шашадан жерге киреди.
Керілип жайды тартқанда,
Гиристен шығып оқ кетти,
Аткан топтай ғұрп етти.
Эйне таұға тийгендей,
Йоқса тасқа тийгендей,
Оқ серпилип ол кайтты.
Қарагай найза қалтырап,
Дұбылғасы жалтырап,
Қансарлыдай дәүлерге.
Урды найза алларап,
Минди бедеү, желдирди,
Қайсарлығын билдирди,
Қансарлыдай дәүлерди.

Бектериүте миндириди,
 Ер күшине шыдамай,
 Ақ, наизаны сыйндырыды,
 Такты жайга гиристи,
 Алла онғарсын хәр исти,
 Қынапқа салса қылт еткен,
 Суұрып алса жылт еткен,
 Қынабынан суұрыды,
 Алмaston кескир қылышты.
 Кеспей калсан, саган шерт,
 Шаптай калсан маган шерт,
 Колындағы ак алмас,
 Силтегенде жан калмас,
 Силтегенде дем тарткан,
 Жетпеген жергә зар шашкан,
 Бир мәртебе зарн урды,
 Урды, қылыш кетилди,
 Шар менен жұзи жетилди,
 Од уңыдан сыйнады,
 Жарактан жуда болады.
 Айбат қатты, жан татлы,
 Кансарлыдай дөўлердин,
 Кайсар еди Мәспатша,
 Қемарынан бек тутты,
 Ат үстинен зор ети.
 Сол ўаклары Кансарлы,
 Қозғалмаса бәхайбат,
 Лөнгер төгіп туралды,
 Теменги ерни жер тиреп.
 Жарылған мұздай гүркіреп,
 Бул да урды пәнжени,
 Ат үстинен тартады,
 Бул да ләнгер төгеди,
 Бирин-бири алалмай,
 Бирине хийле қылалмай.
 Бирине бири беркіреп,
 Батыр минген Мәңжүн ат,
 Жырылды дейли майданда,
 Тұмсығы менен жер тиреп.
 Ат үстинен альсты,
 Бир бирге канжар салысты,
 Канжарлар қалды қайрылып,
 Бир-бирге семсер үрганда,
 Семсері қалды майрылып,
 Үстине кийген саўытлар,
 Жағадан кетти айрылып,
 Екеүинң күшине,
 Атлар шыдам бермеди,
 Атлардын бели қайысты.
 Аттан жерге түседи,
 Саўыттын баўын шешеди,
 Тымсалы тойда палұандай,
 Екеүи қылды гүрести.
 Аттан жерге түскен сон,

Билемек зорлық қылады,
 Жыйнап барып баланы,
 Белинен тарак алады,
 Кибидей қыса қалады.
 Медети кетти, мегзеди,
 Таңлайы кепти, шөлледи,
 Қези жерди көрмедин,
 Не болғанын билемеди,
 Кансарлының қолында,
 Бала елер болады.
 Қатеми болып жағасы,
 Қабыл болып тобасы,
 Гайыптан әзир болады,
 Қызыр Ильяс бабасы.
 Қайтпа балам, қайтпа деп,
 Жаўырынға пәнже урды,
 Кезин ашты сол ўакта,
 Аспанда өзин көреди,
 Енди ләнгер төгеди,
 Дәүдин қөзин тындырыды,
 Қотерип қолын талдырыды,
 Өз-өзинен болдырыды,
 Жықтым деди баланы,
 Қара тастын үстине,
 Тип тигинен қондырыды.
 Аяғы жерге тийген сон,
 Қәрамат пирден келген сон,
 Кайрылып жамбас үрганда,
 Жығылым енди дегендө,
 Зорға-зорға қалады,
 Ишки илмешек илгенде,
 Төбеси жерге тийгенде,
 Зорға-зорға қалады,
 Енди ҳамалын алады,
 Аш бәридей талады,
 Жұзин тәмен сүлтесе,
 Танап ярым жерлерден,
 Айрандал бийзат келеди.
 Бир мөрте зор ерип,
 Кол ушына көтерди,
 Айландырып басынан,
 Ураг жерге келгенде,
 Шайтан жәрдем береди,
 Аш қөзиңди қара бөтше палұан,
 Өтер болдын дүньядан,
 Аш қөзиңди, балам деп,
 Хаусарлы ләнгер төгеди,
 Бийлей алмай дәўлерди,
 Бул да жерге қояды.
 Аяғы жерге тийген сон,
 Мәспатшадай баладан,
 Кансарлы наубет сорады.

— Сениң менен айқасканымызға үш кеш, үш күндиз болды, аш болдық, харыдық. Алты күн үйқылап, алл үйқыны питкерейик. Жетинши күни урысамыз, баҳыт кимге ярый береди деди. Бизин жайга жүр, тағам жеп, үйқынды уйыклап, өзине кел. Ер екенсен, батыл динге болып хор болып жүр екенсен,

бизин динимизге кирегойғанда жекке қолем болғандай түрін бар екен. Тобықтай тасты алып алғаным салып сыйканымда сүү болып ағып кететуғын един. Саган бир қолым батпады, — деди.

Мәспатша айты:

— Жети күн мәйлөт бердим, — деди.

Дәү кетти. Эне, алты күн жуғап алып кетти. Алт уйқысын қандырып, жетиленши күни келиүге бел байлады.

Айпарша менен Мәспатша бир күн қарап турды, келмеди, еки күн қарап турды, келмеди. Үшілешши күни булар атқа минип қашты. Кансарлы жетинши күни жайынан турды, нешіне наңларды жеди, тамаққа тойды. Кансарлы дәү гүркіреп майданға келди. Келсе, Мәспатша қашып кетипти.

Эне, Кансарлы ағанын улынан, атасын инисинен еки жұз жигит алды. Мәспатшаның кейинине күйді. Бир жерлерге келгенде еки жұз жигиттің жузи болдырып калды. Және бир жерге келгенде жұздын елиүін калды. Және бир жерлерге келгенде Кансарлы қарабәтшениң бир ези қалды. Кансарлы қарабәтшениң мингени топшак тулпар еди, болдырмасы. Кансарлы дәү кыл етти. Булар екеу, мен жалызы. Буларды адастырайын, — деди. Бир бұлты бар еди, жиберсөн қаранғылық болатуғын еди. Эне сол бұлтын жиберди, тастай түнек болды. Айпарша хәзирети нур тауында аласып кетти.

Күйа берди кейининен. Мәспатшаның аты болдырыды. Бир оқпан кайым келди, ишине түсти. Сол оқланының ишинде жатып Кансарлыға оқ атты. Кансарлы қарабәтше оқты қалкан менен кайтарды. Кансарлы оқ атса Мәспатша қалкан менен кайтарды. Үш күн атысты. Садағы толы сайбоз оқ, атасын десе нөрсө жок, Мәспатша оғын тауысты.

Эне, Мәспатша дәүләтинин қайтқанын сол үакларында биади. Эне, Султаны Мәспатша қашканлығына пушайман қылды:

— Бул қалмақтан неге қаштым. Бул жерге келгенде менин Мәңжұн атым болдырыды. Дәүлін ала аты болдыран жоқты дейсен бе. Бек сауыттың шешеем, шийрин жаңнан кешсем, дәү оғын атып қайтқан үағында кейининен жүгірсөм, жағасына қолым тиисе, өлеем, өлтірсөм, — деди.

Эне дәү оғын атты, Мәспатша қалкан менен кайтарды. Бек сауыттың шешти, шийрин жаңнан кешти. Қылышты қынантан сууырды, ол кейининен жууырды, наиза салып жақын келди. Жақынласып Мәспатша үш мәртебе қолын сермеди, күла абырай бермеди, жағалан колы илмели. Кансарлы қарабәтше кейинине карады, кол сермен киятырган Мәспатшаны көрди. Астындан атқа шүү деп қамшы урлы. Ат елиси пиядага жеткере ме, хә демей-ақ бир танаптай жер ара ашты. Кансарлы қарабәтше Караса, бұның ҳәм оғы таусылған екен. Караса ғаз оғынан жети оғы бар екен. Жети оқты жети мәртебе атты. Жаланаш етке камырдай батты. Мәспатша қан кусып жынысты. Мәспатшаның барын басын кесип алыуға дәү коркты.

— Газ оғынан олғандай дейсен бе, кепші машак оғынан өлмегендес. Ногай жигити хийлелік пенен дем алып жатырган шығар. Мәңжұнды услап алсам, Айпаршаны тауып алсам өз абырайыма, — деди.

Хазирети нур дегенниң тауында Мәспатшадан айра түсні аласып Айпарша қалып еди. Айпарша жол табалмай тауларда жылап, жолларды қарап, Айпарша не жуғап айтып турынты толғап:

— Аманды тұманды басымның сауы,
Кейнимнен қалмады қалмактың жаўы,
Бүгін адасынан жүрген жолымнан,
Жолды силте хәзирети нурдың тауы.

Бұлбіл бар ма, гарға бар ма, зағ бар ма,
Гүл ийиси келди, қалған бағ бар ма,
Жолды силте хәзирети нурдың тауы,
Ат өтпестей сенниң бәлент тау бар ма?

Мәрт болғайлар белгі кәмар буўар ма,
Душпан занғар қалмай изден күўар ма,
Жолды силте хәзирети нурдың тауы,
Ат өтпестей сенниң бәлент тау бар ма?

Казан урып солған өмиirimнин гули,
Кеүіл хошламаған шайда бұлбили,
Нашар басым излен кайшан жоллар табаман,
Излесем табылmas мәртимнин ели.

Бәхәр күни бағдан гүлдер терили,
Зэрре жерде абырай колдан берилди,
Жоллар таптай жылап жүрсө Айпарша,
Дәү жетегинде Мәңжұн тулпар көринді.

Буны көрп Айпаршадан кетти ықтыяр,
Төнинде қалмады бир зэрре мәдар,
Өзи өлмей душпанға атын берер ме,
Мәртим өлди дейип жылар аху-зар.

Кемлик пенен сия шашым тараїын,
Тилегимди бермей қәдір қудайым,
Өзи өлмей душпанға атын берер ме,
Олс мәртим, енди кайда барайын.

Кеше-күндиз бир куда деп сейилмен,
Кел жети пир, мәдат берсөн тайынман,
Мәртим өлсе мени коймай бозлатып,
Алсан аманатын бүгін кайылман.

Алла талан саллың дүнья-малыма,
Мен карайдым тәнде кызыл қаныма,
Мәртим өлсө мени қойма бозлатып,
Алсан ыразыман тәннен жаныма.

Халық әйлеген хеш бермедин тилемін,
Кемлик пенен жарылышты жүргім,
Тұлпар болған ийесин жаға берер ме,
Таслақ кеттін кай таұларға сүйегін?

Басқа түскен кайғы менен бул гүлпет,
Жыламактан артар болды көп мийнет.
Жылап турса мәртим лейип Айпарша,
Келе берди есабы жок көп жәллад.

Жылау менен көллер болды кез жасы,
Кабыл болмай Айпаршаның тобасы,
Қансарлыны қөрді сонда Айпарша,
Айпаршаның қалмады акылы-еси.

Кемлик пенен жайдай беллер бүгилди,
Мартинен айрылып кеүли бузылды,
Қәддин тиклеп туралмады Айпарша,
Кара жерди күшаклады жығылды.

Көгермейме бәлент таұдын гиясы,
Нашардың қалмады акылы-еси,
Қәдди тиклеп туралмады Айпарша,
Димары кетеди, келмеди хоши.

Бәхәр болмай бағдан гүллөр термеди,
Туралмады, еки қолын сермеди,
Еси кетип жығылды сонда Айпарша,
Жығылған орнынан тұра билмеди.

Сол ўаклары көп жаллад келди қасына,
Айпаршаның кол-аяғын танады,
Жығылған жеринен тутып алады,
Айпаршаны ат адьына салады,
Залым жаллад камшы урып айдалы,
Қамшы тииди басына,
Қанлар катты шашына,
Рейими кедмей қалмаклар,
Көзден акқан жасына,
Ашылған бағда лалаға,
Айпарша қалды бәлекеге,
Тағы түсти Айпарша,
Бенде болған қалаға.

VI бап

Әне Оразалы кусбети менен Қансарлы қарабәтінде дау Айпаршага таласты.

— Файыптан түскен хандиқи болады, мен аламан, — деди Оразалы патша.

Қансарлы қарабәтінде айтты:

— Айпаршада хеш кимнин ҳақысы жок. Билегимнің құши менен, наизамның ушы менен, қылыштымының зарпы менен туисирдім. Ат хәм өзімдікі, абырай хәм өзімдікі, Айпарша да өзімдікі, — деди.

Патша мен аламан деди, Қансарлы мен аламан деди. Екеўи турып ерегисти, бирине-бири жуұмысты. Арага киси түсти, көткүдашылық қылды:

— Бул қызға таласпаң, бул бир баҳты қара. Капища сез тапкан, аласқанда жол тапкан Шардене баба детен бабамыз бар еди, бул хәм өлди. Патшамыз Бабахан бул хәм өлди. Бир жургіттын сұltаны Мәспатша, бул хәм өлди. Бул қыз ушын ким атадан айрылды, ким баладан айрылды, ким аға, ким иниден айрылды. Буны хәзір өлтирең, өлер де қалар. Хеш кимнин ары-намысы піттес. Күнде бир кап тезек терсін, тезегин тәқтирип, бир тыма сабап жибере берсін. Астын сүйығын, наннын қүйин берін, күнде бир үақ өлсін, — деди.

Бул ғәп қалмакларға макул болды. Әне, Айпарша күнде бир кап тезек теріп, күнде бир үйге апарып тәқти. Астын сүйығын берди, нанның қүйигін берди. Тезегин тәғіп болып сабап жиберди. Айпарша жылап кете берди. Солай еттіп арадан айлар отти, Мәспатшадан алты айлық хәмле қалған еди. Туұтатын үәкіті жетти. Толғак хасар етти.

— Мендей ғәріп сорлыға үл берсөң де қайылман, қыз берсөң де қайылман, бул ҳалларда жүргендे бермессен де қайылман. Күн шықпастан бурын, тан атпастан бурын, қалмактын аяғы оякка-бүйкка жүрмestен бурын берсөң қайылман, — деп Айпарша толғатып кетип баратып еди. Қалмактын қаласы дағысталың болар еди. Бир таұдын карнына аяғы кирип кетти. Шам мезгілде аяғы түбине жетти. Алтыннан жүйен керилген, аршадан ағаш көмілгөн бир тәэжін жайды қөрді. Әне, Айпарша толғаты. Жүйенге кол урлы, еки катын келди. Әдеп бир үл тууды, сонынан бир қыз тууды. Улға он-емшегін берди, қызға шеп емшегін берди. Балларды аұызландырып, еки катын кетти. Булар ким десен. Патна хәм Зәүре еди. Әне, баллар кем-кемнен еси енейин деди. Айпаршаның сүйсініп ишер асы жок, гарип көүлінин хоши жок, ағайн, қоұми-карындақ, досы жок. Аспана қараса аспан, жерге қараса қөзине зиндан. Айпаршаның бедені хәм күн-күннен жүдел күрып кетти. Қекирегінде қалы тек шықпаган жан. Емшектен сут шықлады. баллар өлеңтуын болды аштан. Улды он дизесінен коншырып, қызы шеп дизесине коншырып, баллар менен косылып жылап, Айпарша болды зары-тириян. Әүел күдай, жети пирғе сыйынып, балларының аўқатын сорап құдайтааладан зар жытайды толғап:

— Катыра суудан халық әйлеген шайым,
Хәси бенде, шашымнан көп гүнайым,
Өзин жеткөр перзентимнин көргөн,
Бәршени халық әйлеген қәдир кудайым.

Арша үстинде он еки мың мухарлер,
Жұз жигирма төрт мың өткөн пайғамбер,
Өзин жеткөр нәрестемниң көргөн,
Мәгріпти, машырыкты гезген еренлер.

Ашылмаған бәхәр бағда лалалар,
Атан оліп, себіл қалған қалалар,
Жылағаннан тас емшегим ийип тур,
Жылай берме, аклымың алма, балалар.

Ак жузиме ярашканды тулымым,
Бизлер көрди душпанлардың зулымын,

Эне, баллар анатын емшегинин сүтіне тойды, жылағанын койды. Айпарша балаларын сол тарайкада үш жыл саклады. Айпарша қүнде тезек теріп келді, балларын жасырып емизетуын еди. Корғаниның аўзына үлкен бир тасты койып кететуын еди. Айпарша бир қуни балларын емизиүгे келсе, тас даңада жатыр, балалары жоқ. Айпарша жаңып-күйип өртенип, жылай берди.

— Улым Мәспатша султанға усар, қызымды өзіме усар деп жүр едім. Жүрген жолым ақ соклақ болып қалған екен. Балларымды қалмак тутып алған екен, өлтирип шалған екен, баҳтам кара болған екен. Бәлент таұлардың басына шығайын, жылап хәүириңди басайын, — деп таұға өрмелеп баратса, баллары таудың басына барышты. Байдын тұхымы өзине мәлим, биринин басына бири тас пенен урыпты. Баллары айран түйген келсантай қып-қызыл караған, шалығып шаршап селигіп уйқылап калыпты. Балларды Айпарша апарып үнгірге салды. Аұзына үлкен бир тасты өкелеп койды. Бир арқа тезекті арқалап бир үйге барды. Барса, бир мама бар екен. Бир-бирин көрди, маман Айпаршаны көрпін жылап коя берди қамыстай қалтырап, Айпарша мамадан катты коркты.

— Бул маманың урыста менин көлымнан ери я баласы өлтөн шығар. Енди мени урады, — деп Айпарша коркып тұра берди. Сол үкта кемпір Айпаршаның коркканын биліп, Айпаршага қарал кемпір не жуўап айтып турған кусайды:

— Ашылмаған бәхәр бағда бир гүлін,
Бұлбұлдей сайранар сөйлесен сезін,
Айнанайын, мен де тама қызыман,
Аманбедин Айпарша атлы жан синлим.

Ашылмаған бәхәр бағда гүл-ғумша,
Ғәнимлерге атлар салдын өлтөнше,
Айнанайын, мен де тама қызы едім,
Аманбедин, жаным синлим Айпарша.

Айпаршаны күшаклаپ, кезинен жасы моншаклаپ, Айпаршаның бул журген халларына зар-зар нәүбәхәр жылан:

— Хәй, шырафым! Қалмакка сездирмей келе бер, не керегин болса, ала бер, шырафым. Қалмак сезбесин. Қалмак сезсе сени хәм өлтиреди, мени хәм өлтиреди, — деді.

Эне, Айпарша арзы етти кемпірге:

— Мәспатшадан қалған бир улым, бир қызым бар, үш жыл сакладым билдиримей бир таудың үнгіринде. Енди сол балларды сакдамағым кыйын болып тур, апа. Аұзына койған тасты итерип таслаپ, уядашының колынан услап, үнгірден шығарып алып кете береді далага ойнап, соны аманат бере аласыз ба сакларап? — деді.

Кемпір сонда Айпаршага қарап:

— Алып келегін балларынды, шырафым. Кудай каслық етпесе, мен каслық етпейин, саклаپ берей-ин. Қалмакка билдиримей алып кел, — деді.

Алып келип Айпарша еки баласын кемпірге берди. Сөйттіп Айпарша кетпекши болып еди, балла-

Жылағаннан тас емшегимди ийип тур,
Жылай берме, аклымың алма, кулыным.

Бетер болды күннен күнгө бул дәртим,
Душпан жапа салып, артты мийнетим,
Жылағаннан тас емшегим ийип тур,
Жылай берме, аклымың алма, перзентим.
Сел болды жағасы көздин жасына,
Хак рәхим әйлепти бунын исине,
Хак пәрман әйледи, өлилер келди,
Мәхминнин хакқына дуға әйледи.
Жетти гайып хүрей келди касына.

Таза ашылған бахәр бағда гүл болып,
Даўам сөйлегени шешен тил болып,
Кайыл қалып халық еткенниң исине,
Катқан емшек акты шалкар көл болып.

Гәүхарымсан, сенсен көзде қырағым,
Фанимлерде ким болды халдан сорарын,
Айнанайын, мен де тама қызы едім,
Аманбедин, жаным синлим, шырафым.

Гүмистен питкерген зерли саз едім,
Айттыранда мен бермеген назы едім,
Айнанайын, меннен коркпа Айпарша,
Менде сендей бир таманың қызы едім.

ры кемпирди жатыркап жылды, колында турмады, анына талпынды. Айпарша еки баласын кылмай, көзинен жасын тыялмай, балларын кемпирге тапсырып не журап айтып турған усайды толғап:

— Байладым беллерге қамарлы пота,
Мәртимнен айрылып, көрдим көп жапа,
Еки нәрестемди сизге тапсырдым,
Я, халынан хабардар бол жан ана.

Шапкан бедеү айрылады шоғынан,
Мен жылайман ғамхорымның сонынан,
Еки нәрестемди сизге тапсырдым,
Апа, хабардар бол ашы-тоғынан.

Бәхәр болмай бағдан гүлдер термесин,
Бендесине тири айралық бермесин,
Еки нәрестемди сизге тапсырдым,
Сәхәрде каабам деп жылап журмесин.

Айпарша баласын кемпирге тапсырды, кетти. Балаларды хеш жерге, хеш кимге сездиреместен жети тамның төринде кемпир төрт жыл бакты. Баллар жети жасына келди. Сол күни қалмактың хәлтеп базары еди. Хайұнат-адамийзатлардың дауысы балалардың кулагына жетти. Бала айтты карында сына:

— Уш жыл қаранғы жерде жаттық, төрт жыл қаранғы тамда жаттық. Жакты дүньяны бизлер көриүгө болмайма екен, — деди.

Жуұрып барып қапының шынжырын биреүин үл жүлдү, биреүин қызы жүлдү, жети қапыны да бузып, үайран етип, булар көшеге шығып кетти. Көшеге барды, буларды өз жұртының балларына мекәтпей, пашшаплар тұтып алды. Патшага алым барды, пашшаплар арзы етти.

— Таксыр! — деди патшага қарап. — Мына бала Мәспатшага, ана қызы Айпаршага мегзейли. Усыны алтیرмесеппиз, бизлердин кайылшытымыз жок, — дели.

— Бар, онда дарға асағойын, — деп патша ҳәмір етти.

Дарға екки баланы алым кетти. Балаларды ларға асатуғын болды. Буларды көрмеге жети жасардан жеттис жасарға дейин адам жыйналды. Балалар зар-зар, наубәхәр жылап, такыйық дүньядан ететүйн билип, ата-анамды көрмедин деп, балалар сол жерде жылады дейди:

— Алла еситпеди менин зарымды,
Катарымнан қаракшы алды нарымды,
Бир көралмай калдым ата дийдарын,
Мен алмадым атамның нахақ қаныны.

Ақ сарайға мен қоймадым зәңгини,
Мен бузып алмадым кала бөнтини,
Бүгін етер болдым пәний дүньядан,
Ата-енемнің көрмestен-ак рәнкіни.

Ат шаппадым бек қаланың сыртына,
Мен жылайман айралықтың дәртіне,
Әрман болды, бул сийнеме дәрт болды,
Мен бармадым атамның туған жұртына.

Зерли қомар мен буұмадым белиме,
Айралықтың тыйығы тииди тәниме,
Әрман болды, бул сийнеме дәрт болды,
Мен бармадым атамның туған еліне.

Ашылмаган он ғұлінде бир ғұлін,
Ага деп сайраган, сейлесе тишин,
Бүгін етер болын такыйық дүньядан,
Мехрибаным, уядашым, мұнлығым.

Халық әйлеген еситпеген зарымнан,
Мен айрылдым Мәспатшадай ярымнан,
Еки нәрестемди сизге тапсырдым,
Апа, хабардар бол жетим халынан.

Кеше-күндиз жылаү менен ах урлым,
Сени көрп мен колымды қаўсырдым,
Жетимлерден хабар бергил, жан ана,
Еки нәрестемди сизге тапсырдым.

Көрп сизди бердим тәнір сәлемди,
Жылап таркатқанман тәннен аламди,
Жетимлердин хабар ап тур халынан,
Аманат тапсырдым еки баламды.

Еситеди ағасының сөзини,
Қанлы жасы қыздың жууды жүзини,
Тахик өлеңтүгінин билип мұнлығы,
Ағасына таслай берди өзини.

Кемлик пенен жайдай беллер бүтилди,
Жылайды, қанлы жас көзден төгилди,
Ағасынан еситкен соң бул сөзді,
Кара жерди құшқалап қызы жығылды.

Жағаға сел болды көзинин жасы,
Қалмады ол қыздың акылы-еси,
Бир мезгилер есін жыйып алады,
Жылаудан келмеди кеүлиниң хоны.

Сол үақтары карындасты сөйледи:
— Бетер болды күннен күнгө бул дәртим,
Душпан жапа салып аткан мәнетим,
Бир көралмай калдық ата дийдарын,
Алты айлық қалыппыз курсакта жетим.

Кәдир алла бул басыма ярмекен,
Атам-енем бир көрмеге зармекен,
Тири айрылыш ата менен анадан,
Жылап турған биздей сорлы бармекен.

Эне, кемпир күнде сәске ўакта тамағын алып баратуғын еди. Сөскелик тамағын апарса, үайран болып атырган қапыларды көрді. Балалар жок, кемпир маңтайына урды, пешин белгі салды. Кеше-ме-көші караш, хасасын колына алып, «Айпаршаның келгенин билген екен, жаллатлар келип бала-ларды алып кеткен» деп, дар астына барады. Тоқсан кабат курмаган халықка хар жерден өзин урашы, жол бермейди. Жол табалмай сорлы кемпир жылады. Колындағы услаган хасасы менен бас демейин, көз демейин уралы, как ортага киреди. Ханға малим мама еди, жаллаттың колында жылан түрлән улы менен қызын көреди. Келип мама жаллатларға карап сөйлей береди:

— Арыслан барда ақ сункарым түлтектен,
Таслар соккан бек каламды кулаткан,
Жетимимнің не ғұнайы бар еди,
Кандай найсал жетимимді жылаткан.

Залым найсал, есит менин сезимди,
Улым ушын саргайтканман жүзимди,
Үйин күйсін, өлтирмениз жаллатлар,
Углым ушын тартың дарға өзимди.

Неге байладының буның билегин,
Жарылдырма нәрестемнің жүрегін,
Үйин күйсін, өлтирмениз жаллатлар,
Бир тилеп көрермен ханнан тилегім.

Ханға мәлим мама еди,
Баланы басып жаллаттан,

— Эй, мама! Анық өзиннің балан ба бул? — деді.

Бул кемпирдин ери Бақаған патшайын сейсіс еди. Ол Мәспатша менен болған урыста өлтөн еди.

— Сейис өлгенде бир жасар қалған бала еди. Мына ул баланы Мәспатшадай ер болар, мына қызды Айпаршадай шер болар деп, хеш кимге көрсеттей саклап жүр едім. Кауырсын жүннин катырып, аўзының сарысын кетирип, нардай күшине толтырып, патшаның колына берейин. Арқа дәрәаза — шуршыттан жау келетуғын қаўпи бар еди. Сол дәрәазаға дәрәазаман-бадалың батыр болар-аў деп балып жүр едім. Бул балалар базар күни шығып кетінти, — деді.

— Эй, кемпир! — деді. — Балаларды қапесте қылма. Балалар дархан болсын. Бул балаларға ким тиисе өзи өлимдар, малы талан болсын деді. Бул балалардың жетуғын тамагы, кийетуғын кийими, керекли пуллары патшалыктан болсын. Эне, кемпир, усы балаларды таза сакла. Үйине ис керек болса, барлығы патшалыктан болсын, — деді.

Балаларын алып кемпир үйине кайтты. Балалар дархан көшеге шыкты. Койдын тухымы өзине малим. Қәпір балалардың енссесинен басып баратыр, гә бир балалардың мұрны тиисе мұрның, кулагы тиисе кулагын копарып алып қашып баратыр. Кулактан, мұрыннан айрылған балалардың әкеси патшага арза етти. Арзысы піттеди. Өзім дархан қылып қойыпшан ол балаларды, — деді. Сонын менен арзысы піттеген арзагойлер де таркасып кетти. Арадан күндер, жылдар да өтип кетти.

* * *

Эне, сөзді енди Мәспатшаның әкеси, Бухарда Әбдікерим байдан еситин.

Әбдікерим бай баласы Мәспатшаның жолына тоғыз жыл карады. Мәспатшадан хабар болмады. Бай хайран болалы. Өлтөн болса салакасы, тири болса тойы болар деп, қырық жан салака қылалы. Елшин көткүда, ақылтей уламаларын шакырып, кейүндеги әрманларын айтып, баласын излеу ушын кенес сорады. Халқы кенес берди. Атанын улынан, ағаның инисинен, баһадырғош жигиттен қасына қырық жигит ал, деді. Эне, бай қасына елинен салап қырық жигит алды. Әбдікерим бай Мәспатшаны излең қырық жигитке бас болып, сапар етип жолға шығалы. Көп таұлардан, көп қырлардан асады, узак жолға сегбір тартады.

Такты маржан сәденти,
Хәсиретте баўры кәбапты,
Қырық жигитке бас болып,
Әбдікерим бай алды жуўапты.
Халқынан жуўап алады,

Атларын жолға салады,
Камши санын тарады,
Бедеў күнге жарады,
Бөлсент таұларға шыккана,
Хеш бир кара көрмейди,

Алдынан шыкса бир адам,
Мәспатшаны сорады,
Хеш бир адам билмеди,
Бай сонда хайран болады.
Сағы менен жол журди,
Сарғаяды, күн жүрди,
Салқын менен өндирди,
Адыр-адыр таұ асты,
Бектергили күм асты,
Ақша жұдас шан басты,
Күмлү жолда адасты.
Узын жылға, терен сай,
Сыпсан питкен қарағай,
Қарағайды аралай,
Күйтегекли көп ногай,
Карсак жүрмес калыниан,
Қалғып етип барады.
Тұлкилер жүрмес түнейден,
Түнде кетип барады.

Тұрып жығылған, таска сүринген, төбеси күдай ағарған, жасы пайғамбар жасына толған, шашы ағарып болған, түйениң о тәрепине барса, бу тәрепи кетеди. Жалғызым, гайыбым дег жылағанын Эбдикерим бай еситти. Бул хәм мендей дәртли екен деп,

Дәртли менен дәртлессен,
Дәртін калмай төгілер,
Бийдәрт пенен дәртлессен,
Қабырга, колын сөгилер,

бунын менен бир дәртлесип кетейин деп, бабанын касына келди.

Бул баяғы Айпаршаның әкеси Лабакбай бай еди. Жалғыз қызы Айпаршадан айрылып, үйине де бармай, жылқысынын, түйесинин кейининде жылап жүрер еди. Эбдикерим байды көрді, сәлем берdi. Олардан жол болсын сорап, не жуұап айтып турған усады толғап:

— Хаұа жаұысын, айдын көлдер сел болсын,
Куда берсе өз дәүлетин мол болсын,
Қартайганда саўыт кийип тәнине,
Парени наизаны алып колына,
Сен барасан қайсы ханнын елине?
Қартайганда қырық жигитке бас болып,
Баба, баян әйле, саған жол болсын?

Пири дақыл болсан сәлле орарсан,
Қартайганда не мүшкілге жаарасан,
Қартайганда көк темирге гарк болып,
Не жоғын бар таұда, баба, каарсан?
Айтқыл баба, буннан кайда баарсан?

Атданыпсан бийик құмның сағында,
Бұлбұллар сайрасар жәннет бағында,
Қартайганда көк темирге гарк болып,
Не излейсен әйне өлер шағында?

Әне, сонда Эбдикерим бай жалғыз баласын ақ сунқар қылып, өзин қалпе қылып, жалғыз баласын Лабакбайдан сорап турған усады:

— Айрылған көлимнен мен бир сонаман,
Файы ушсам, файы шөлгө конаман,
Қырық күн болды әйнен елден шыккалы,
Күс шакырған мен бир қалпе боламан.

Күнин, түнин бир етти,
Фаррұ жаңға зор етти,
Үйқыга көзин үйретти,
Сағы менен жол журди,
Салқын менен өндирди,
Әйнен қырық күн жол журди.
Ат шантты жолдын пәсіне,
Кім шыдар бунын дәсіне,
Шаұып шыкты бай сонда,
Балент таұдын үстіне.
Бағдан гүлдер терилди,
Байға абырай берилди.
Балент таұдың бауырында,
Бир гаррұ баба көринди.
Урып хәсер лашына,
Жағалары сел болып,
Козинен аккан жасына,
Шаұып келди Эбдикерим бай,
Сол бабанын касына.

Дәртли менен дәртлессен,
Дарт калмайды жүректе,
Бийдәрт пенен дәртлессен,
Ансат өлмек көректи деп,

Бәхәр болмай бағдан гүлдер термеген,
Аш буұрадай етек-женин шерменген,
Қартайганда көк темирге гарк болып,
Бул басына лазым сенин ис емес,
Не қарасаң өмирим туұып көрмеген?

Аышылмаган бәхәр бағда лаламнан,
Бир сунқарым ушып кеткен каламнан,
Қартайганда көк темирге гарк болып,
Ара шөлде не излеген бабасан?
Сен де айрылдың ба жалғыз баламнан?

Атадан ул туұмас деппен кыялсыз,
Ақ үйине болмас деппен зиянсыз,
Қартайганда көк темирге гарк болып,
Ара шөлде не излейсен иймансыз?

Ушын бұлбұл, гарға конған гүлімнен,
Қартайған сон адастым жүрген жолымнан,
Күс қашырган мен бир қалпе боламан,
Ақ сунқарды қашырганман колымнан.

Ушып бұлбұл, гарға конды гүлиме,
Жалғыз ушып отлар түсти тәниме,
Кус кашырган мен бир көлле боламан,
Ақ сункарым келдимекен елине.

Байлаған беллерге камар потасы,
Жалғыздың өткенди жәбир-жапасы,
Ақ сункарым келдимекен елине,
Излеп келген Мәспатшаның атасы.

Сол юкларында Лабакбай бул сөзи еситип кеүли бузылды. Төндө бауыры кәбап болып езилди.
— Сенин улын болса Султан Мәспатша, алып еди мениң үлдай көрген жалғаз қызымы, — деп Эбдикерим байға қарап сөйлемеди:

— Келмей дәўран бул басынан өткенди,
Жети жыллар болды балан кеткели,
Жети жылдан бери балан бармаса,
Ара шөлде душпан шейит еткенди.

Қазан урып өмириңин гүли солғаны,
Кеткенине жети жылдың толғаны,
Жети жылдан бери балан бармаса,
Ара шөлде балан шейит болғаны.

Қазан урып өмириңин гүли солғанды,
Қуғанған кеүлине ғамлар толғанды,
Жети жылдан бери балан бармаса,
Ара шөлде балан шейит болғанды.

Еситеди кудасының сөзини,
Канты жасы жуға берди жүзини,
Жалған улын өлди деген үқытыла,
Кара жерге таслай берди өзини.

Әне, кудасы менен көрісти, хал аұхал сорасты.

— Ал, кудам! Перзентиз үй зимистан болар екен. Жети жылдан бери үйге бармай жүр елим. Үйге барайық, мал семизин сояйық, наңлы төшке тоятық, харығаның, шаршаганың шықсын. Бес күн, он күн жатып дем ал, — деди.

Атлар болдырып өзлери шөллен киятырганда, бул гәп булағра мақул болды. Байдын үйине конды, мал семизин сойды, кудам деп қаделеп, алшына гелле қойды. Токқызы бир деп сарпай жапты, кудасының кеүлин тапты. Әне, булар мәсләхәт етти. Лабакбай ақыл тапты.

— Ерте өлім болса хәм, нашарға өлім жоқ той. Бир сынақ хасаны таұып алсан, гөне коржынды курастырып ийнине салсан, еки адам сойлессе кулагынды салсан, белгіли қолендер болып алсан, Айпарша Мәспатша деп гәп урса, соннан бир хабарын табарсан. Қаланын ишине кирсен, он тәрепки дәрүаздан шеп тәрепки дәрүазага дейин жүрсөн, кай жерде адам болса, сонын қасына барсан, Айпарша деп гәп урса, хабарын соннан табарсан, — деди.

Әне, Эбдикерим бай кудасы Лабакбайдың айтканын қылды. Сынық хасаны таұып колына алды, ски қары бөзді басына қазық бау етип шалдды. Гөне коржынды курастырып ийнине салды. Он тәрепки дәрүаздан кирди. Уллы қолендер болып тұра калды. Еки адам сойлессе кулагын салды. Адамнын қалын жерине барды. Қалмаклардың тилине түсінбэди. Бир майдан турған жеринде көзинин жасы көл болып калды. Жылай-жылай, каклай-каклай нан жаұып турған тандыр басындағы келиншектерге барды. Бир хаклан турған нашарды көрди. Арыслан айбатты. Рустем сипетли, сыймырыктан сымбатты, ски нарестеси бар изинде, балалардың айбыбы — пияда, тұған айдан зияда, оныңдай бала көрмен еди дүнъяда. Қарап турды Эбдикерим бай: куралайдан баланың көзлери, айдай арыұ жузлери, тап Султаны Мәспатша мегзес түрлери. Фарының бауырын ништер менен тилгендей болды.

Айпаршаның айткан сөзлери:

Мен билмедим алыс жолдың жырагын,
Хәр кимлерден сораўладым сорағым,
Алтай таман араладым майданды,
Табалмадым жалғызының дерегин.

Кәдир алла бул басыма ярмекен,
Жалғыз балам бир көрмеге зармекен,
Алтай таман араладым майданды,
Табалмадым Мәспатшаның дерегин,
Мәспатшаны көрген-білген бармекен.

Кемлик пенен жайдай беллер бүтилди,
Жылайды, канты жас көзден төғилди,
Жалғыз улың өлди деген шағында,
Кара жерди күшаклады жығылды.

Бәхәр куни бағдан гүллөр термеди,
Туралмады, ски колын сермеди,
Кудасынан еситкен сон бул сөзи,
Жығылған орынан тұра билмеди.

Сел болды жағасы көздин жасына,
Кайыл болды хактың еткен исине,
Жылағаның койып сонда бай баба,
Келди дейди кудасының қасына.

Улылар алғанды колға кәламды,
Жылат тарқатады тәннен әламди,
Жылағаның койып сонда Эбдикерим бай,
Кудасына берди тәнір сәлемди.

— Эжел болғанды бул ислер
 Қалды баяғы жүрислер,
 Бир уртлам сүү беринглер,
 Бир тислем наң беринглер.
 Тандыр басында бийбишилер.
 Ашылмай гүлін солмасын,
 Кеүлінде ғамлар толмасын,
 Улыныз мендег болмасын,
 Жаратыпты бизди хак,
 Сүйиғен куллар болсын так,
 Мен бир ғәріп бийшара,
 Халымнан сорар адам жок,
 Гә күйемен, гә жанаман,
 Неге кейинде қаламан,
 Әуели елден айрылған,

Онысын ярдан айрылған,
 Не хажайып дийұнаман.
 Жылайман сахарлар куда деп,
 Айралыктан кайғым көп,
 Мен бир ғәріп бийшараман,
 Халымнан сорар адам жок.
 Койда бағлан козы едик,
 Жылқыда жатқан боз едик,
 Эке менен анамнын,
 Асыранды ғазы едик,
 Айтыұлынын өзи едик,
 Көп таманын ишинде,
 Лабакбай деген байлардын,
 Үлдай көрген бир жалызы,
 Айттыра бермес қызы едик.

Эне, сол үаклары Әблікерим бай Айпаршанын касына келди. Ҳаслы-затын сорап, сөз анғарын аңлат, бул келиншекті өзине бейим ташып, Айпаршага қарап не жуўап айтып турған усайды бай толғап:

— Ашылмаган бәхәр бағда бир гүлім,
 Саған келген дүшпанға келсін сум өлім,
 Бауырымды өртeli сөйлеген тилин,
 Ағы-жөнин баян әйле мұнұғым.

Мәкан стип кула майдан дүзлөрге,
 Бауырымды ериттиң шийрин сөзлөрге,
 Не себептен түстин калмак колына,
 Ағы-жөнин баян әйле бизлөрге.

Сен жыларсан жигерлерин күм болып,
 Енсе жапқан сия шашын жүн болып,
 Айнанайын, атынды айт, алған ерин ким,
 Неше жылдан бери жүрсөн тул болып.

Дүнья курсын, енди меннен өтеди,
 Айткан тәпім тәнде жанды өртеди.

Не себептен түстин калмак колына,
 Сен ҳаслынды айтсан бизге нетеди.

Сонда Айпарша сөйлемеди:
 Мәканым бар кула майдан дүзлөрге,
 Калмак сепкіл салды акша жүзлөрге,
 Мен бир жүрген қаралыман календер,
 Ҳа, қалендер, қарам жутар сизлөрге.

Ат сүринген таў ишинде кыя таш,
 Эйлемеклик батыр ерге бир сауаш,
 Мен бир жүрген қаралыман календер,
 Ҳа, қалендер, жакынлама, аўлак қаш.

Бәхәр болмай бағдан гүдлөр тере ме,
 Бенде болған хак ҳәмирине көне ме,
 Мен бир жүрген қаралыман календер,
 Күрган ҳаслымын менин сорама.

Эне, Айпарша кал десе қалмады, қарры ботаңай болзап изине сре берди. Ҳаслы-затынды айт, қызым, деп, изинен қалмады. Кайда барса, сонда барды. Эне, Айпарша сол үаклары буның қалмасын билди. Қалендөргө қарап ҳаслы-затын айтып, бир толғап турды:

— Кийин саўыт өрман менен шайлайын,
 Хак ҳамирине шекіп беллер байлайын,
 Сал қулагын, арзымды есит қалендер,
 Мен ҳаслымды саған баян әйлейин.

Бедеуди шантқанбыз қыядан, тастан,
 Бул көзим күры қалмай акқан буд жастан,
 Сал қулагын, арзымды есит қалендер,
 Айттайын сырымды жасырмай бастан.

Ашылмаган бәхәр бағда гүл-гүміш,
 Ғәнимлерге атлар салы өлгөншіе,
 Кайин атамнын нағып атын айттайын,
 Қүйеүимиз шейит болған Мәспатша.

Жылдан жылға талдай бойым өскенди,
 Нашарлығым мажалымды қеккенди,
 Кәйин атамнын нағып атын айттайын,
 Кенегеске бизди келин дескенди.

Батырлықтан кетергенин жеп еди,
 Оның кенегестин беги деп еди,
 Кәйин атамнын нағып атын айттайын,
 Кенегеске бизди келин деп еди.

Піттәрғен тағылдан зерлі сазы едим,
 Айттырганда мен берметеген назы елім,
 Кәйин атамнын нағып атын айттайын,
 Көп тамада Лабакбайдын қызы едим.

Сол үактында Әблікерим бай еситин келиннин сезин, қанлы жасы жуўып жүзин, балаларға таслағ-өзин, жылай берди еки баланы күшаклап, жығылды.

Жағасы сел болды көзде жасына,
Келини кайғыны салды басына,
Сүйк екен сум өлимнин хабары,
Таслай берди Эбдикерим лашыны.

Әрман менен гарры жузи солады,
Күшіншыл кеүили дәртке толады,
Олимнин хабары суұық бендеге,
Ок тийгендей турған жерден кулады.

Кемлик пенен жайдай бели бүгилди,
Жылацы, қанлы жас көзден төғилди,
Олимнин хабары суұық, яранлар,
Кара жерди күшаклады жылады.
Еситеди келининин сөзини,
Қанлы жасы жууды байдын жүзини,
Олимнин хабары суұық бендеге,
Кара жерге таслай берди өзини.

Бәхәр болмай бағдан гүлдер термеди,
Хаўлыкканнан еки колын сермеди,
Олимнин хабары суұық, яранлар,
Жығылған орнынан тура билмеди.

Көтермей ме балент таудын гиясы,
Жуўсанға жайылған байдың түйеси,
Олимнин хабары суұық, яранлар,
Сел болды жағасы көздин жасына,
Кайыл болды хактың еткен исине,
Жылағанын койып соңда бай баба,
Келди дейди аклығының касына.

Бәхәр куни бағдан сайлап гүл терип,
Жыламактан акша жүзлер сарғайып,
Акылдарын көрип соңда бай баба,
Кулынам деп алды жерден көтерип.

Шапқан бедеў айырылады шоғынан,
Жыладын ба хан атаннын жоғынан,
Айнанайын, жетим қалған аклығым,
Ким көүендер болған ашыў-тоғынан.

Халық, әйлекен еситпеген зарыннан,
Айпарша келин тири айырылған ярынан,
Айнанайын, жетим қалған аклығым,
Ким көүендер болды жетим халыннан.

Сол ўаклары Айпарша,
Әсте басып анлады,
Атасының сөзлерин,
Кулагын салып тынлады.
Нагыз атасы екенин,

Айткан созинен анлады,
Атанаң зарлы сестине,
Каланың иши жаңлады.
Атасының барды касына,
Айпарша жылай береди,
Етек жени көл болды,
Көзден аккан жасына.
Әнс, Айпарша жылады,
Көзинин жасын булады,
Атасын көрип Айпарша,
Хәм жағдайын сорады,
Атасын көрип Айпарша,
Тәнір сәлем береди.
Атасы шыкты жолынан,
Зиярат етип Айпарша,
Алды онын колынан.
Койып ары-намысты,
Аллаға қылыш налысты,
Атасы менен танысты.
Жылама ата жылама,
Жыламанын бола ма,
Аллаға исин жақласа,
Тентектин иси она ма,
Күни питкен күнде өлер,
Айы питкен айда өлер,
Өлмей адам кала ма?
Ойлан турсам, атажан,
Бул исин ойға сый ма?
Ата, белинді бек байла,
Өлим ушын жылама,
Тезирек турын, жан ата,
Калмақ сезсе бул исти,
Бизди бүйтіп коя ма?
Ақылын болса алайын,
Сөзине кулак салайын,
Не десен қайыл болайын,
Нәсиятын болса аяма.
Бедеўди минип дизлейик,
Жалғыздан ғудер үзбейик,
Жалғызының сүйегин,
Та өлгенше излейик.
Жетсе пирден қәрамат,
Өлиден жетсе шапахат,
Шыксық калмактан саламат,
Байлаған белгे бул пота,
Аншелли көрдик көп жала,
Жалғызының сүйегин,
Та өлгенше излейик,
Бирге жүрип жан ата.

Әне, Эбдикерим бай келини екенин анық билди. Жылағанын койды, тәғдирге рийза болды, келининин сөзлерине кеүли толды. Келининен аұхалларды еситип, мәдат белгे пайда болды. Баба ғурыжға минди. Келининин бенде халын еситип, Эбдикерим бай катты ката болды.

— Келинимди бүйтіп калмак каласында тезек тергизип койғаннан я өлейин, я калайын, калай болмасын бул бенделіктен күтілдірып алайын, етімнен ертіп келген қырық палұаным қырық мын шығынға тай. Бәндирге тауына таслап кеткен палұанларым бар. Мен иркілмей соған кетейин, ертең кешке соларға бас болып, калмактын каласын үайран етейин. Я өлейин, я калайын, каракла-

рым, сизлерди күткәрүп алайын, — деди. Эне, бай келин балаларына қайтыуға таярлана бер деп, кырык палұанлары калған бәндирги таўына жол тартты.

Эне, Айпарша куұаныш хабарды еситип, өзине жедел пайда болды. Кеүли атасының сөзине толды. Жүзлери жаркын, Айпарша балаларын ертеп кештеп дос болған апасының үйине келди. Аласы Айпаршаның куұанышты екенин жүзлеринен, көзлеринен байқап не деп тур:

— Байлаған белине тилладан кәмар,
Сен жыладын айралықта зар-зар,
Үактың шадыман-хөш көринеди Айпарша,
Султанынан еситтің бе бир хабар?

Мәкәнның бар қула майдан дүзлөргө,
Тәнде бауырың ерир жаксы сездерге,
Жүзин қызыл, тишин узын көринди,
Көргенинди баян әйле биздерге.

Колға алған қылышың дем тартады,
Атлансан, жан синслим, ырысын артады,
Он бесс жасындағы халға келиссен,
Көргенинди маган айтсаң қойтеди.

Гәүхарым есесен көзде қырагым,
Менинен өзге жокты халдан сорарын,
Он алты-он бес жас қөддине келиссен,
Көргенинин хабарын бер, шырагым.

Ашылар ма он тулиннен бир тулин.
Жети жыллар қарангы болы мәнзилин.

Эне, бул сөзді айткан үәқларында Айпарша ойланды. Достын ҳем болса сијасат, душпаның болса ҳем сијасат, касындағы кырык жигитин кырык мың әскер кол десем, ертеги күни сақ тәрепки дәрәзага саркоп үеди, топ атып, қалаға от береди. Баһ ярылық берсе Оразалы күсбетини өлтиреди. Қараманды шакырып алып, тиши таҳка миндиреди, шәүкетли сарпай, басына тажы кийдиреди. Оразалы күсбетинин арыу қызыны алып берип сүйдиреди, көшеде жорға сүрдиреди, жети жылғы бакканинды сол күни апа тийдиреди.

— Байлаған беллерге камарлы пота,
Мартимнен айрылып көрдім көп жана,
Көргенимди саған баян әйләйин,
Кулак салып тынла арзымы, жан апа.

Бедеуди шапканман қиядан тастан,
Бул көзим кур калмас акқан бул жастан,
Апа, кулак салып есит сезимди,
Көргенді айтайын жасырмай бастан.

Кийип саұyt әрман менен шайлайык,
Хәмиринizге шекип беллер байлайык.
Кулак салып, апа, есит сезимди,
Көргенимди саған баян әйләйин.

Эне, Айпаршашан бул сөзді еситип маманың үакты хөш болды.

— Ат-жарак адамның қанаты болса керек. Сенин атын-жарагын менин баламның қолында. Менин балам кырык сейистин үстинен қарайтуғын улды сейис. Сенин атынды, жарагынды тул қылып, ақырга таслаған койынты. Қарасы тиібеди деп, хеш адам жоламайды. Сол баламды шакырып айайын. — Айпарша апаннын кейин атасы кырык мың әскер менен келген екен. Ертен қаланын

Үактың шадман хөш көринди Айпарша,
Көргенинден хабар бергіл, мұнлығым.

Ашылмаган бәхәр бағда гүл-гүмшә,
Такатың жок есен елте барғанша,
Үактың шадман хөш көринди бул бүгін,
Султанынан еситтің бе хабар, Айпарша?

Шапса шықса бул атынан таза тер.
Жүзин қызыл, өзин халықтан аскан ер,
Үактың шадман хөш көринди Айпарша,
Апанаңзға көргениннен хабар бер.

Таккан тал мойнына тилла сәдепти,
Я ҳәсиретте тәнде бауырың қабапты,
Жүзин жылды үактың шадман көринди,
Апана бер көргениннен жуўанты.

Дағ мойнына таккан тилла қос тумар,
Саған карсы келген душпан зар әйлер,
Жүзин жыллы, көрсем, үактың хөш маган,
Көргениннен апана бер бир хабар.

Шабар бедеү дағыстаннан жол салып,
Ашық ойнар яр мойнына кол салып,
Кулак салып есит. апа, сезимди.
Кейин атамыз келген екен,
Кырык мың әскер кол алып.

Палұанлары барды тиши калпакты,
Белинде қамары мөдер шашакты,
Кейин атамыз келген кырык мың кол алып,
Әскеринин карыбы қөп не шакты.

Палұанлары барды Бабур билекли,
Саұаш майданында бәри керекли,
Қайын атамыз келген кырык мың кол алып,
Кара кус бармақты, қаплан жүрекли.

сак тәрепине саркоп үйеди. Тол атып, калаға от береди. Бак ярылыш болса Оразалы күс бегини өлтиреди. Орнына сени патша қылады, — деп айтайын баламды шакырып алып, шырағым, — деди.

Кемпирдин Караман деген баласы бар еди. Патшаның ат сейиси еди. Караман баласын шакырып алды. Болған сөзлердин бәрін балаға нәсият етти.

— Мын күн сейис болғанынан, бир күн тахка минип өлсен өрман етесен бе, балам — деди.
— Айпарша апанның атын, жаў-жарагын, Мөспатшаның атын, жаў-жарагын калдырмастан бәрін Айпарша аpanа өкелип бер, балам. Балларын миндирсін, қаладан шығып атасына косылып кетсін. Айпарша атасына косылса, батыр палұан ләшкерлері менен келип, бүтін кеште калмақтын каласына ат салады. Я елди я өлтиреди. Әлбетте, Айпарша батыр оған кемекке, дөрбент тауында қырык мын ләшкөр кейин атасы менен жатыр. Булар жөмлелерин урыс ашса, Оразалы күсбегини күс түткендегі етеди, патшалығын тас-талкан, таллы берек етеди. Ол сөзсиз, балам. Апан сени Оразалының орнына Караман патша етеди. Балам, шын перзентим болсан, сениң туыскандық жәрдемин сол болсын, усы айтқанларымның бәрін түүсіл орынла, — деди.

Баласы Караман ажеп деди, кайыл болды. Құанышқа буның да көүли толды. Эне, Караман сейислерге барды.

— Жаксы ат бар ма? — деди.

— Ал, аға, еки бирдей жаксы ат бар. Тұни менен айланады байлаган жерде, белбеүліктін айланған жерин казып таслайды. Құни менен көміп басымыз бәлгеге қалады. Құни менен от салып тойдыра алтамаймыз. Қандай бир көжетин болса, сол еки ат болады, — деди.

Эне, Караман сейислерден сол еки атты алдырылды. Кармы-жаракларын ҳәм алды. Алып келип аласы Айпаршага берди. Айпарша Сандал менен Мәңжұнди көрді. Кеүли бузылды, бауыры ериди, козинашлап жел берип, дорбаны қағып жем берип, бөткөден белликлеп, ушығадан терпиклеп, атларға ерил салады, жұттан айыл шалады. Қуйысканың келтергі, үзенгисин үзайты, шам айылдың бек тартты. Жаксылық етеди жиежени. Айпаршаның жаў-жараган, жаўлы қуни керегін өкелип Айпаршага берди, дослығын бала билдири. Мәңжұн менен Сандалға бала менен қызды миндирди. Айпарша жұзи жарқын күле шырай берип, жәрдем еткен аласына қараң толғап хошласып не жууап айтып тур.

— Құлак салын, апа, айтқан сөзиме,
Көп жаксылық қылдың менин әзіме,
Мойнымда хызметин кетип баратыр,
Кыйынлықта тиідін, апа, қозіме.

Жоллар жүрсөн бийик таудан асарсан,
Буннан былай алға қарап басарсан,
Ала, бизге көп жаксылық әйледин,
Буннан былай енди узак жасарсан.

Байлаған беллерге камарлы пота,
Сөзлеринде жокты, апа, хеш хата,

Эне, сонда Айпарша аласы менен хошласты. Аласы Айпаршага рухсат етти. Айпарша еки баласын ерткіп қаладан шыкты. Айпаршаның қашканын калмактын патшасы Оразалы күсбеги биши. Ақшамы менен тилгрام берди. Жети жасардан жетпіс жасарға шекем әскер әнжам болсын, деди.

Ат шаптырды дағаға,
Жар урдырды калаға,
Айпаршаны тутамыз деп,
Ғағасит салды арага.
Мөтиреден сүү алды.
Алабалам түү алды,
Отыз гез кара түү алды,
Сансыз әскер көп алды,
Екеў-ара жасаўыл,
Жасаўыл койып айдалы.

Тайга минген калмады,
Танаға минген калмады,
Бул әскердин көплигинин,
Есабы-саны болмады.
Клипп сауыт дизайнен,
Каны қашып жүзинен,
Есабы жок көп әскер,
Куұды лейди бәри де,
Айпаршаның изинен,

Эне, сол ўактарында баҳадыр палұанлары, жүйрик атлы баҳадыр тош жигитлери буларға наиза салым жақын келди. Сол ўакта Айпарша жети жасар баласы Әдилшага пыжалат берди:

– Бедеүди мингенмен таўдан асырып,
Атан жүрди көп калмакка бас урып,
Жаўдан кашпак нәмәртлердин исиди,
Кашпа балам, душпан кеўлиң өсирип.

Ашылмай багларда гүллериң солар,
Егер әжел жетсе пайманам толар,
Айнанайын, каша берме күлүнүм,
Каша берсөң душпан кеўли шал болар.

Кулак сал ананның айткан сөзине,
Калккан жамыл, шар айна тут жүзине,
Кашпак жаўдан нәмәртлердин исиди,
Бир доланып кайтарып тасла изине.

Я таланга койылған дүнья-малыны,
Тасаддық әйлесен шийрин жаныны,

Әне, баласы Әдилшага анасы Айпаршаның айткан бул сези жети жүйресинен өтти, етин ҳам кыркып, сүйегине жетти. Кейниндеги күүп киятырған калмакка карай ат койыға бас бурды.

Шыдамалы Әдилша,
Анасының сөзине,
Астындағы Мәңжүннин,
Бала басын кайтарып,
Кайрылды сонда изине,
Киятырған калмактын,
Карамады Әдилша,
Азы менен көбине,
Бала турып сөйлемди:
– Бурын жаўлар кермедин,
Жаў тәлимин билмедин,
Жаў көрмеген ладанман,
Пешененде барды хат,
Ғәрпін кеўлим болғай шад,
Устазлық әйле жәниүәр,
Атам минген Мәңжүн ат.
Сол үақлары Мәңжүн ат,
Артқы аяғын тиреди,
Алдыңғысын кереди,
Калмаклар көплеп келгенде,
Шетке алып жөнеди,
Шетке шыккан калмактын,
Каршығалай канатлап,
Барып күйрықласады,
Аты куүп жеткен сон,
Бес-бестен көплеп шаншады,
Найза тийген калмаклар,
Таўларда үай-үайласады.
Минди бедеў, желдириди,
Мәртлигин бала билдириди,
Әне-мине дегенше,
Бир нешиесин өлтириди.
Ареби аты жуўырды,
Дойнактан шанлар сүүрьрды,
Қызығып қылыш сүүрьрды,
Найза дәркар жеринде,
Найзага хызмет буйырлы,
Қылыш дәркар жеринде,

Айнанайын, нәмәрт туған күлүнүм,
Мәрт болсан алсан-о атан қаныны.

Ашылмаған бәхәр бағда бир гүлин,
Ак жүзине жарасқанды тұлымын,
Жаўдан мунша коркып неге кашасан,
Каша берме, айнанайын күлүнүм.

Тағылған бедеүге тиілла сәдепти,
Жаслықтан үйрәндик илим-әдепти,
Мәргтен нәмәрт туған жалғыз күлүнүм,
Өзин корксан, анана бер жүўалты.

Бек саўытты оң ийнимнен кийермен,
Сия шашым дәл төбөгө түйермен,
Өзин корксан, бер анана жүўалты,
Алла десем бундай жаўта тийермен.

Кылышка хызмет буйырды.
Сайлар өдікке толды,
Жыралар канна толды,
Омма түрган көп болды,
Көрмегенте лап болды,
Калмаклардың өлісінен,
Тас көпир яны жол болды.
Баланың кызды билеги,
Жана келди диреги,
Сарайға сыймай туўлады,
Ат басындај жүргеги,
Жетти туға урады,
Туўын шашып кулатты,
Кара таўын кыйратты,
Жасыл туўын жайратты,
Қалмакты койдай шуулатты,
Тойынбалы Әдилша,
Тайынбай кетти гайратты.
Жалғызын көрп Айпарша,
Бурын жаўды көрмеген,
Жаў тәлимин билмеген,
Неге жаўта буйырдым деп,
Айпарша пушайман етти.
Сонда Айпарша ах шекті,
Аўзынан жасыл от шыкты,
Кумар көзден тас төкти,
Айпарша сонда ах урды,
Атка калкан жapsырды,
Қызын койып панага,
Өлсем разы бол, шырагым,
Тири болсан алармыз деп,
Әзи шыкты далага.
Жаракланды Айпарша,
Минди Сандал белине,
Сыйынып алатаалага,
Ол алдына караса,
Калмакларды көреди,
Ол кейнине караса.

Кырык жигит пенен киятырған,
 Алла салып ат қойған,
 Қойин атасын көреди.
 Такты жайға гиристи,
 Алла онғарды бул исти,
 Жәмлеседи бәршеси,
 Майданда қылды урысты.
 Келди жығын дәсте-дәсте,
 Жасау шегип бәлент-пәсте,
 Атылып мылтық шәпиресте,
 Урыслар болды майданда.
 Құн тутылды думан болды,
 Топаланнан жаман болды,
 Гөя акыр заман болды,
 Кырылды майдан ишинде.
 Кыямет кайым күрүшлү,
 Ысырапыл сүргин урылды,
 Анишсли қалмак кырылды,
 Келди қылыш әлап-жалаң,
 Қеүли мәрттін ислеп талаң.
 Алтын қәса, ғұрғым шарап,
 Ишилди майдан ишинде.
 Аұзы қанлы ашару дүпен,
 Атылды майдан ишинде,
 Ғош жигиттін шийрин жаңы,
 Сатылды майдан ишинде.
 Қөз ойнаған бек саұыт,
 Сетилди майдан ишинде.
 Бедсү минген дағдан асар,
 Үр дегендеге нәмәрт қашар,
 Мәрт турды майдан ишинде.
 Кара лашын ушар болса,
 Таудын кара басын ғөзлер,
 Ғош жигит ортаға кирсе,
 Төрттін жығып, бесин ғөзлер,
 Мухаллес кирсе ортаға,
 Қашатуғын жолын ғөзлер,
 Мәрт турды майдан ишинде.
 Ат мойнына тұмар такты,
 Ашылғанды мәрттін баҳты,
 Үсти-үстине дәбіл қакты,
 Қалмақтын қызыл қанлары,
 Сайларда суудай боп акты.
 Сонша қалмак басқы танты,
 Карагай найза табалды,
 Айралық оты жаманды,
 Корді акыр заманды,
 Қашып қалмаклар бәри де,
 Қалаға қашып камалды.
 Кырык палұанға бас болып,

Дәрүазаны кетерди,
 Ұлактырып таслады,
 Әдилша кирди қалаға,
 Қалмаклар қалды бәлеге,
 Қашса құтылмай панаға.
 Шада отырған шазадасын,
 Туғ көтерген сәркардасын,
 Ханман детен ханзадасын,
 Қоймай шанышты азадасын,
 Қаласын шанты, жол етти,
 Қәндеклерин күдатты,
 Ҳәр бир, ҳәр бир срлерин,
 Тар көшеде судатты,
 Минди бедеү, желдири,
 Қайсаrlығын билдири,
 Оразалы патшаны,
 Тах үстинде өлтири.
 Қараманшай жијенин,
 Шакырып алып қасына,
 Тилла тахка миндири,
 Басына тажы кийдири,
 Қәшседе жорға сүрдири,
 Оразалы қүебегинин,
 Құн тиімеген арыұын,
 Сыңсылатып жылатып,
 Асау таудай шуғлатып,
 Алып келди Әдилша,
 Қараманға береди,
 Арыұ қылыш сүйидири.
 Ерғе берсен асынды,
 Ер сыйлайды басынды,
 Жети жылғы сибекин,
 Қараманға тиішири,
 Атына тенге қактырды,
 Мынау жатқан қалмақты,
 Өз аўзына бактырды,
 Заман кимнің заманы,
 Қараманың заманы,
 Дәүір кимнің дәүири,
 Қараманның дәүири,
 Қалада да шакырды,
 Дақада да шакырды.
 Кара басы кан болды,
 Патша қылды Әдилша,
 Хызметте жүрген пакырды.
 Такты маржан сәдепти,
 Ҳәсиретте баўыры кәбапты,
 Қарамандай патшадан,
 Айпаршадай бул арыұ.
 Алды дейди жуўалты.

VII бап

Әреби атка жем берди,
 Карагай найза өнгерди,
 Қейин атасын бас қылыш,
 Кырык жигити кейнинде,
 Еки баласы алдында,

Кутылып мына қалмактан,
 Айпаршадай арыұын,
 Атының басын өнгерди,
 Атына қарап сөйлемди:
 – Мен кайттым өз слимс,

Сен де кайттын жәниүар,
 Ўир алған көлинс,
 Жатырган коян шекели,
 Азыұлығын еки ели,
 Дорбалығын төрт ели,
 Тас тәбеле кулагын,
 Таң жудызға мезгейди,
 Алма көздей шырагын,
 Бул дуньяда бедеў дер,
 О дуньяда Сандал ат,
 Ол пыракқа мезгейди,
 Сандал сениң сияғын,
 Там-там шубар, там шубар,
 Эдий минген дүлдилдин,
 Сағырынын калы бар,
 Рустем минген Раҳыштын,
 Бир кылғын сенде бар.
 Қабырганда алты ай азық,
 Төрт аяғын каккан казық,
 Ырғырынды мен билемен,
 Сыртын сулыу, бауырын жазық,
 Шүү жәниүар, шүү деди.
 Ескен желдей гүледи,
 Табаны жерге тиймедин,
 Артқы аяғын тиреди,
 Алдыңғысын кереди,
 Хошамет сезге ереди,
 Толықып аккан дәръядай,
 Жұз токсанлық жорғалай,
 Жүрисинен жаңылмай,
 Сып сыйдырмыс төрөн сай,
 Жагалай кеткен карагай,
 Тынбайын сегбір қылалы,

Бийик-бийик нурадан,
 Суұлар аккан жырадан,
 Ат шапкалы Айпарша,
 Тогыз күн өтти арадан.
 Бәхәр куни бағдан гүлдер термеди,
 Айпарша ол жол шамасын билмеди,
 Күнлер шығып сөске ўаклар болғанда,
 Астындағы Сандал аты журмеди.

Бедеўи шомылып таза терлерге,
 Тарықканды сыйынып улды пирлерге,
 Сандал аттын жүрмегени сол екен,
 Келген екен Мәспатша қалған жерлерге.

Кемлик пенен сия шашын тарады,
 Кайсаңықтан хәр кәсийетке жарады,
 Дөгерекке көзлер таслаپ Айпарша,
 Нәзер салып өтирапка карады.

Бәхәр болса бағдан гүлдер тереди,
 Халық әйлекен ол тилегин береди,
 Дөгерекке нәзер салып караса,
 Мәрти менен бирге жатқан кос шынарды қөреди.

Бедеүин шабаңы жолын пәсинге,
 Кимлер шылдар Айпаршанын дәсіне,
 Атын шаўып келди сонда Айпарша,
 Сол көринген кос шынардын касына.

Жыламактан көзде жасы селеди,
 Жети күн мәрти менен жатқан кос шынарга келеди,
 Кос шынарга келип сонца Айпарша,
 Баласына қарап сойлей береди:

— Эй, балам! Кимнин атасы олсе, ботасы кейиннде қалса, атам деп жыламак мурат, балам, — деди.
 — Дөгеректи, таұларды қараң, атаннын тәнин жеген маклукат болса, солардан қаҳәрленин соран, балам. Усы кос шынардын түбинде атан Мәспатша менен бирге жети күн жатып едик. Шынаранда соран, — деди.

Эне, сол ўакта Әдилша аттын белине минит, шынарга қарап тигилип, шынардан атасын сорап, көзден жасы төгіліп не деп түр:

— Бедеүге такканым тиілла кос тұмар,
 Атамды көрмейни болдым пәнгімур,
 Айтсан бойма жан атамнын дөрөгин,
 Бул таұларда ескен жекке кос шынар.

Мен жылдым айралықка зар-зар,
 Атамнан айрылып кеүлім бийкаар,
 Жетти күн саянда мийман болынты,
 Кублагәйим жан атамнан бер хабар.

Сол ўаклары Мәспатшаның қызы атасын жоклан, ботадай бозлан, жайдай бели бүгіліп, қанты жасы көзден төгіліп, турып жығылып, атасының я сүйегин, я дөрөгин табалмай, кыз толғап не жуўал деп айтып түр:

— Кемлик пенен сия шашым тарайын,
 Айбатым атамды айтып сорайын,
 Өлген болса хош болсын менинән арұны,
 Өлгенимше жан атамды қарайын.

Бәхәр болса бағдан гүлдер терилер,
 Өлмегенлер ақыры бир күн көрилер,
 Тәнин бузып жесен маган бер хабар,
 Карнынды жаарман себек берилер.

Келмей думан бул басыма жауды кар,
 Жан атамды бир көрмеге болдым зар,
 Тәнин бузып жесен маган бер хабар,
 Карнынды жаарман тұлки карсаклар.

Басымнан дауран өткенди,
 Жетимлик сарсан еткенди,
 Өлген болса атамнын,
 Табылмай ма сүйеги.

Кызының тур сүйегим,
Басылмай тур журегим,
Файып болған атамның,
Сорайын кимнен дерегин?

Темирден таяқ алайын,
Темирден геүиш кийейин,
Файып болған атамды,
Сораулар салып сорайын.

Өлгенимшө атамның,
Ак сүйегин қарайын,
Өлип кетсем жолында,

Әне, атасын жоклад Мәспатшаның қызы менен баласы қозиниң жасын булады. Атасы Мәспатшаның жети күн болған кос шынарын көріп, балалар өксеп-өксип жылады. Атасы Әбдікерим бай менен Айпарша балаларына кеүли толады. Табылмас па сүйеги деп, әтирапка карады. Жаңлы жандар коринбеди, булардың көзі талады. Жалтақ болып жан-жакка, акша жұзи солады. Тас талқаның шығарып, тауды гезин шолады. Жыра сайларга ат салы, сергиздан болды, карады. Азанда еди гезгени, намазылтер ўактында көп құланның из сүдерин табады. Сүлдерли изди қуәлай Айпарша алға барады, түм-туска нөзөр салады. Әтирапка карады, караса, таудың етегинде бир ғужим ири сексеүілдің түбинде түтіни буудакланып шынып атырган, жер менен жексен болған жер талени көреди. Әне, Айпарша сол тутин шықкан төлелге жақын келеди. Аңлап, Мәспатша скенин биледи. Кайтып балаларына келеди. Балаларын Мәспатшаның үстінен силтеп жибереди.

— Ана балент таудың етегин қарап балам, — деп балаларын Мәңжүн менен Сандал атқа мінгизип силтеп жиберди.

Айпарша және қыял етти.

— Жети жылдан бері жабайы болып ескен адам атты не билсин, баланы не билсин. Аңсызлан балаларымды атып салар-аў. Бахтыма қараны шашып салар-аў. Оның үстінен балаларын неге буйырдым, — деп катты пушайман етти. Айпарша жуұырды, жер тонабын қуұырды, балаларынан бурын барады. Сол ўакта балалар хәм тутин шықкан төлелге жақын келе берди.

Сол ўакта Мәспатша:

— Калмактың балалары екен, мени излеп келген екен, буларды тана атайын, — деп сарыжайын колға алды.

Сол ўакта Айпарша қарап сөйледи:

— Жолында садака бул шийрин жаңым,
Талауға түспегей дүньялар-малым,
Булар сениң алты айлық калған балларын,
Айнанайын, атагөрме сұлтаным.

Атлар шапкан майдан жолдың дүзлери,
Шийриннен шекерди буның сезелери,
Айнанайын, атагөрме сұлтаным,
Кимге мегзер бул баллардың жүзлери?

Алтыннанды шар айнада қыяғын,
Бүтін жанды өшкен сениң шырагын,
Айнанайын, атагөрме балларды,
Бул өзиннин алты айлық калған тұяғын.

Мәрт болғанлар минген атын тусаған,
Алғыс алған бенде узак жасаған,
Айнанайын, атагөрме сұлтаным,
Сымбаты баланың кимге усаған?

Басқа түскен жалғаншының ғулметин,
Бенде болған көрер куда күдіретин,

Кыямет күнде, күдайым,
Көргеймендағы ҳүрейин.

Кайым бар баста шоқтан-шок,
Нашарлықтан кайым көп,
Жан атамды сорадым,
Дерегин айттар адам жок.

Жүргенмен жолдың жырағын,
Көргенлерден сорадым,
Файып болған атамның,
Табалмадым дәрегин.

Айнанайын, атагөрме сұлтаным,
Бул өзиннин алты айлық қалған перзентин.

Алма менен баг ишинде нар екен,
Жылағанда көзде жасым яр екен,
Жети жыллар бизлер жүрдик тул болып,
Жан сұлтаным, көрсер күнлер бар екен.

Алла еситкенди менин дадымды,
Палек берди бүгін кеүли шадымды,
Не себептен оқ гезедин сұлтаным,
Неге танымалын Мәңжүн атынды.

Жылай-жылай айттым саған мен зарды,
Бул ислерди сазаўар қылған пир барды,
Айнанайын, аманбедін Мәспатша,
Неге танымалын Мәңжүн тулпарды.

Кулак салып есит менин сөзимди,
Шүкир, алла айдын етти жүзимди,
Айнанайын, аманбедін Мәспатша,
Мен таныдым, бегим, сениң өзинди.

Бул көзимнен аккан селли жасымды,
Бул еңсеме койған сия шашымды,
Атаң, балан излеп келди касына,
Тур жайыннан, көтер, ярым, басынды.

Сол төледен шыкты сұлтана Мәспатша,
Этирапына нәзер салып қарады,
Көз алдында күндей жайын жүзлери,
Перзентин, атасын көзи шалады.
Жылаганин көзден жасы селеди,
Сол киятқан Мәспатшаны көреди,
Улын көріп сонда Әбдікерим бай,
Ботадай бозлайды, жылай береди:
— Мени көріп, балам, бердин бир салем,
Сени көрмей тақатым жок дембе-лем,
Бул тауда жети жыл бөнтте калыпсан,
Аманбедин жүрт ийеси, жан балам.

Әне сол үәктында Султаны Мәспатша атасын, қызын-ұлын көріп зар-зар, наубаҳәр жылап, жа-
кын келип, атасына салем берип, балаларын сүйип, бауырына басып, күшагын ашып не деп тур:

— Сел болып жағасы көздин жасына,
Кайыл болды ҳәктын қылған исине,
Жылаганын койып сонда Мәспатша,
Келеберди атасының касына.

Улылар алғанды колға қаламды,
Жылап таркатаңы төндө әламды,
Жылаганын койып сонда Мәспатша,
Атасына берди тәнір сәлемді.

Айпарша сол үакытта жылап келеди,
Мәртин қүшаклайды, жылай береди,
Жылаганын койып сонда Айпарша,
Мәспатшага тәнір салем береди.

Кийип сарпай, әрман менен сайланып,
Шалды қыял хәр тәрепти ойланып,
Мәспатшаны көріп сонда Айпарша,
Султаным деп жылай берди айланып.

Алма менен бағ ишинде нар екен,
Бийбипатма пирим маган яр екен,
Жети жыллар бизлер жүрдик тул болып,
Әй, султаным, көрер күндер бар екен.

Мәспатшаның өзи кайса ер еди,
Халық ишинде аты шықкан шер еди,
Қызы менен ұлын көріп Мәспатша,
Улларын қүшаклан жылай береди:

Әне, сол үәктында Мәспатша балаларын қүшаклан, көзинен жасы моншаклан:

— Айнанайын аппагым, козы жүнли қалпағым, халық сүймесе сүймесин, өзимнин сүйген аппа-
ғым, — деп акша жүзден сүйеди. Мийри қанбай туралы. Атасы, баласы бәри косылды, хәйирлери
басылды. Бир күн жатып сорады:

— Кәбам саў ма? Ел саў ма? Кария саў ма? Дос саў ма? Қатар-курбы, тен саў ма? — деп калдыр-
май барин сорады.

Ашылмаган он гүлиннен бир гүлін,
Саған келген душпанға келгей сүм өлім,
Шөлди гезген атан сеннен айлансын,
Жүрт ийеси, аманбедин қулыным.

Күннен күнге бетер болған бул дәртим,
Жети жыл артқанда жапа-мийнетим,
Мендей атан тасадлық болсын өзине,
Аманбедин, жүрт ийесси перзентим.

Ашылмаган бәхәр бағда гүл-гүмшә,
Көтерге жараскан жүк пенен арша,
Айнанайын, көрер күндер бармеди,
Аманбедин, жигербентим Мәспатша.

Ақ жүзине жарасқанды тұлымын,
Сен көріпсөң душпанлардың зұлымын,
Жигербентим, аманбедин, саўмедин,
Жүрт ийеси, жигербентим, қулыным.

— Күннен-күнге бетер болды бул дәртим,
Жети жыллар артқан жапа-мийнетим,
Ким қаўендер болған сенин ҳалыннан,
Алты айлық иште қалған перзентим.

Гәүхарымсан, сенсөн менин қаралым,
Сенсөн басқа жокты ҳалдан сорарым,
Ким қоўендер болды жетим ҳалыннан,
Алты айлық иште қалған шырагым.

Жети жыл қаранғы болды мәнзилим,
Жети жыллар қандай болды бул күнин,
Ким қоўендер болды жетим ҳалыннан,
Аманбедин еки бирдей қулыным.

Шапкан бедеў айрылады шоғынан,
Жылазын ба жан атанның жоғынан,
Алты айлық иште кеткен жан балам,
Ким қоўендер болды ашыў-тоғыннан.

Байламай белине тылладан қамар,
Болдын ба кемліктен, балам, дәрдесер,
Жети жыл жылазын мына қалмакта,
Кимлер болды, балам, саған қаўендер.

Еситеди атасының сезини,
Канлы жасы балалардың жүйді жүзини,
Атасынан еситкен сон бул сезди,
Атасына таслай берди өзини.

Оннан кейин Айпарша Мәспатшаның кийимлерин шешти, бир төбөгө үйди, отка өртеди. Ярын шомылдырып, арыулап муртын, шашын алдырып, ҳасыл қамқа кийидирди, басына кундыз кийидирди. Ярын әдиүләп Айпарша белинсөз алтын кәмар бүйдүрдү, сау-саламат Мәңжүн атына миндерди. Иш-тен шыкты әрманды, жетилип күйәт-дәрманды, алтын басын бурады, кана кеүли хош болып, жолға атты салады. Токкызы жыллар арадан өткенде Мәспатша сағыў-саламат ата журты Бухарага қарай рәйән болады.

Сол ўакта Султан Мәспатша,
Жети күн атка дем берди,
Кишиштен сайлап жем берди,
Атасын салып алдына,
Жетип максет-муралына,
Балларын ертип изине,
Яры менен қосылып,
Тал жиспектей есилип,
Өз халкына Мәспатша,
Атының басын өнгерди.
Астындағы бедеүте,
Шүү деп камшы урады,
Камшы тийген шағында,
Батыр минген Мәңжүн ат,
Хаўлырып жайды көс канат,
Хаўлықканы бедеүдин,
Тер қыстауы болады,
Кулакқа терлер алады,
Файы-тайы таұларға,
Ергадай гайып қонады,
Ақшам жатпай, күн тынбай,
Балларын ертип изине,
Түған журтын сағынын,

Тынбайын сегбір қылады.
Ат шомылды терлерге,
Сыйынып улығ пирлерге,
Арадан қырық күн өткенде,
Келди дейди Мәспатша,
Туўып өскен еллере.
Халқы келди жыйналып,
Хәммеси калмай келеди,
Айпарша менен Мәспатша,
Еки бирдей баласын,
Айпаршаның саұлатын,
Әне палұан, әне күш,
Әне ғайрат, әне ис,
Әне сымбат, әне тұс,
Бәрекелла, балларым,
Сени туған ананнан,
Жети жасар баласы,
Жетпес жасар кариясы,
Жыйналады бәршеси,
Қол котерди сол ўакта,
Мәспатша менен Айпаршага,
Кариялар патия береди.
Сау саламат келгенин,
Ели журты көреди.

Әнс, сұлтаны Мәспатша карияларды ак отаға киргизди. Токкызы түрли тағам қойы. Қой семизин сойдырылды, алдына гелле койлырылды. Кариялардың кеүлин тапты. Жағасы алтын, жени жең сарнайы етеп тон жанты. Жас балларға тенге шашты. Жас жигитлерге орамал қәде берди. Әнс, Айпаршаны Әбдикерим бай бир отаға келин етеп түсірди, ишкеріге киргизди. Бир тәәжіп отағ екен, Айпарша сонда бийкешлери менен шымылдықта бола берди.

Шанағы сап алтын,
Маньтайшасы ак алтын,
Босағасы сом алтын,
Шийлері бар зербарак,
Көринер көзге жарқырап.
Үүыклары дөнданнан,
Макпалдан үзік жантырган,
Ушығадан туýарлық,
Үүыкбау օған тактырган,
Керегесин терме алтыннан соктырган.
Сол ўакта Әбдикерим бай,
Халкын сонда жыйдырды.
Мәспатша менен Айпаршаның,
Балаларының жолына деп,
Барлық малын сойдырылды,
Аш-арыкты тойдырылды,
Үзектан атлар шалтырылды,
Алтын қабак аттырылды,
Сыбызы, сырнай тарттырылды,

Палұан ғұрес тұттырылды,
Жырау, баксы айттырылды.
Қырық күн тамам той берди,
Қырық күннин жүзи толғанда,
Әбдикерим бай тойын тарқатты.
Боз ордага Мәспатша,
Еситин түртип киреди,
Айпаршаны көреди,
Сия шашын өреди,
Еки ашық қосылып,
Ұзақ даурان сүреди.
Аман келип еліне,
Жәбири умыт болады,
Ашықтар биргө қосылып,
Хүү деп демин алады,
Кулак салсан яранлар,
Мәспатшадай бул дәстан,
Сол жерде тамам болады.

жандар – адам, инсан
жұмыры – шотапаллардың териден исленген баскійими
зар – гарға
зангар – онбаган, жарамас
зербарак – алтынлы
зерли пота – алтынланған белбеу
ийтеш – шөптиң аты,
инак – хан ҳемелдары
исла – ҳөрекет
исырапыл – миғлиқ дүньяны астан-кестен етеп-
 түгін самал, ургын
ишират – ым, ишара, бир нәрсени билдириүү, сездириүү
каза – олим
кашал – жалған, ғәлем
камка – ҳасыл гезлеме
каншиие – патшаның жайындағы тоғектин аты
қарабайыр – жергилікلى жылкы түри
калше – күс үйретиүүши, кусбеги
кәсем – ант
коррандоз – палиы, палдаман, корра таслауышы
кублагәх – ата-ана
кусгезелик – күс соютуғын пышак
кустанылық – орынсыз зорлық, кемситиүү, бастан-
 латыү
кушнаш – суу буркун емлейтуғын таудап, ушык-
 лаушы
мағырыш – күрбатыс
мажазый – ҳақыйқый емес, жалған
машырық – күншығыс
мәскепши – суу тасыуши, тасып суу сатыуши
месик – териден исленген суу салатуғын ыдыс
минәжат – отиниш етиүү, сораныу, жалбарыныу
мунтала – ҳәкисленіүү, қолайсыз бир затқа дуўшар
 болыу, балеге жолыгыу
мүшкі-аибар – адамды тирилтетуғын дәрі

наймыт – онбаган
найсан – инсансыз
нақес – жарамас пәс адам
намахрам – бийтаныс, бөтөн
нәўжаўан – келиншек
нурбент – тоғыртқаның бир агашы
нышан – перзент
пайдал (пойкар) – першілердин сұлығы, гөззалы, ағ-
 ласы
пардақ – путин дене менен естен кетип жығылыу
 қулау
парра – бөлинүү, жарылыу, өртениүү, шашың күйүү
пәлек – аспан, ўақыт, ықбал
пәрмана – паяндоз
пәттек – қустың аты
пешана – маңлай, төгөдир
раба – макуу, миясар, турарлық
рабай-мейли – ҳаўеси, тилеги
рәўшан – бала, нәресте
садак – оқжай
сама – көк, аспан
сәбний – бөбек
сәри – таұданың болент жері, басы, тәбеси, шыңы
сәркәрда – өскербасы
сонар – қалың кар жауғандагы аўшылық
сүмбіле – ай аты
таксым – болисиүү
тапла-мәхшер – ақырет, ақырзаман, о дүнья
тасаддық – жан садага
тұтыр – ҳасте, ацины құслардың қондыратуғын орын
ушыға – ҳасыл тауар
хүрилугман – сұлыу, гөззал
шасына – патша отыратуғын ұлкен сына, шарына
шаят – бәлки, мүмкін
шоры – күң, хызметкер ҳаял
ықлым – дүньяның болими, балшеги

«МӘСПАТША» ДӘСТАНЫ

акбалдақ – қылыштың түри
барна – арыу
басалай – тағам аты
бийдайық – күс түри
бийииман – шымансыз
бийне – келбет, хүсін
биртұма – биршама, бираз
борбас – орнаң
гез – узынлық, вәшем бирлиги
ғыррықлау – түйин орау
ғырыс – барыс туқымлағас аң
дара – дәре, қуұыс, таұ арасы

дедик – дійди, максет
дигридәш – атирап (дөгерек-әзи)
диң – қарақиын, қарауылтобе
дүпен – мылтық
енсетон – шиншилик
жалтаң – жалтак
жандар – жан, адам
жуўапкер – бул жерде: жуўабый
жығын – аламан (жыбын)
ийри – айыр, айры
келебой – тұртат, тұлабай
кеселдар – қысте, кеселбеніт

китапхан — бул жерде: *китап ашыуши дүйахан*
колбей — созылыу, узынасына түсүү
комик — жасырылган гөзийне (*комбе*)
кабылтан — қаплан
как — қар-жауыннан жыйналған суү (*суұт*)
қакандоз — белише
каркара — күс қауырсыны қыстырылған төбелік
қасем — ант (*қасам*)
кодық — куланның баласы
ком — түйениң усти
кон — малдың етли-тепли жери
кумай — қыран
курымсак — бул жерде: бөтен, гайрыдинни деген *маганада*
кушнаш — тәүүп
кызыл — алтын
кыйыр — бул жерде: *өткір, кескир адам*
кылка — түгі сыртына қараган тон
ләңгер — якорь
масайык — машайык, көраматлы инсанлар
мәлек — першите
мийе — мий
муқалес // мугалес — жарымес, еси кемис
мураз — мийрас
наас — патас, бул жерде: *пәс, пәскеш, иплас адам*
нәзеркерде — түмөнкүл, күдайдың назери түскен
паракат — пайыз, тыныш

паррал — жарак түри
паттак күс — сайрауық күс
пәлек — аспан
пеплик — шашың
сақтыян — беккем *былғары*
сарсык — бул жерде: *сарсылыу*
саҳадатлы — баҳытлы (*саҳадатлы*)
серинше курык — мал услайтуғын узын, сернилмели *курал*
силем — сала
сұлнигир — жицишке, сиректай
тай — сай, шак, ылайық
тарам — сала, тармак
татау — гам, дәрт
тахам — тамак, ис (*тагам*)
телиү — таңыу, тенеү, ерттириү
терисқайтқан — онбаған, хәкис
тишүән — тис тазартқыш (*тисүән*)
тулутау — ишесиз отау
улана — сымык (*алата*)
унры — жарактың ойық тусы
устыкан — жемлик
шамырканыу — шамланыу, шытынау
шуүал — төзеккәлтә
шыған — шет, қыя
шынасанда — ҳақыйкый (*шынайы*)
яғылбәхәр — жууабыйлык (*язлыбахәр*)

«ЕДИГЕ» ДӘСТАНЫ

акүйек — түнде ойналатуғын жигит-қызлар ойны
аран — шөп аты
атоты — ат шеби
ашар — гилт
әдейи — биле тура, билқастан
әлеумет — жамыят, халайык
әменгер — қоюндер
багманбасы — багманлар басшысы
баяү — жай, ақырын, естен
баяр — мырза
бәдирек — бөдирек, күл
базжаз — көсит шедеси
бек — беккем
болымсыз — болмагыр, болымсыз
булгармыу — тайсалыу
буйынтық — тоса, оңаша
дигиршик — дөңгелек, домалак
дийүәнбети — көңсө ислери басшысы
еге — иие
есирик — екесли, кутырган, есіуас
зыныу — зыңыу, ылактырыу

излил кар — қыртық қар, жұса қар
кәсадар — бул жерде: *шай-шарап құйыуши*
кэтте — үлкен
коленкелик — бастырма, шәртек
конек — кон териден исленген ыдыс
камыллыу — күйүү, жаныу
кансыу — ийисленүү, сасыу
караша — пүкара, узтан
қәреп — юйран
кол — қолай, оңай
кубыр — қәбири, мола
куларапцау — қараудытыу (*көз алды қараңыласыу*)
куўжыц — қуү, сум
кызыл — бул жерде: алтын деген *маганада*
липа — липас, кийим
марамык — көпир, отпаразлар ўюкиш
нахәр — тағам, нөр
неме — кимсе
нендей — не түрли, қандай
нысыны — иеси, ат
палұантабак — тойхана (*үй*) ийелерине ең алды менен тартылатуғын қаделік табак

сабат – ёрис, жайылым
салым – салық, салғырт
сан – тамам
сасык мурын сан туўар – сыйыр
сағат – сый, саға, тартыу
саўмал – қымыздың шала ашытылған түри
сәрән – туýекеш
суусаў – шөллеў, анкасы кебиў
сыпира – бул жерде: тегис, тұмас, жалты деген
 маганада
танашақ – тәнекей, өгизше
тәлей – талай, тәғдир, жазмыш
тойқазан – шүлөн казан
токлан – жарак
томаршын – тараша, шотшек
туў бийе – семиз бийе

тұбиришік – тамызық, самтық
тұс тәдбири – тұс жорымы
урықлы//урықлық – отлақ,
 үшкүлиш – ушмүйешли
хәмиян – шыжлан
химмет – сый
шабар – шабарман
шабыраў тер – камаұтер, ҳарамтер
шадыман – шады-қоррам
шапшақ – тери ыбыс
шатлаұық – шатлы жер
шәбір – сезбір
шилле – қырық күн жаз ыссызы, ескише ҳәсет айы
 (июль)
шүрекейлик – дилтүарлық, шешенлик
ылдый – тәмен, пәс